

**XIINXALA SIRNA EKERDUBBISTUU GODINA SHAWAA
LIXAA AANAA GINDABARAT**

TAARIKUU WAYYEESSAA

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGIRII LAMMAFFAA
(MA) AAFAAN OROMOOFI OGBARRUUN GUUTTACHUUF
QOPHAA'EE YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF KAN DHIYAATE**

HAGAYYA 2008/ 2016

FINFINNEE

**XIINXALA SIRNA EKERDUBBISTUU GODINA SHAWAA LIXAA
AANAA GINDABARAT**

TAARIKUU WAYYEESSAA

GORSA: DASSITAA DASSAALENY (PHD)

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUUN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII NAMOOMAA,
QORANNOO AFAANOTAA, JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF**

FOOKLOORIIF KAN DHIYAATE

HAGAYYA 2008/ 2016

FINFINNEE

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

SAGANTAA DIGIRII LAMMAFFAA

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoon, Ogbarruu, Guuttachuuf Mata duree **“Xiinxala Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat irratti qophaa’e”** jedhu Taarikuu Wayyeessaan kan qophaa’e Sadarkaa Ulaagaa Yuunivarsiitichi kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa_____ **Mallattoo**_____ **Guyyaa**_____

Qoraa _____ **Mallattoo**_____ **Guyyaa**_____

Gorsaa_____ **Mallattoo** _____ **Guyyaa**_____

Itti Gaafatamaa Muummee ykn Qindeessa Sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Axeeraraa

Kaayyoon qorannoo kanaa adeemsa sirna Ekerdubbistuu Aanaa Gindabarat Ganda Dirree Faajjiitti kan argamu xiinxaluu kan jedhudha. Malli qorannichaa mala qulqullaa'inaan yoo ta'u tooftaaleen iddatteessuu qorannichaa immoo iddatteessuu kaayyeffataati. Maloonni funaansa ragaaleef hojiirra oolan, afgaaffii, daawwannaa fi suuraalee fudhachuun yoo ta'u, ragaaleen mala kanaan walitti qabaman immoo tooftaa qorannoo ibsaa fayyadamuun qaaccееffameera. Adeemsa kana hordofuun hojii qorannoo kanaan bira gahaman: Adeemsi sirna kanaa keessatti guyyaa dhaabbataan sirni kun itti raawwatu Dafinoofi Kamisa akka ta'edha. Guyyoonni kun guyyaa hir'uu waan ta'eefi. Ji'oota Gannaa sadan Waxabajjii, Adoolessafi Hagayya keessa immoo Ekerdubbistuun kun gonkumaa hindubbattu. Sababnisaa dukkana waan ta'eefi. Bakki sirni kun itti raawwatus mana ykn galma mataasaa keessatti kan raawwatudha. Namoota Hundatu Ekerdubbistuu dubbisa osoo hintaane nammoota gahoo ykn carraa kana argatan qofatu dubbisa. Hirmaattonni immoo dhiira, shamarran, dargaggoota, maanguddoota dubartootaafi nama kamiyyuu hirmaachisuuf kan hindaangessinedha. Namoonni yeroo mana Ekerdubbistuu kana dhaqan Buna, Qarshii, Ixaana, Garbuufi kkf fudhatanii dhaqu. Hirmaattonni duudhaa kanaas dhiira, shamara, maanguddoo, beerranii, dargaggoofi kan nama hinqoodnedha. Argannoowwan tokko tokko warroota dhimma kana raawwataniif argameera. Kun immoo yeroo haalli nama qajeeluu didu akkaataa itti jijjiiramni argamudha. Bu'aan kunis namoota warra dubbisiifataniif, fakkeenyaaf namni tokko Akaakayyuun ykn Akaakileen isaa yeroo duriis haata'u yeroo ammaa kana yoo dhoksaadhaan nama ajeesanii gumaa namaa osoo hin baasiin kan dhoksan yoo ta'e, Cubbuun dhokataan maatii sun irra kan jiru yoo ta'e Ekerdubbistuun kun ifa kan baasudha. Dabdoo ykn jal'uutu jira jechuudha. Isa booda akkaataa namoonni kun yakkaa kana hiikkatan faloo kan kennuufidha. Namoonni kun guyyaa kana dhagahanitti Ekerooftis kennanii ayyaana isaanis Dabdoo ykn jal'uutu jira jechuudha. kan araarfatan yommuu ta'u namoota kanaaf wanti hunduu ni qajeelaaf; dhalli hin guddata, karri ni bula kormis nidhalcha Ameessis seeraan nimirgisa. yoo kana gochuu dhiisan immoo wanti isaanii ta'u tokkollee akka hin jirredha. Kunimmoo dhalli hinbuluuf, dallaan hin buluuf, duuti maatii sun irraa hin citu. Ekerdubbistuun kun hawaasa biraatti warra ayyaanaatiin kan beekamudha. Wantoonni Ekerdubbistuu biratti lagataman Re'ee hin nyaatani, dubartiin xurii baattee hin deemu , guyyaa ekeraa dafinoofi kamisa sanyii hinfacaasani. Meeshaaleen kan akka Jabanaa, Siinii, Gingilchaa, ciraa, wantee, Eeboofi kkf sirna kana keessatti akka fakkoommiitti ka'uun kan tajaajilanidha. Uffannanaan sirna kana keessatti uffatan ittiin waaqa kadhachuuf kan tajaajiludha. Qorannoo kana keessatti yaboon itti kennamuu qabu gara dhumaatti kaayyamee jira.

Galata

Duraandursee waraqaa qorannoo kana seeraan tartiitaba isaa eegee akkan hojjedhuuf yaadaafi Ogummaa isaaniitiin nadeeggaraa nagorsaa qophii waraqaa wixineerraa kaasee hanga dhuma qorannoo kanaatti kan nawajjin dadhabaa turan Dassitaa Dassaaleny (PhD) baay'een galateeffadha. Dabalataan, yeroon gaaffilee afgaaffii sassaabbachuuf mana warra waabeekaa kana dhaqetti nawaliin deemuun haala naamijeessaa kan ture Qaanquree Hammasaafi Odeeffannoo waa'ee Ekerdubbistuu sun irratti gadi fageenyaan kan naaf kenne immoo Haatahuu Gonfaa osoo hin galateeffatiin bira hindarbu.

Itti aansuun yaadaafi deeggarsa maallaqaatiin naduuka bu'uun jabaadhu jechuun kan nadeeggaraa turan Daggituu Gammadee, Taariikee Hinnahuufi Obboleessakoo Kiisii Wayyeessaatiin umurii dheeradhaa wanti gaariin isinindhabiinan siniinjedha. Kana malees Obbolootankoo warra deeggarsa yaadaa naakennuun jabaadhu naan jechaarra maddiikoo dhaabbatanii najabeessa kan turan Tamasgeen Wayyeessa, Dheerassa Wayyeessaa, Balaw Qaanquree Daraartuu Baay'isaatiin galatoomaan jedha.

Dhumarratti, Waajira Aadaafi Turizimii Aanaa Gindabarat nacinaa dhaabbachuun deeggarsa naaf taasise maraan horaa bulaan jedha. keessattuu akka waajirichaattis ta'ee akka nama dhuunfaatti hojjetaa waajirichaa kan taate Obboleettiikoo Biqiltuu Taakkalaa kallattii adda addaan qorannoo kanaaf kan gumaacha naaf gooteen galatoomin jedha.

Ibsaafi Hiika Jechootaa

Caabitaa –	Gosa nyaata ta’ee, isabuddeena jedhanidha.
Dafinoo-	guyyaa jalqabaa ykn hoja duree ykn Wiixata kan jedhamudha.
Diinqa-	kutaa mana keessaa gara golaatti kan argamu
Ekeraa –	Lubbuu ykn afuura namoota du’aniiti.
Faachoo –	Kan eegee fardaarraa hojetamu ta’ee kan jaarsoliin qabatanii tisiisa ittiin of irraa ittisanidha.
Facaasaa_	Guyyaa Hojja lammaffuu, Kibxata
Faguu-	Namoota yeroo ayyaanni itti dhufu kan hurgufsiisuun ayyaana sun akka inni bu’u godhu.
Farsoo Orommo-	Farsoo Buqqurii kan jedhamu ta’ee biqilaafi qiixxarra kan hojetamu yeroo dhugan akka dammaatti mi’aahu.
Furda –	Dhagaa mudaa ykn utubaa muudaa kan mukarraa hojetamu mana warra ayyaanaa keessatti kan argamudha
Guftee-	Gosa migira mana ittiin ajeeraniifi laga keessatti kan margudha.
Jaarii waaqaa –	dheekkamsa waaqaa
Lolchiisaa –	Gosa mukaati
Mugeeraa-	Buddeena lamaansaa walitti garagalchanii kan tolchan
Qorsoddomee –	dhodhoobboo ykn akaayii garbuu kan dhadhaadhaan hojetame
Sookoo-	Gosa albuudaa keessaa warqee kan ta’edha.
Waaqni bu’ee _	Ayyaanni ykn Afuurri nama ayyaantuu kanarra dhufuun kan isa dubbisu

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axeeraraa	i
Galata	ii
Ibsaafi Hiika Jechootaa	iii
Baafata Suuraa	vii
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1 SEEN-DUUBA QORANNICHAA	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	5
1.3.1.Kaayyoo Gooroo	5
1.3.2. Kaayyoo Gooree	5
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa.....	5
1.5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7. Haala Walii Gala Aanichaa.....	7
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	11
2.1. Fookiloorii	11
2.1.1. Gosoota Fookiloorii	15
2.1.1.1. Afoola.....	15
2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa.....	16
2.1.1.3. Aartii Duudhaa	19
2.1.1.4. Barsiifata Aadaa	21
2.1.1.4.1. Ekerdubbistuu	22
2.1.1.4.1.1. Meeshaalee Warra Ekerdubbistuu.....	22
2.1.1.4.2. Ayyaana	23
2.1.1.4.3. Safuu.....	24
2.1.1.4.4. Jaarii Waaqaa.....	25
2. 2. Maalummaa Fakkoommii	26
2.2.1. Fakkoommii Mallattoon argaman	27
2.2.2. Beekumsaafi Fakkoommii	28

2.3. Sirna Raawwii Ayyaaneffannalee	28
2.3.1. Kabaja Sirna Raawwii.....	29
2.3.2. Adeemsa Sirna Raawwii Ayyaaneffannaalee	29
2.3.3. Yeroo Sirna Raawwii	30
2.4. Sakatta’a Qorannoowwan Walfakkii	30
BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNICHAA	32
3.1. Irraawwatama Qorannichaa	32
3.2. Madda Odeeffannoo.....	33
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	33
3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo.....	35
3.4.1.Daawwannaa	35
3.4.2. Af-gaaffii.....	35
3.5. Meeshaalee Waraabbii	36
3.6. Naamusa Qoratichaa	36
3.7. Qindeeffamaafi Mala Qaaccessa Ragaalee	37
BOQONNAA AFUR: QAACCESSA RAGAALEE.....	38
4.1. Maalummaa Ekerdubbistuu	38
4.1.1. Seenaa Duudhaa Ekerdubbistuu.....	40
4.2. Adeemsa Sirna Ekerdubbistuu	41
4.2.1. Guyyaa Sirni Duudhaa Ekerdubbistuu Itti Raawwatu	42
4.2.2. Bakka Sirni Duudhaa Ekerdubbistuu kun itti Raawwatamaa jiru.....	45
4.2.2.1. Iddoo Ekerdubbistuun kun Taa’ee Eker dubbisu/ Raagu	46
4.2.2.2. Utubaa Muudaa ykn Furda	47
4.2.3. Nama Ekeraa dubbisuu	48
4.2.3.1. Amala Nama Ekeradubbisuu	50
4.2.3.2. Yeroo Namoonni Faloo Ekerdubbistuu Irraa Dhagahuuf Taa’an	52
4.2.4. Sababa Namoot Mana Ekerdubbistuu Deeman.....	53
4.2.5. Kennaa Namoonni Yeroo Mana Ekerdubbistuu Dhaqan Kennan	54
4.2.6. Hirmaatota Sirna Ekerdubbistuu	55
4.2.7. Bakka dhibaafannaafi Sirna dhibaayyuun Itti Raawwatamu	56
4.2.8. Ilaalcha Hawaasni Sirna Ekerdubbistuuf Qaban.....	58

4.2.9. Gahee Sirni Ekerdubbistuu Sirna Araaraa Keessatti Qabu	58
4.2.10. Wantootaa Sirna Ekerdubbistuu Biratti Lagataman	60
4.2.11. Raaga.....	61
4.2.12. Wanta Duudhaan Kun Hawaasa Biratti Ittiin Beekamu	61
4.2.13. Akkaataa Namoonni Mana Isaaniitti Ekeraaf Laatan	63
4.2.13.1. Wantootaa Sirna dhibaayyuu duudhaa kanaaf barbaachisan	64
4.2.13.2. Eebba Sirna Ayyaaneffannaalee Duudhaa Ekerdubbistuu Boodaa.....	65
4.2.14. Faayidaa Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu	65
4.2.15. Dhiibbaa sirna duudhaa Ekerdubbistuu	67
4.2.16. Meeshaaleefi Fakkoommiwwan Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu	67
4.2.16.1. Gingishaa.....	68
4.2.16.2. Faachoo	70
4.2.16.3. Jabanaa	72
4.2.16.4. Shiinii	74
4.2.16.5. Gaachanaafi Eeboo.....	75
4.2.16.6. Laaftoofi guftee	77
4.2.16.7. Buqqee Duudaa	78
4.2.17. Haala Nyaataafi Uffannaa Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu Keessatti	79
4.2.17.1. Haala Ntaataa	79
4.2.17.2. Haala Uffannaa.....	82
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO QORANNICHAA	84
5.1. Cuunfaa.....	84
5.2. Argannoowwan	85
5.3. Yaboo.....	86
Wabiilee	88
Dabaleewwan.....	90

Baafata Suuraa

Fuula

Suuraa. 1. Suura yeroo qorataan odeeffannoo (09/08/2008) guuru agarsiisuufi fuuldura mana Ekerdubbistuu kan argisiisudha.	40
Suuraa. 2. Suuraa yeroo Ekerdubbistuun himu namoonni irra taa'anii dhaggeeffatan	42
Suuraa. 3. Suura yeroo ayyaantuu Obbo Haatahuun (09/08/2008) gara Godoo isaatti seenuuf jedhu argisiisu.....	45
Suuraa. 4. Suuraa Mana Ekerdubbistuun keessaa taa'ee himu Kan agarsiisu	46
Suuraa. 5. Suura utubaa muudaa ykn iddoo wantoonni galan kaahamu kan agarsiisu....	48
Suuraa. 6. Suura yeroo namoonni taa'anii dhageeffatan agarsiisu	53
Suuraa. 7. Suura kennaa namootni galchan agarsiisu agarsiisu.....	54
Suuraa. 8. Suura namoota sirna duudhaa Ekerdubbistuu irrati hirmaatan agarsiisu.....	56
Suuraa. 9. Suuraa siidaa ykn bakka dhangalaasii agarsiisu	57
Suuraa.10. Suuraa Gingishaa kan yeroo namoonni wanta qabatanii dhufan irra kaahan agarsiisu.	69
Suuraa.11. Suura Faachoo argisiisuuf yeroo Ekerdubbistuun qabatee taa'u	71
Suuraa.12. Suuraa Jabanaafi Shiinii agarsiisu	73

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Seen-Duuba Qorannichaa

Boqonnaan kun haalduree qorannoo kanarratti kan xiyyeeffatu yommuu ta'u isaanis ka'umsa, xiyyeeffannoo, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa, hanqinoota muudataniifi bu'aa eegamu irratti ta'a. Seen-duuba qorannichaa yoo ilaallu, uummanni Oromoo aadaafi afoola isaa afaaniin dhalootaa dhalootatti dabarsaa ture, dabarsaas jira. Mallattoon eenyummaa, aadaan jiruuf jireenyaafi beekumsa hawaasni bu'uuraan qabu keessaa inni tokko fookiloorii isaatti. Fookiloorii isaatiin beekumsa, dandeettii, falaasamaafi qaroomina aadaa isaa dabarfachaa, jiruuf jireenya dhalootaa qajeelchaa, jaarraa lakkaa'aa dhufe.

Fookilooriin sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenyaa, heeraafi seera, falaasama, hooda, safuufi duudhaa isaa, dimshaashumatti, ilaalcha ardiilee addunyaa keessa jiran kanaaf qabu barreeffamaan osoo hin ta'iin afaaniin dhaloota irraa dhalootatti kan ittiin dabarsuuf gargaaramu damee aadaa saba tokkooti. Akkasumas, eenyummaa, aadaa, jiruufi jireenya, qaroominaafi beekumsa uummanni bu'uuraan qabu keessaa inni tokko afoola isaati. Afoolli sabni tokko eenyummaa, amantaa, haala jiruufi jireenya, falaasama, duudhaafi safuu isaa afaan isaan dhaloota irraa dhalootatti kan ittin dabarasuufi gargaaramu keessaa tokkodha. Afoolli hawaasa Oromoo haala jiruufi jireenyaa, haala uffannaa, haala nyaataa fi akkaataa jireenyaa hunda dabalata.

Og-afaan meeshaa, duudhaa, amantiin diinagdeeniifi siyaasni hawaasaa tokkoo afaaniin dhaloota irraa dhalootatti ittiin dabarsudha. Akkuma namni tokko mataa isaa daawitii keessatti of argutti, hawaasnis muuxannoo yeroo dheeraa horateefi tuullate ogafaanitti gargaaramuun ofduuba deebi'ee arga. Akkasumas, ogafaan beekumsaafi muuxannoo hawaasa

Yeroo dheeraa waan ta'eef sona aadaa, safuufi seenaa hawaasichaa ifa baasa. Akka dhaloota dhufutti lufus ni taasisa. Ogafaan beekumsa namni uumamaan qabu waan

babal'isuuf jireenya isaa keessatti faayidaalee kan akka gorsuufi bo'aarsuu qaba. Beektonni garagaraa ogafaan maqaa adda addaatiin waamu. Kunneenis, Ogbarruu afaanii, aartiiwwan afaaniifi ogbarruu hinbarreeffammedha. Finnegan (1970:1) yommuu ogafaan ibsitu "oral literature depends on a performance who formulated in words inspecific occasion. There is no other way in which it can be realized as literary products" jetteti ibsiti. Kun hawaasaafi hurrubummaa keessatti hubannee xiinxaluufi qaaccessuu malee ogafaan kan akka ogwalaloo amanti duudhaa Oromoo qo'achuun rakkisaa ta'uu isaa agarsiisa. Jechoonni ijoon ibsa kanaa qo'annoo sirna duudhaa Eker-dubbistuu caalatti hiika qabeessa kan tasisanidha. Sabni yookaan hawaasni tokko jireenya saba sana yookiin hawaasichaa eeree caaculeen ogafaanii dhaloota dhufutti dabarsuun duudhaa afaan isaa kunuunsuun barbaachisaa ta'a. Namni duudhaa yoo beekuu baate yookaan otoo hin qoratiin yoo hafe, sonoonni seenamayyaa, aadaan, safuun, eenyummaan hawaasaafi miireeffannaan maalummaa miseensota hawaasa sanaa xinnaachaa deemuu danda'a. Eker-dubbistuun muuxannoowwaan adda addaa keessatti rakkoollee mul'ataniif deebiwwaan garagaraa kenna. Kanumarraa ka'uun, akkuma amantiin hordoftoota isaa biratti fudhatama qabu duudhaa kan ta'e Ekerdubbistuunis hordoftoota isaa biratti fudhatama guddaa qaba. Haata'u malee, sababoota adda addaatiin amantiin duudhaa Oromoofi safuun isaa badaa deemuu irraan kan ka'e, duudha Oromoo kan ta'e kan oromiyaa muraasa keessatti argamus Eker-dubbistuun kun kan badaa jirudha.

Walumaagalatti, kallattiinis ta'e alkallattiin wantoonni rakkoo kana waliin walqabatan sadi ta'uu isaanii Tesama (2006:16) tuqeera. Inni tokkoffaan yeroo darbee keessa Oromoon seenaa ofii barreessuuf afaan barreeffamaa dhabuu isaati. Inni lammaffaan ammo qorattoonni seenaafi aadaa Oromoorratti qorannoo gaggeessan waan hin jirreef yoo ta'u rakkoon sadaffaaniifi inni hammaataan barruufi ogbarruun seenaa, aadaafi lammii Oromoorratti barreeffamaan odeeffannoo sirrii hintaane kan kalaqa jallisan yookiin dogogoraan kan guutaman ta'uudha. Kanumaan walqababatee sabni Oromoo oromiyaa muraasa keessatti baroota hedduuf kan ittiin jiraataa tureefi kan ittiin beekamu, safuufi aadaa sabichaa kan bu'uureffate keessaa tokko sirna aadaa duudhaa Oromoo kan ta'e Ekerdubbistuudha. Sirni aadaa Ekerdubbistuu kun kan namoonni karaa waa bee

kaatiin afuuratti gargaaramuun akkaataa ittiin lubbuun namaa dachee kana irraa ittiin boqotte kan ittiin himanidha. Kanumaan walqabatee qorataan kunis duudhaa Ekerdubbistuu godina shawaa lixaa aanaa Gindabaratitti argamu irratti qorannoo gaggeessuuf kan haajamedha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon kun sirna aadaa yookaan duudhaa Oromoo keessaa Ekerdubbistuu irratti kan xiyyeefatudha. Ekerdubbistuun kunis hawaasa birratti warra ayyaanaatiin kan beekamudha. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kunis hawaasicha biratti sababoota adda addaatiin badaa yookiin lafa kanarraa kan dhabamaa jirudha. Kanaafuu, qorannoo kana akkan gaggeessuuf wantoonni nakakaasan ni jiru. Kunneenis, inni jalqabaa kaka'umsa keessakootii kan ka'edha. Kana jechuun duudhaa sirna Ekerdubbistuu kana bira yeroo namoonni dhimma rakkoowwan isaaniitiif yookaan Ekeraa nama sunii dubbisna jedhanii gara warra ayyaana Ekerdubbistuu kan bira dhaquun furmaata argatanii galan nan dhagahan ture. Kanaafuu, jarri kun namoota gowwomsuuf yookaan galii ittiin argachuuf kan taasisanimoo dhugumaan nama fayyadaa jiruu? Isa jedhu addaan baafachuuf kan ta'edha. Kanumaan walqabatee duudhaa lafa kanarraa dhabamuuf jiru kana faayidaasaa beekuun hawaasni kunuunsee akka qabuuf kan keessakootii nakakaasedha.

Inni lammaffaan, Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun kitaaba barreeffamaa kanneen akka kitaaba afoolaa, ogbaruu, asoosama, kitaaba barnootaafi kkf keessatti barreeffamaan hin argamu. kanaafuu, erga namoonni faayidaa isaa beekanii iddoo garagaraatii dhaquun rakkoo isaaniif furmaata argatanii galan ta'ee duudhaa kana lafa qabsiisuuf yookaan akka inni hin banne gochuuf barreeffamoota armaan olitti tuqaman kana keessatti kitaabni waa'ee sirna duudhaa Ekerdubbistuu qabatu addatti qophaa'ee waajira aadaafi turizimii aanichaa keessa akka taa'uufi dhaloota booda dhufuuf akka lufu gochuufi bifa kanaan badiirraa hanbisuun kan danda'amu ta'uusaati. Inni biraan qorannoowwan dhimma kanarratti hanga ammaatti hojjetame ykn adeemsifame waan hinjirreef qorannoo kanarratti akkan hojjedhuuf nakakaase. Kanaafuu, dhimmoonni armaan olitti tuqaman

kunniin jalqabatti qorannoo akkan irratti gaggeessu waan nataasisseef ka'umsi qorannoo kanaas kanarratti kan xiyyeeffatudha.

Kanaafuu, qorataan sirna duudhaa Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabaraatiitti kan argamu xiinxaluufi faayidaa isaas ibsuun ka'umsa qorannichaati. Sababni isaas sirni duudhaa Eker-dubbistuu kun gadi fageenyaan xiinxalamee faayidaan isaas erga ilaallamee booda kan yeroo ammaa kana baduuf deemaa jiru kan bifa barreeffamaan yoo taa'e dhaloota dhufuuf hambaa ta'ee tajaajiluu danda'a jedhamee waan yaaddamuufidha.

kanumatti fufuun qorannoon damee fookiloorii keessaa tokko ta'ee kun xiinxala sirna duudhaa Eker-dubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat keessatti argamu kana maalummaa sirna duudhaa kanaa ,Hirmaattotaafi gahee isaanii,yoomeessa,Haala uffannaafi haala nyaataa,Fakkoommiwwan isaa adeemsaafi faayidaa akkamii akka qabu irratti xiyyeeffachuun gaaffileen bu'uuraa qopheessuun kan xiinxalamudha.

Bu'uuruma kanaan, gaaffilee qorannoon kun deebisu kanneen armaan gadii kanadha.

- Sirni Ekerdubbistuu faayidaa akkamii qabaa?
- Sirni Ekerdubbistuu haala kamiin kan dhiyaatudha?
- Sirni Ekerdubbistuu yoomeessa akkamii keessatti kan raawwatamudha?
- Sirna Ekerdubbistuu keessatti hirmaattonni eenyu fa'i? gaheen isaaniihoo maali?
- Haalli uffannaafi haalli nyaataa sirna Ekerdubbistuu keessatti haala kamiin kan dhiyaatudha?
- Sirna Ekerdubbistuu keessatti fakkoommiwwan akkamiitu argamaa

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoo gooroon qorannoo kanaa adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu xiinxluudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyoo gooree armaan gadii kana ofkeessaa qaba.

- Adeemsa sirna Ekerdubbistuu ifa gochuu;
- Faayidaa Ekerdubbistuun kun hawaasichaaf qabu tarreessuu;
- Sirni Ekedubbistuu yoomessa akkamii keessatti akka raawwatamu addeessuu;
- Akkaataa uffannaafi nyaanni adeemsa sirna Eker-dubbistuu kana keessatti itti dhiyaatu ifa gochuu;
- Sirna Ekerdubbistuu kana keessatti hirmaattotaafi ga'een isaanii maal akka ta'e ibsuu;
- Fakkoommiiwwan adeemsa sirna Ekerdubbistuu kana keessatti argaman maalfaa akka ta'an ibsuu;

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon tokko yommuu geggeeffamutti bu'aa buusuu qaba. kana jechuun mata duree qorannoon irratti adeemsifame irratti hundaa'uun malleen qorannoon tokko itti gargaaramuu qabu bu'uura godhachuun qorannoo sun irraa bu'aa argamu jechuudha. Knumarraa ka'uun qorannoon kunis duudhaa adeemsa sirna Eker- dubbistuu hawaasa Oromoo keessa jiru kan Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat walitti qabuun dhaloota dhufuuf akka lufuuf kan gargaarudha. Karaa biraan ammoo fookilooriin hawaasa keessatti irraanfataamaafi badaa dhufan akka dandamataniif haala mijeessuu nidanda'a. Sababiin isaa fookilooriin ammaan dura afaaniin turan sunnin gara barreeffamaatti deebi'uun dhaloota dhufuuf darbuun isaanii faayidaa olaanaa qorannichi qabudha. Dabalataaniis, uummanni qabaachuu sirna duudhaa Eker-dubbistuu kanaa beekke dhaloota haaraaf akka dabarsuu onnachiisuu nidanda'a.

Walumaagalatti, barbaachisummaan qorannoo kanaa kanneen armaan gadii kana kan ta'anidha.

- Namoota qo'annoofi qorannoo kana fakkaatu hojjechuuf karoorfataniif ka'umsa ta'uun gadifageenyaafi bal'inaan waa'ee aadaafi duudhaa Oromoo irratti akka addeemsifamuuf karaa banuu nidanda'a.
- Waajira aadaafi turizimii Godina Shawaa lixaa Aanaa Gindabaratiif akka madda ragaatti yookiin odeeffannootti tajaajiluu nidanda'a.
- Namoota kitaaba Fookiloorii qopheessaniif akka madda odeeffannootti gargaaruu kan danda'udha.
- Hawaasa yookaan dhaloota yeroo ammaa duudhaa Oromoo irratti xiyyeeffannoo hin kennineef safuu, duudhaafi sona duudhaa ofii isaa ofduuba deebi'ee akka barbaaduufi akka hubatuuf gargaara.
- Duudhaaleen haala kanaan hawaasa keessatti argaman kunuunfamee dhaloota dhufuuf akka darbu ga'ee ol aanaa qabaata.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Akkuma hawaasni Oromoo baay'ee bal'aa ta'e fookilooriin isaas akkasuma baay'ee bal'aadha. Kanarraan kan ka'e, fookiloorii hawaasichaa mara irratti qorannoo gaggeessuun waan hin yaadamnedha. Sababni isaas haalonni adda addaa kanneen akka hanqina yeroo, hanqina baajataafi kkfnin waan daangeffamanidha. Kanaafuu qorataan kun qorannoo isaa gosa fookiloorii keessaa duudhaa irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u duudhaalee jiran keessaa immoo xiinxala adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kan warra Haatahuu Gonfaa irratti kan xiyyeeffatu ta'a. Bakki qorannoon kun itti adeemsifame Godina Shawaa lixaa Aanaa Gindabaratiif Ganda Dirree Faajjii keessatti kan argamudha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon gaggeeffamu kun adeemsaafi bu'aa ba'ii hedduu keessa darbee xumurarra gahee jira. Adeemsa kana keessatti wantoonni akka hanqinaatti qoraticha mudatan

muraasni nijiru. Tokkoffaan qorannoowwan kanaan dura bal'inaan adeemsa sirna Ekerdubbistuu xiinxaluu irratti hojjetaman kan hin jirre ta'uu isaati. Inni lammaffaan ammoo odeeffannoo guutuu ta'e kennuu irratti odeeffennitoonni kan of sodaatan ta'uu isaati. Inni biraan odeeffannoo barbaachisaa ta'e mara warra Ekerdubbistuu himan kana biraa kan hin argamne ta'uu isaati . Kunis wantoonni lagataman tokko tokko kan jiraniifi yaada tokko tokko irraa hambisuun kan dhoksanidha. Haata'u malee, tattaaffi qoratichi taasisen ragaaleen barbaachisoo ta'an funaannamanii qorannoon kun galma gahuu danda'eera.

1.7. Haala Walii Gala Aanichaa

Haala walii gala Aanaa kanaas akka armaan gadiitti ilaalla. Aanaan Gindabarat Aanolee Godina Shawaa Lixaa keessaa isa tokko yoo ta'u magaalaa Godinaa Ambo irraa km 138, magaalaa Finfinnee irraa kallattii lixaatti fageenya km 180 irratti argamti. Aanaan kun gandoollee baadiyyaa 31fi bulchiisa magaalaa 2 qabdi. Waliigalatti Gandoota 33tu keessatti argama. Aanaa kana keessa caalmaadhaan kan jiraatu uummata Oromoo yoo ta'u sabaaf sablammoonni biroon nijiru. Gama birootiin gosootni amantaa aanaa kana keessatti argaman keessaa amantaa waaqeffannaa, ortodoksiifi Protestaantiin isaan gurguddoo yoo ta'an hordoftoonni amantaa adda addaa kun kabajaafi jaalalaan kan waliin jiraachaa jirudha. Akkasumas, akkaataa lakkoofsa manaafi uummata gaggeeffameen baayyinni uummata aanaa kanaa 110578 yoo ta'u kan keessaa dhiirri 53,829 yoo ta'u dhalaan 56,749tti tilmaamama.

Inni biraa, Aanaa Gindabarat kun gandoota soddonii sadii kan of jalatti haammatudha. Haalli moggaasa gandoota kanaas sababoota adda addaattirraan kan ka'e kan moggaafamedha. Akka fakkeenyaatti Kaachisii kan jedhu fudhannee yoo ilaalle yeroo durii keessa dirreen amma kaachisii jedhamtu kun bosona qaba ture. Bosona kana keessa immoo shiftaa kan nama saamuufi kan nama ajjeesutu itti gala. Kanarraan kan ka'e namni kamiyyu yeroo achiin darbu farda yaabbatee malee keessa hindarbu. Kanaaf namoonni kun yeroo achi gahan kaachisi kaachisi waliin jechuun akkaataa ittiin shiftaa sun jalaa darban taasisu kan jedhani. Kanarraan kan ka'e maqaan magaalaa kanaa yeroo

sun irraa ka'ee kaachisii jedhamee kan hafedha. Maddi ragaa Biqiltuu Taakkalaa (18/08/2008) Maqaan gandoota kanaas kanneen armaan gadii kanadha:

1. Kaachisi	20. Meexxii Innaaphisee
2. Mudhii Hulaa baroo	21. Hulaa Abbaa Daadhii
3. Laga Maccaa	22. Irreessa Koonnoo
4. Gooroo Abbaa sabbat	23. Abuyyee Roggee
5. Qilxuu Sanbataa	24. Sankoorii Xaaphisaa
6. SaqaYadii	25. Madaallee
7. Bashee	26. Caandoo Jibaat
8. Qarree Soolee	27. Cirracha Gatoo
9. Gooromana ergaa	28. Baarzaafii Goobanaa
10. Daamota	29. Winee Roggee
11. Dirree Faajjii	30. Laga Maccaa
12. Saqa Borqii	31. Wiilloo
13. Bagaaloo	32. Maammoo
14. Harbuu Gubbaa	33. Bidaaruu
15. Haroo Beerbaaboo	
16. Gabaa Gammadaa	
17. Mukadiimaa	
18. Bakkee Fayyinaa	
19. Kaloo Badhaasaa	

Daangeeffama aanaa kanaas akkaataa kanaan ilaaluu dandeenya. Kana jechuun aanaan kunis Godinaafi Aanolee adda addaatiin kan daangeffamtudha. Isaanis

- Bahaan -Aanaa Abuunaa Gindabarat
- Dhihaan - Godina Horroo Guduruu Wallaggaan
- Kaabaan- Bulchiisa mootummaa Naannoo Amaaraafi Laga guddaa abbayyaatiin
- Kibbaan-Godina Shawaa Lixaa Ambo , Midaaqanyii, Jalduufi Laga Xaraanariin daangeffamti.

Karaa biraatiin, waa'ee bal'inaafi teessuuma lafa Aanaa Gindabarat yoo ilaalle sadakaa guddaarra kan jirtudha. Kunis bal'inni lafa dirree diriiraa 60%, bu'aa bahiin 20%, tulluu 20% kan ta'udha. Dabalataan, haalli qilleensa isaa badda daree 40%fi Gammoojii 60% kan ta'udha.

Haala ho'insa qilleensa isaas yoo kan ilaallu ta'e, 10 c-30c ta'ee kan argamudha. Aanaan kun laggeen gurguddoo kan akka laga Abbayaa, Xaraanxar yoo ta'an walumaagalaatti Lageewwan gurguddoo, Lageen xixiqqoofi Haroo of keessaa niqabdi.

Kana malees, qabeenya bosonaatiinis akka aanaatti bakkeewwan Huursaa , Gaara Garbuu, Gaara Gatamaa, bosona ulaa somboo yoo ta'an biqiltuun aanaa kana keessatti baayinaan biqilan kanneen akka Gaattiraa, Birbirsaa, Ejersa, Laaftoofi kkf kan keessatti argamanidha. Bineensonni gosa adda addaa kanneen akka booyyee, Leenca, Borofa, Qamalee, Jaldeessa, Kuruphee, Waraabessafi kkf keessatti kan argamanidha.

Inni biraan Aanaan Ginadabarat kun Albuudota adda addaatiin kan beekamtudha. Isaan kunneenis Sookoo / Gold/ ,Dhagaa kasalaa /coal/ ,cirracha /sand/, Dhagaa gurraacha /basalt/, Dhagaa cirrachaa /sandstone/ , biyyoo diimaa /Red soil/ fi kkfdha.

Gama dhaabbilee fayyaatiin yoo ilaalle, Aanaan Gindabarat dhaabbilee Fayyaa hedduu kan qabdudha. Kunneenis: Hospitaala tokko (1), buufataalee fayyaa shanii (5) fi keellaa fayyaa soddonii tokko (31) yeroo ammaa kana kan tajaajila kennaa jiran yoo ta'u Dukkaana qorichaa shan (5) fi manni qoricha baadiyaa lama (2) aanicha keessatti tajaajila kennaa kan jiranidha.

Kanamalee, Dhaabbileen barnootaa hedduun kan keessatti argamanidha. Isaan kunneenis,

- Olmaa Daa'immanii ----- - 4
- Sadarkaa 1ffaa (1-4) baay'ina ----- 3
- Sadarkaa 1ffaa (5-8) baay'ina ----- 42
- Sadarkaa 2ffaa (9-10) baay'ina----- 3

- Mana barumsaa qophaa'inaa (11-12) ----- 1
- Dhaabbata Teekinikaafi Ogummaa ----- 1

Inni biraan, Iddoowwan hawwataa Turizimiifi bakkeewwan seenaa qabeessa kan ta'an aanaa kana keessatti kan aragamanidha. Isaanis: Holqa goda moorree Ganda Qarree Doobbiitti kan argamu, Tulluu Leemat Ganda Bidaaruutti kan argamu, Bishaan Ho'aa Saqa Yadii kan saqa yadiitti argamu, Laaftoo Seenaa Mudhii Ulaa Barootti kan argamu, Goodaa Qunnii Ulaa abbaa Daadhiitti kan argamuufi Tulluu Hunqulle Cirracha Gatootti kan argamu bakkeewwan hawwataa Turizimii yoo ta'n Ardaa Jilaa goodaa qunnii kan Ganda Ulaa Abbaa Daadhiitti argamuufi Ardaan Jilaa Waashoo Bakkee Bal'aatti kan argaman immoo iddowwan Seenaa qabeessa yookiin ardaalee Jilaa ta'anii kan aanaa kana keessatti beekamanidha.

Dhumarrattis, Aadaawwan askeessatti beekaman yoo ilaalle kanneen akka aadaa nyaataa: Caccabsaa, Cuukkoo, Qorii, Marqaa, Qorsoddomee yookaan dhodhoobboo, Qinccee, Daabboo, Caabita, Maxinoo, Dinnicha, Dabaaqula, Akaawii, Mugeeraa, Buddeena, Mulluu, Qiixxaa, marqaafi kkf yoo ta'an Aadaa Dhugaatii: Farsoo, Daadhii yookaan Booka, Bulbulaa Dammaa, Bordee yookaan Farsoo Oromoofi kkf bal'inaan kan aanaa kan keessatti beekamanidha .

Uffata aadaa: Bullukkoo, kofoo, kittaa, waaroo, kallee, wandaboo, sabbata, qoloo, Gaabii, Balasee, marxoo fa'i. Meeshaalee aadaa ulfoo ta'an : caaccuu, kallacha, callee, siiqqee alangaa, eeboo, geeba yookaan waancaafaatu argama.

Aadaa Fuudhaafi Heerumaa:-kaadhimmachuu, aseennaa, buufannaa, waliin deemmachuufikkf kan aanaa kanatti argaman yoo ta'an Duudhaaleefi sirnoota adda addaa :- guddifachaa, gumaa, ateetee, gannii, araara, sirna Gadaa, sirna kabaja ayyaana masqalaa, sirba taabooree, ingiccaa yookaan qaammee, sirna da'umsaafi k.k.f. bal'inaan kan argamanidha. (Maddi ragaa: Waajira Aadaafi Turizimii Aanaa Gindabarat 18/08/2008)

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaa kana keessatti dhimma duudhaa ilaalchisee dhimmoota jiran hunda osoo keessa seennee hin ilaaliin dura yaada waliigalaa kaasuun barbaachisaa waan ta'uuf hojiiwwaan gurguddoo kanaan dura hayyoota adda addaatiin hojjetaman maal akka ta'an ilaallameera. Qabxiileen iratti xiyyeeffatames maalummaa xiinxala adeemsa sirna Ekerdubbistuu, Faayidaa Ekerdubbistuun hawaasaaf qabu tarreessuu, yoomessa sirna Ekerdubbistuu ifa gochuu, Akkaataa uffannaafi nyaanni itti qophaa'u ifa gochuu, Hirmaattotaafi ga'een isaanii maal akka ta'e tarreessuufi Fakkoommiiwwan sirna Ekerdubbistuu maalfaa akka ta'e ifa gochuu kan jedhu irratti yaada barruuwwan hayyoota adda addaatiin hojjetaman sakatta'amanii ilaallamanii jiru. Waa'ee xiinxala sirna duudhaa Ekerdubbistuu sirriitti hubachuuf akka nugargaaru dursinee fookloorii ilaalchisee yaadotaa garagaraa hayyootni ibsan kaasuudhaan haa ilaallu.

2.1. Fookiloorii

Qorattoonni fookilorii akkaataa qabiyyee fi yaadiddama hubannoo isaaniitiin hojiirra oolmaa kanaan yaada qorattoonni hiika fookilooriitiif kennaan yoo ilaallu Alan Dundes (1965:1-3) Fookilooriin durdurii, baacoo, hibboo, mammaaksa, weedduu, gungummii/hurursa, carraa, balaa, arrabsoo, aaruu, gammaduu, nyaata qopheessuu, nagaa walgaafachuu, ofkeessatti haammata jedha. Akkasumas, uffata aadaa, ragada aadaa, weedduu aadaa, do'ii/ agarsiisa, ogummaa amantii /waaqeffannaa, duudhaa, qoricha aadaa, meeshaa muuziqaa aadaa, moggaasa maqaa, barrereffama aadaa, tapha kuubbaa utaalcha funyoo, sochii qubaaf miilaa, sochii qaamaa, sagada, ogummaa mana imjaarsaafi dallaa, kabaja ayyaana waggaa, fakkeenyaaf: gannaa cuuphaa, faajigaafi kkf hunda of keessatti haammata jechuun ibsa.

Alan Dundes (1965:3) "Foklore offers a socially sanctioned outlet for the expression of taboo and anxiety-provoking behavior. One can do or say in folklore from things otherwise interdicted in every day life" jedha. Yaadni kunis fookilooriin wantoota saalfii ta'aniifi wantoota nama gammachiisan amaleeffannaa yookiin muuxannoo

namoonni jireenya isaanii guyyaa guyyaa keessatti qaban kan calaqisiisu ta'uu isaa agarsiisa.

Fookilooriin makoo wantoota jijjiiramaniifi dhaabbatoo ta'anii garee hawaasa duraan darbe irraa garee jiruuf qooduudha. Fookilooriin jechoota “fok”fi “lore” jedhaman irraa kan dhufe Kunis “fok” jechuun garee yookaan uummata baadiyaa jiraatan qaroomina warra hin qabne ,mana moofaa jedhamanii kan ibsaman yoo ta'u , “lore” jechuun immoo beekumsa yookaan qabeenya gareen hawaasa tokkoo waliin qoqqoodatanidha jedhu.

Martha-C.Sims (1963:2)” Folklore is songs and Legends. It's also quilts, Boy scout badges, high school marching band initations, jokes, chain letters, nicknames holiday food...and many other things you might or might not expect. Folklore exists in cities suburbs and rural villages, in families, work groups and dormitories. Foklore is present in many kinds of informal communication, whether verbal (oral and written) customary (behaviours rituals) or material (physical objects). It involves values, traditions, ways of thinking and behaviours”

Jedha. Haaluma kanaan fookilooriin jiruufi jireenya dhala namaa waan of keessatti qabatuuf jecha yookaan hima tokkoon ibsuun rakkisaadha. Fookilooriin magaalaafi baadiyaa keessatti haala walitti dhufeenyaa, afaanii, barreeffamaa, amalaa, amantii,meeshaa duudhaafi ilaalcha gareen hawaasa adda addaa qaban haammata.

Karaa biraanis fookilooriin waa'ee ogummaa hawaasaa, amala hawaasaa,aadaa hawaasaafi naannoo keenyaa meeshaa ittiin barannee barsiisnudha. Kanaafuu, fookilooriin jiruuf jireenya dhala namaa isa darbe kan keessa jiruufi kan gara fuula duraa kan ofkeessatti dhuunfaa keenyaan argannudha. Kunis, jiruuf jireenya guyyaa guyyaa keessatti uumamu kan waliin qooddatu yoo ta'u, innis haala uumama naannoo keenyaa irratti hundaa'uun karaa alidileetiin kan baratamu waa'ee addunyaa kanaa beekumsa kan nuuf kennuufi mataa keenya, hawaasa, duudhaa, meeshaa, amantiifi aadaa keenya: jechaan, sirbaan, meeshaan, gochaafi amalaa nuuf ibsa.

Hawaasni Oromoo aadaafi eenyummaa isaa afaaniin dhalootaa dhalootatti dabarfachaa dhufe. Mallattoon eenyummaa ,aadaan jiruuf jireenyiifi beekumsi hawaasni bu'uuraan qabu keessaa inni tokko fookiloorii isaati. Fookiloorii isaatiin beekumsa, danddeettii, falaasamaafi qaroomina aadaa isaa dabarfachaa, jiruufi jireenya dhalootaa qajeelchaa jaarraa lakkaa'aa dhufe. Ogafaan afaaniin kan dubbatamu,kan sirbamu, kan himamu, akkasumas unka sagalee kan irra deddeebi'amuun waljalaa qabuun raawwatamudha.

Akkasumas, afoola (Ogafaan) ilaalchisee Addunyaa (2014:166) yoo kaahu,"Afoolli ogummaa labata tokkoo kan biraatti afaaniin darbudha. Fayyadama afaanii kan ilmi namaa uumaa, uumama, beekumsa natoofi baranee ittiin hubatuuf ibsudha..." jechuun ibsa. Akkasumas, uummatni Oromoo aadaa, duudhaa, safuufi seenaa boonsaa kan qabu ta'us seenaa barreeffama gabaabaa kan qabudha. Qabeenyi isaa inni guddaan bifa afoolaatiin kan jirudha. Qabeenya bifa afoolaatiin jiru kana hayyoonni yeroo adda addaa kan haalli hin mijanne keessatti gara barreeffamaatti jijjiiruuf carraaqii guddaa taasisanii jiru. Kanumaan walqabatee, Ogafaan meeshaa diinagdeen, duudhaan, amantaan, siyaasni, falaasamni, gaddaafi gammachuun, jaalallifi wantoonni afaanii daddarban marti kan ittin daddarbudha. Wantoonni afaaniin dubbatamaa as gahan kunneen hanga gaafa gara barreeffamaatti dhufanitti jijjiirama garagaraa keessa darbanii as gahu.

Haata'u malee hayyoonni garagaraa waa'ee Ogafaanii ilaalchisee yaada adda addaa dhiyeessu. Misgaanuu (2011:24) " Waanti afaaniin lufaa dhuan kun seenaa, eenyummaa, falaasama, ilaalcha hawaasaa, duudhaa, amantii, safuu, diinagdee, siyaasa uummatichaa, beekumsa, muuxannoofi akka waliigalaatti jireenya dhalaa namaa baataniituu as ga'ani.

Ogafaan yeedalloo kennuufis dhiisuus ogummaa (wisdam /Literature) hawaasni durii kaasee wajjin as ga'ee nutti kennedha. Jireenya hawaasaa keessatti sochiin godhamu bu'aa bahii jireenyaa muudannoofi rakkoowwan isaan muudataniifi qabsoo godhamu keessatti beekaanis ta'ee osoo hin beekiin ogafaaniin kalaqamaniiru. Ogafaan saba tokkoo dhalli namaa isaaf haata'u jedhee qooqasaatti fayyadamuun eenyummaasaa, yaada, fedha, amantaa, aadaa, duudhaa mo'uufi mo'amuusaa, deeggarsaaf diddaasaa k.k.f, dhalootaa dhalootatti ittiin dabarsaa tureefi umrii dheeraa kan qabu qabeenya

uummataati.” Jedha Kanarraa waanti hubatamuun danda’amu Ogafaan kun bal’aafi umurii dheeraa hawaasa waliin qabaachuu isaa nu hubachiisa. Muuxannoowwan dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessatti qabu kan ittiin ifa baasee ibsachuu danda’u ogafaa isaa kanaan akka ta’e yaadolee hayyoota kanarraa hubachuun nidanda’ama jechuudha.

Dhalli namaa barreeffamatti fayyadamuu kan inni jalqabe yeroo dhiyoofi seenaa bara dhiyoo qabaachuu isaati. Barreeffama kanaan yaadota hayyootaan amma ka’aa jiru kana ibsachuu osoo hin jalqabamiin duratti ogafaan isaa fayyadamee ogummaafi dhimmoota hawaasa wajjin yeroo dheeraaf jiraachaa turan kanneen kan akka duudhaa, safuu, diinagdee, jaalalaafi jibba, gaddaafi gammachuu, amantaa, syaasa, ilaalcha hawaasaa, falaasama garagaraa, faaruuwwan amantaa, hibboowwan, geerarsa, weedduuwwaniifi kan kana fakkaatan Ogafaan kanatti fayyadamuun dhimmoota kana miidhagsee uumee dhalootaa dhalootatti kan ittiin dabarsaa turedha.

Misgaanuu (2011:25) “Dhimmoota hawaasaa baay’ee keessatti dhimmoota waaqeffannaa garagaraatiin faaruuwwan taasifaman, gorsuuf qeequ keessatti mammaaksi mammaakaan, oduu duriwwan himaman, weedduuwwan dhimmoota diinagdeef weeddifaman, sirba tikeen sirbitu, yeroo namni du’u boo’icha taasifamu, yeroo ayyaana waggaafi cidha sirboonni gammachuu ofii ibsachuuf weeddifaman, baacoon hiriyyoota waliin taasifamu, sheekkoof afseena maanguddootaan dubbataman, hundi ogafaan keessatti kan aammatamuu, ogummaafi falaasama uummatichaa kan ibsanidha” jedha.

Kanaafuu, Ogafaan kanatti fayyadamnee wantoota hawaasa keessatti argaman kamiyyuu tokkollee osoo bira hin darbiin kan ittiin madaaluu, qeequ, mormuufi deeggaruu dandeenyudha. Jiruufi jireenyi, muuxannoon hawaasaafi amalli namaa marti achuma keessatti kan ibsamudha. Haata’u malee, waa’ee jalqabbii isaa yoo ilaale eenyu akka jalqabe, eessatti akka jalqabeefi akkamitti akka jalqabame himuun baay’ee kan nama rakkisudha. Kana jechuun ogafaan abaluutu jalqabe, bara akkasii jalqabame, iddoo akkasiitti akkaataa kanaan jalqabame jechuun kan baay’ee walxaxaa ta’eefi kan nama rakkisudha jechuudha. Garuu, Ogafaan kun kan hawaasa hundatti malee kan nama dhuunfaa yookiin kan nama tokkoo qofaa miti. Kun immoo kan ibsu hawaasnis ta’ee

namni dhuunfaa kamiyyuu yeroo argeefii bakka argetti dhimmoota barbaade kan itti dhimma bahuu danda'anidha.

2.1.1. Gosoota Fookiloorii

Qorattoonni fookiloorii amala dhuunfaafi ibsa isaa irratti hundaa'uun fookiloorii bakka hedduutti qoodu. Isaan keessaa kanneen gurguddoo ta'an Ogafaan, Meeshaa aadaafi uffata aadaa jechuun bakka saditti qoodu. Yaadni kun Martha-C. Sims (1963:12) yoo ibsamu.

Foklore can be categorized in many ways, based on its particular characteristics and how it is expressed. Three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customary" jechuun kan ibsanidha. Haata'u malee, hayyuun Dorson, R. (1972:2) qeenxeewwan fookiloorii bakka afuritti qooda. "...folklore can be divided into four categories. These are termed the oral literature, the material culture, the social folk custom and the performing folk arts. Each of these is, in turn, divided into different subdivisions."

Kanas ta'ee sana kaayyoo qorannoo kanaa baay'ina qeenxeewwan fookiloorii ibsuu waan hin taaneef, gooroowwan kanneen muraasa adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kanan ittiin qaaccessuuf akka na gargaaruuf tokko tokkoon akka itti aanutti ilaalla.

2.1.1.1. Afoola

Ilmi namaa osoo barreeffamatti hin fayyadamuu hin jalqabiin duratti afoolatti gargaaramuun yaada isaa ibsata. Dorson, R. (1972:2) "...the oral literature, is composed of folk narrative, folk songs or folk poetry, with their subclases...Folk narrative consists for instance, of myths, legends, folk tales, proverbs, and riddles and so on...passed down from generation to generation orally and without known authorship". Akka hayyuu kanaatti, affoolli kan haammatu afseena, faaruulee, afwalaloo afoolaafi kkf dha. Gooroowwan afoola kunniins gosa adda addaa ofjalaa qabaachuun kanneen akka raagoowwanii, afseena, dudurii, mammaaksota hiibboowwanii fi kkf'n seeneffamoota

afoolaa jalatti ramadamu. Afoolonna kunnin dhalootaa dhalootatti kan himamsa afaaniin yoo ta'u isaan kun immoo abbaa dhuunfaa mataa isaanii kan hin qabnedha.

Akka Martha-C. Sims (1963:13) ibsanitti "Verbal folklore includes any kind of lore involving words, whether set to music organized in a chronological, story form; or simply labeling an activity or expressing belief in word or phrase. Some of the most recognizable forms of verbal lore studied by folklorists are folk song, myths, and folktales" jechuun ibsiti.

Yaada kanarraa wanti hubannu, Ogafaan jalatti kanneen tarreeffaman kanneen afaaniin daddarban kanneen akka weedduu, durdurii, hiibboo, mammaaksa, muuziqaa, seenaa, duudhaawwan kan ta'an kan akka Ekerdubbistuu, ayyaana, ateetee, waan itti amananii afaaniin dabarsan; fakkeenyaaf, abaarsa, eebba, arrabsoofi kkf ogafaan jalatti ramadamu jedhu.

Gara keenyattis yoo as deebisne, Afoola Oromoo akka Jeylan (2005:23) barreessetti, "The Oromo word for oral tradition is Afolaa. Afolaa contains myths, wisdoms, and belief systems of the society that have been passed down to the present generation through oral mediums." Jedha.

Akka yaada namni kun jedhutti, afooli kan haammatu raagoowwan, sirna amantaa hawaasichaa, kkf kanneen afaaniindhaloota ammaatti darbaa dhufanidha. Haaluma kanaan, sirni duudhaa Ekerdubbistuu ija fooklooriitiin yoo ilaalle gareewwan afoola hedduu qaba.

2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa

Firiiwwan fookloorii keessaa meeshaan aadaa isa tokko. Ilmi namaa jireenya isaa gaggeessuuf jedhee meeshaalee adda addaatti fayyadama. Meeshaaleen aadaa hawaasni tokkofi kan biroo itti gargaaramu adda adda ta'uu danda'a. Adeemsa keessa meeshaaleen kunneen eenyummaa hawaasichaa ibsaa dhufuu danda'u. Yaada hayyoonni meeshaalee aadaarratti kennan yoo ilaalle, *Ian Woodward (2007:3) "The term 'material culture'*

emphasises how apparently inanimate things within the environment act on people, and are acted upon by people, for purposes of carrying out social function, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity.”

Jechuun kaa’a. Akka yaada kanaatti xiyyeeffannoon meeshaa aadaa haala wantoonnifi naanoon namootarraan dhiibbaa gahaniifi namootaan irra gahu, fakkoommii sochiilee dhala namaati. *Martha-C. Sims (1963:13)”Material folklore takes a number of different forms, some of it “ permanent”,such as architectural structures or functional tools, and some of it ephemeral, such as food, body pointing or paper ornaments”* Jechuun ibsiti. Meeshaa aadaa jalatti kanneen ramadaman meshaalee hojii harkaa, meeshaalee nyaanni ittiin qophaa’an meeshaalee hojii oomishaa, meeshaalee qabatamaan faaya adda addaa kanneen dibatamaniifi kanneen qaqqabaman jechuun tarreessu.

Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biroo (2001:90-91) Feqaden(1991)fi Robertes (1986) wabeeffachuun akka ibsanitti Meeshaa aadaaf hayyoon garagaraa hiika tokko kennuurra akkuma fookilooriin wantoota of jalatti qabatuun ibsuu filataa. Meeshaan aadaa dameelee garagaraa of jalatti qabata.Damee fookiloorii kanaaf hiika armaan gadii kenneera. Meeshaa aadaan kun ogummaa harkaa uummataa , fakkiiwwan bifa aadaatiin uummataan hojetaman , ogummaa ijaarsa gamoofi kkf gama aadaatiin uummataan hojetaman uffata aadaa, qophii dhugaatiif nyaata aadaahaammata. Dameeleen kunniinis akkuma amalaafi uumama isaanitiin akkaataan itti qoratamanis adda adda. Meeshaan aadaa kun ilmi namaa teeknoolojii hammayyatiin fayyadamuu otoo hin jalqabiin dura ogummaa uummata bira turedha.

Barreeffamaan otoo walii galuu hin jalqabamiin dura ilmi namaa meeshaalee garagaraa harka isaatiin tolchuun itti fayyadamaa tureera; ammas itti fayyadamaa jira. Ogummaan is ta’ee meeshaaleen kun seenaa bara dheeraa haaqabaatan malee xiyyeeffannoon itti kennamee qoratamaa hin turre .Meeshaalee kana kaa’uudhaan dhaloota dhufuufdabarsuun baratamaa waan hin turreef dhimmi aadaa dagatamaa dagatamaafi irraaffatamaa akka dhufuuf sababa ta’ee jira. Moggaasni meeshaa aadaa jedhu kun waan lama bakka bu’a.

Inni jalqabaa Saayinsii meeshaaleen aadaa itti qoratamuu yoo ta’u lammaffaan ammo meeshaalee saayinsii kanneen qorataman kan agarsiisudha jechuun lafa kaa’u.

Xiyyeeffannoon meeshaalee aadaa Dorson, R. (1972:2) “...material culture, emphasis on techniques, skills, recipes, and formulas transmitted across the generations and subject to the same forces of conservation tradition and individual variation as verbal...” jedha. Yaada kanarraa kan xiyyeeffannu, tooftaafi ogummaa namoonni meeshaalee ittii qopheessaniifi meeshaalee kanneen kunuunsuurratti garaagarummaan aadaa hawaasa jidduu jiru xiyyeeffannoo meeshaalee aadaati. Haaluma kanaan wantoonni akka meeshaalee aadaatti fudhatamanis haala ijaarsa manaa, haala uffannaafi qopheessa nyaataa kan ilaallatudha. Kana jechuun ammo kanneen namoonni ayyaana yookaan jila adda addaa irratti haala, yeroofi bakka irratti hundaa’uun akkaataa sadarkaafi bakka hawaasicha keessatti qaban irratti hundaa’ee adda adda yoo ta’u kunis ga’eefi sadarkaa isaanii adda baasuuf gargaara.

Uffata Aadaa: Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biroo.(2001:90) the Encyclopedia Americana (1983) wabeeffachuun hiika uffataa akka ibsanitti uffatni aadaa faayaalee wajjin deeman kan qabateefi meeshaa aadaa jalatti kan haammatamudha. Uffata bal’isnee yoo ilaalle ilmi namaa qaama isaarratti kan godhatuufi uffatuufi uffatuu hunda qabata Ilmi namaa uffata dhimmoota garagaraatiif uffachaa tureera. Sababa kanaafis hayyooliin qorannoo gaggeessan ragaa dhiyyeessu. Uffata kan uffannu sababoota garagaraatiif jireenyaafi haala hojii keenyaa kan fooyya’e gochuuf, eenyummaa keenya namoota biroof beeksisuufi ilaalcha namoota saalaan nurraa adda ta’an ofitti harkisuuf akka ta’e hayyoonni ni ibsu.

Nama tokko uffata uffate ilaaluun sadarkaa jireenya, eessaa akka dhufeefi eenyummaa isaa tilmaamuun nidanda’ama. Namoonni waggoota dheeraadhaaf uffataan walii galaa kan turanidh. Girmaa Maammoo, Yeneenah Tasammaafi Warri biro (2001:102) “Uffanni akkuma itti fayyadamaa isaa tajaajila garagaraatiif oola. Qaama ofii aduu,qorra, akkasumas bubbleerraa ittisuuf ni uffatama. Ayyaanaaf qophii garagaraarrattiis miidhaganii mul’achuu yookaan eenyummaa ofii agarsiisuufis ni uffatama” jedhu.

2.1.1.3. Aartii Duudhaa

Aartii duudhaa kan jennuun kalaqa nama dhuunfaas ta'ee isa gareen hawaasaa meeshaalee aadaa fayyadamuun dalagan agarsiisa. Qabiyyeen isaas kanneen akka muuziqaa aadaa, shubbisa aadaa, weeshoofi kkf dha. Firiwwan fookloorii kanneen addaan fooyuun ulfaataa akkuma ta'e, keessattuu aartii duudhaa kanaafi afoola kophaatti fudhachhuun hin danda'amu.

Akka Dorson, R. (1972:4) irratti ibsuutti “ *...while the renditions of folktale or a folk song are now usually referred to as performances, they are casual in nature than the conscious presentation of these arts individuals or groups with folk instrument, dance costumes, and scenario props. The performing arts intersect each other and often appear in conjunction.*

Akkuma yaada kanarraa hubatamutti, afoolonni kanneen akka himamsaafi weedduuwwan afoola akka aartii duudhaatiin kan fudhataan akkaata kalaqa isaaniitiin osoo hin taane, haala dhiyeenya isaanii irratti hundaa'uunidha. Kunis, afoolonni kunneen yoo meeshaalee aadaa fayyadamuun dalagaa itti dabaluun dhiyaatanidha. Kun immoo firii fookloorii kana kanneen birootiin walitti isa fida.

Kanaafuu, yaada firii fookloorii kana jalatti ka'an kan sirna duudha Ekerdubbistuu keessatti argannu ta'a. Hawaasa afoolota adda addaa sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti fayyadaman dalagaa afoolichaa waliin itti gargaaramu.

Martha-C Sim (1963:64-65) “tradition is a vital, dynamic feature of the culture of folk groups. Infact , tradition is often of the first word to come to mind when people consider the definition of folklore it self” jettee ibsiti. Yaadni kun kan inni ibsu Duudhaan jecha jalqaba fookiloorii dursee argame yoo ta'u innis gareen hawaasa tokkoo kan waliin qooddatanidha. akkasumas, duudhaan waanta kalaqameefi mallattoo hawaasa sanaa kan ta'edha. Martha-C Sim (1963:71) “Traditions are behaviours we do right now that connect us to other people in a group and may also connect us to other, culture, provide us a sense of ethnicity, or help us make other connections . Traditions are those informally

shared behaviours, customs, and verbal expression that circulate within and among groups” jechuun ibsiti.

Duudhaan garee hawaasa tokkoo isa biroorraa kan addaan baasuu, meeshaalee hawaasni tokko waliin itti gargaaramaniifi haala ittiin walii raawwatan kan ibsudha.karaa biraatiin, kan ittiin miira itti fufiinsaafi qooddii meeshaa, uffata aadaafi gocha jechaan ibsuun garee murtaa’e keessatti itti fufiinsaan kan jiru ta’ee kan irra deddeebii qabuufi eenyummaa ofii nama keessatti uumuuf adda baasuuf kan gargaarudha. Kana waan ta’eef, duudhaan namoota walitti fidee kan garee uumu, garee murtaa’e tokko keessatti hirmaachuuniifi qooda fudhaachuun akka isaan miseensa garee sanaa ta’an kan taasisu; miseensonni garee sanaa immoo osoo hin beekiin gareetti akka makamaniifi garee keessatti fedhii walfakkaataa akka qabaatan kan taasisudha.

Gama waliin jiraachuu keessatti duudhaan karaa hedduutiin baratamuu ni danda’a. Isaanis, qilleensa keessatti guddatanirraa, ilaalanii shaakaluurraa, naannoo adda addaa irraa walitti dhufuun duudhaa naannoo isaan walbarsiisuu (hojii keessa walirraa qooddachuuni) fi jiruuf jireenya guyyaa guyyaa keessatti hirmaachuun kan baratamudha. Martha-C Sim (1965:68-69) The flip of creating confirming identity through participating in tradition is that traditions themselves must be identified as meaningful groups. The key to understanding the role of tradition is to examine what a tradition means with in a particular group. A long with that comes the idea that folk groups claim as tradition and participate in those tradition that allow them to share values belief that are important to them. A folk art tradition may be changed whan people come together from two different folkgroups. Haata’u malee, akkuma karaa adda addaatiin baratamu duudhaan sababoota garagaraatiin hawaasicha keessaa dhabamuu nidanda’a.

Wantoonni akka duudhaan dhabamaa deemu taasisan keessaa muraasni kanneen armaan gadii kanadha. Kunneenis, namoonni itti fayyadaman naannoo sana keessaa yoo ba’an duudhaan sun gartummaa dhabuu,haalawwan akka duudhaan yeroo darbee lammii booda dhufutti hin dabarre dangeessan jiraachuu, yeroo tokko tokko aadaan uumamaan jijjiiramuufi dhabamaa deemu jiraachuu, miseensonni duudhaa tokko naannoo adda

addaatti fac'anii aadaa biroo keessa galuu, jijjiirama yeroo duukaa jijjiiramuu yookaan kan birootiin liqinfamuun duudhaan hawaasa tokko baduu kan danda'uufi kkf dhabamuun kan danda'udha.

Kanaafuu, gareen hawaasa duudhaa sana qabatee jiruu akka duudhaan sun gonkumaa hin dhabamne gochuu irratti shoora olaanaa kan taphatudha. Kunis kan duraan jirus ta'ee haarawa uumuun bakka buusuudhaan adeemsaafi altokkotti waliin gahuun akka inn bal'atee jiraatu gochuun nidanda'ama. Haalli kunis kan uumamuu danda'us miseensi garee hawaasa duraan ture yoo garee aadaa broo qabutti makamu aadaa duraan qabuuf aadaa garee haaraa walitti makuun aadaa biro kan uumanidha. Yookaan ammoo aadaasaa isa duraa dhiisee aadaa isa haaraa bakka buusuun duudhaa haaraa uummachuun nidanda'ama. Kunis, jaalalafi kabaja hawaasni adda addaa irraa dhufaan irratti hundaa'ee inni haarawa kan uumamudha.

2.1.1.4. Barsiifata Aadaa

Barsiifatni aadaa firiiwwan fookloorii keessaa isa tokko ta'ee xiyyeeffannoon isaa ogummaafi dandeettii dalaga garee irrattidha. Yaada kanarratti Dorson (1972) ibsutti, dandeetttiin nama dhuunfaa gahee hin qabu osoo hin taane, akka barsiifata aadaatti kan ilaallamu waan gareen tokko dhaabbataan waliin hirmaatudha. Gochaaleen hawaasa barsiifata aadaa jennuun kanneen akka gareewwan (kabaja sadarkaa guddinaa ,kabaja dhalootaa, fuudhaaf heeruma, du'aafik.k.f) jilaawwan, kabaja ayyaanotaa, feeshtaawwan, ayyaanota amantii' faadha.

Haaluma kanaan, Sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana yoo ilaalle yeroo namoonni sirna kan raawwatanitti wantoonni heduun isaanii qajeelu argina. Kunis akka bareewwan kabaja guyyaa Ekeraaf kennaan kana sababeefachuuni. Isa kan akka barsiifataatti fudhachuu ni dandeenya.

2.1.1.4.1. Ekerdubbistuu

Yaadni Ekerdubbistuu jedhu kun hawaasa keessatti kan argamuufi duudhaawwan bifa adda addaan ayyaaneffatamu keessaa isa tokkodha. Ekerdubbistuu jechuun nama lubbuu ykn afuura namoota du'anii bifa fakkii ykn suuraa isaanii afuura ykn arraba waaqni kennee dubbisuu kan danda'udha. Ekeraan lubbuu ykn afuura namoota du'aniiti. Yaada kana ilaalchisee akka toora interneetii www.dictionary.com/browse/ghost. Akka jedhutti, “ghost is the soul of a dead person a disembodied spirit imagined, usually as a image shadow or evanescent form as wandering among or haunting living persons 2 amore shadows or semblance a trace He's a ghost of his former self”. Kanarraa wanti nuti hubannuu Ekerdubbistuun kun lubbuu namoota du'anii ta'ee kan fooniifi afuuraan walirraa adda bahuun bifa fakkaattii ykn suuraan kan argamanidha. Kun immoo yeroo hunda fakkaattii gaadiddaahaan bakka bu'uun mul'atee ka'ee kan ariitiidhaan dafee baduufi yeruma san keessattis kan dagatamudha. Kunis bifa ykn fuula namaa kan fakkaatu ta'ee dafee kan mul'achuu danda'udha. Akkasumas, itti dabaluun tooruma kanarratti ‘Any faint shadowy semblance; an unsubstantial image; aphantom aglimmering. The disembodied soul the soul or spirit of deceased person; a spirit appearing after death an apparition a specter. Kunis namni tokko lubbuu isaa erga kennee bifa gaaddiddu kanaan afuura dafee dafee argamu kanaan lubbuu namoota du'an kana waamuun akkaataa itti afuurri kun namarra buufateen kan dubbachuu danda'anidha.

‘Kanaafuu, Ekerdubbistuun afuura ykn lubbuu namoota du'anii ta'ee kan yeroo tokko mul'atee deebi'ee badudha. Kunis bifa fakkaatti namaatiin mul'achuudhaan namoota du'an erga waamee booda kan dabdoo namootni qabaniifi faloo barbaachisaa ta'e kennuu kan danda'udha.

2.1.1.4.1.1. Meeshaalee Warra Ekerdubbistuu

Waa'ee Ekerdubbistuu gaafa ilaallu ayyaana waliin garaagarummaa akka hin qabnedha. Kana jechuun Ayyaanni akka duudhaa Oromooti kan namarra buludhaan baraafi faloo hawaasicha ittiin jiraataniif kennu ykn himudha. Duudhaa Oromoo keessatti ayyaanni

tokko dhugummaadhaan kan waaqni icciitii yookaan waanta dhokataa ta'e tokko akka inni beekuuf kenneef ta'uu isaa kan hubanudha. Ekerdubbistuus fudhannee yoo ilaalle nama ayyaantuu ta'e tokkotu hima malee nama hunda miti. Kanaafuu, meeshaalee kanas yeroo ilaallu garaagarummaa akka hin qabnettiddha. Meeshaaleen kunis Oromoo biratti ulfaa jedhamuun kan beekamudha. Ulfaan kun meeshaa adda addaa waaqeffattoonni yeroo waaqa kadhatan ayyaantuwwan yeroo ayyaana qajeelfatanfi ayyaaneffatan ittiin waaqa kadhatanidha. Kanaafuu, Meeshaalee Ekerdubbistuu kana akkaataa armaan gadii kanaan ilaallu ni dandeenya. Isaan kunniinis, Gingilchaa, Jabanaa, Caaccuu, Callee, Siinii, Jirbii, Eeboo, Gaachana, Faachoo, Siiqqee

2.1.1.4.2. Ayyaana

Qorattoonni adda addaa yaadrimee 'ayyaana' jedhu ilaalchisee yaada walsimu hin qaban.kana jechuun yaadonni hayyoonni adda addaa kennan kun yaada wal fakkaataa otoo hin taane kan garagara ta'edha. Ayyaana yeroo jennu uumama waaqa Qaalluu keessaan mul'atee waaqaafi nama walquunnamsiisu jedhamee beekama. Bartels (1983:112) "Oromoodhaaf addunyaan ayyaana keessaan akka cophuuf yookaan faca'uuf agarsiisuuf uumamni hunduu-namni horiifi biqiltoonni ayyaana mata isaanii ni qabu" jedha. Kanaafuu, ayyaanni kan uumama hundaa ta'uu ibseera. Haata'u malee Oromoon jecha 'ayyaana' jedhuuf hiika adda addaa irra keessaafi hiika ijoo kenna. Gadaa (1988:17) ayyaanota akka "ergamtoota mootummaa waaqaa tokko tokkoo isaanii keessaan waaqni itti mul'dhatutti kan hubataman yookiin ergamtoota waaqayyoo dhugaan walfakkaatan"jedhee ibseera. Akkaataa Oromoon ayyaana itti hubate yoo ibsinu, Oromoon ergamtoonni afuura qulqulluu namaafi waaqa jedhu jiraachuu isaanii kan amanamu ta'uu isaati..

Yaadni rimeen 'ayyaana' jedhus hiikni isaanii haala qabataa keessatti beekama. Hiikni tokkoffaan ayyaanni ergamaa mootummaa waaqaati kan jedhudha. Akka hiika kanaatti ayyaanni mallattoolee mataa isaa hubatamaan kan qabuufi uumaa keessatti bakka tokkotti argama jedhamee kan yaadamudha.Garuu suura isaa eessa akka jiraatu ibsuun rakkisaadha. Ayyaanni uumaa kan hin hubatamne ta'uu isaa Bartels (1983:112)

Gammachuu madda ragaa tokkoffaa taasifachuun akka armaan gadiitti ibseera. Wanti hunduu hiika dachaa lama qaba. Inni tokko kan ija keenyaan arginudha; kutaan biro ija keenyaan arguu kan hin dandeenyedha; garuu laphee keenyaan argina. Kutaa hin mul'anne kana ayyaana jenna. Nuti waan hunda akkaataa kanaan ilaalluu keenya qalbeeffachuu baannaan nuhubachuu hin dandeessu. Kana jechuun ayyaanni hubatamuu kan hin dandeenye ija keenyaan otoo hin ta'iin laphee keenyaan kan arginudha. Kunimmoo amala afuura qulqulluu dhalootaa gara dhalootaatti daddarbus ayyaana jedhama. Afuurawwaan qulqulluun kunneen ayyaana yommuu jedhaman isaanis qulqulluu kan ta'aniifi kan fayyadan ta'uu hubachiiseera.

Akkasumas, ayyaanni abbaa karaa qaalluu gosa abbaatiin karaa angafaa darba. Ayyaana maatii kan ta'e ayyaanni abbaa warra hundaaf kan male ta'ee ayyaana balbala hunda eegudha. Daniel (1984:108) Ergamaa mootummaa waaqaa kan maatii eegu yoo ta'u ayyaana abbaafi kan haadhaa /ateetedha. Nama rakkoo keessa jiruun ayyaanni abbaakee yookiin ayyaanni haadhakee siwajjin haata'u ,ayyaanni abbaakee saa eegu yookiin saa gargaaru jedhama. Ayyaanni abbaa bakka utubaan ilmaan waggaa qabee dhaabatuufi bakka kennaaleen itti kennamu jiraata. Caarraa gaarii ilaalchisee aadaa oromoo keessatti yoo keessummaan tokko dhufe ayyaana qaba yookiin ayyaana qabeessa jedhuuni. Ayyaanni namoota Qaalluu qabanitti kan bu'u yoo ta'u kanneen birroo irratti bu'uu hin danda'u. Ayyaanni guyyaa carraas yookiin addaas ni agarsiisa jechuudha. Guyyoota ji'a keessatti argaman marti isaanii dhaha waaqeffannaa keessatti maqaafi ayyaaneffannaa mataa isaanii niqabu. Guyyoonni kunneenis ayyaana mataa isaanii kan qaban yoo ta'u namnis gaafa dhalatu kanarratti hundaa'uun maqaa moggaafata. Kanneen malees Oromoon amantii duudha isa waliin jiru cidha raawwachuuf, daandii deemuuf, kkf raawwachuuf guyyaa ayyaantuu yookiin milkiifi guyyaa gadhee / carraa jechuun dhaha ilaallata.

2.1.1.4.3. Safuu

Duudheffannaa Oromoo keessatti safuun yaadrimee bu'uura jireenyaa waan ta'eef naamusaalee hin barbaachifne kan akka nama rifachiisuu, nama doorsisuu, waliin dubbii

hin barbaachife taasisuu, soba, hannaafi kkf kan argisiisudha. Jiruufi jireenya guyyaa guyyaa keessatti jechi ‘safuu’ jedhu bal’inaan mul’ata. Kana jechuun akka duudhaa oromootti waaqni, Lafti, uumaafi ayyaanni safuu jaalatu. Haala kanaan safuun yaadrimee ilaalcha Oromoo wanta dogongoraafi sirrii waliin walqabatedha.

Ilaalcha addunyaa Oromoo keessatti safuun akkaataa gochaalee kamiyyuu sadarkaa dhuunfaa, sadarkaa hawaasummaa yookaan adduyaa jiraannutti qajeelfama naamusaafi amala gaarii nuuf kennuuf nugargaara. Oromoon walkabajuuf, ayyaana walii kabajuuf marga kutee waliif kennee maanguddoo simatee, Laga yommuu ce’u, qe’ee warra ayyaantuutti yommuu dhufu, yemmuu fuudhaafi heeruma mallattoo safuu kan ta’e marga yookaan coqorsa kutee irreenfachuun yookaan namatti kennuun safuu ibsa. Tilahuun (1989:511) Safuun jechoota ajaa’ibsiisaa kanneen ta’an kan akka sodaa, dhukkubbii, rakkoo, salphinaafi kkf agarsiisa jechuun ibsa.

2.1.1.4.4. Jaarii Waaqaa

Jaarii waaqaa jechuun akkuma maqaa isaa irraa hubannutti dheekkamsa isaa waliin kan wal qabatudha jechuudha. Ayyaaneffannaaleen jaarii baasuu ammoo ayyaaneffannaalee jaarichis ni jedhama. Ayyaaneffannaan kun Afuura qulqulluu dhiifama gaafachuuf kan ayyaaneffatamudha. Kunis ,araara waaqaa jedhama. Immaanaan (2007:47) akka ibsutti, “ayyaaneffannaaleen araara waaqaa immoo godina shawaatti maatii warra bakakkaan itti bu’een kan ayyaaneffatamudha” jechuun yaada isaa lafa kaaha. Ayyaaneffannaaleen jaarii waaqaatiin ayyaaneffatamu kun kaayyoo mataasaa danda’e kan qabudha. Kana jechuun araari waaqaan ayyaaneffatamu waanta bakakkaan irratti bu’e sun waan cubbuu of keessaa qaba jedhamee waan amanamuuf miseensonni maatii waaqni irratti guyyaa sana waggaa waggaan kennuudhaan kan dabarsanidha. kana jechuun guyyaa kanatti wagga waggaan qalmi niqalama, nyaanni ni qophaa’a, dhugaatiinis ni qophaa’a. Yeroo kanatti, Firri niwaammama, ollaan, hiriyyaaniifi miseensonni maati sunii marti niyaamama.

Isa booda ayyaaneffannaalee bifa affeerritiin qophaahuudhaan qalmaafi nyaataaf dhugaatii jiru sana nyaatanii dhugu jechuudha. Haata'u malee maatiin namoota bakakkaan itti dheekkame yookiin irratti bu'e kan guyyaa waaqni nagaa gaafate jedhamu kanatti wantoonni lagatamanis ni jira. Akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle wantoonni lagataman kun Sangaan isaanii guyyaa waaqni araameef sanatti lafa hin qotu, dhadhaan loonii hin gurguramu, aannaniifi baaduun isaanii guyyaa kanatti gadi hin bahu, namni aannan loon sanaa dhugee ala hin bulu jedhu.

Inni biraan immoo, gosa biqiltuu yookaan mukaa keessaas kanneen akka lolchiisaa ibiddaatti hin bobeessani. Odeeffannoo Daggituu Gammadee (12/08/2008) akka argametti Bakakkaan gaafa nama tokkotti bu'ee ajjeesu namoonni akka arganitti hin bohani. Kana jechhun jalqabarratti isaaf бага jechuun kan bohanidha jechuudha. Haalli sirna gaddaa itti ibsanis kan warra kaaniirraa adda kan ta'edha. Jalqabarratti waaqaaf sagadanii mana duubatti yookiin Bataskaana alatti kan awwaalanidha. Kanaaf hin boohani waaqatu itti araame jedhuunii malee abalu hin du'e hin jedhani. Yoo akkas ta'uu baate Balaafi badii biraatu uummama yookiin dheekkamsi deebi'ee maatiirratt, firarratti, horiirratti, maasii irratt horiirratti fi kan kana fakkaatan irratti deebi'uu nidanda'aa jedhama. Walumaa galaatti, Jaarii waaqaa buusuun waaqa wajin walitti araaramuu ayyaana ayyaaneffatamu yoo ta'u, Jaarriin waaqaa immoo namarratti yeroo waaqni dheekamu isa namoonni nagaa gaafatan jedhan kana jechuudha jedhu. Namoonni yoo bakakkaan namatti bu'e Ekerdubbistuu dubbisuuf gara mana Ekerdubbistuu hindeemani. Sababni isaa namni akkasii kun dheekkamsa waaqaatiin waan du'eef safuu qaba. Namni kunis akkamitti akka du'es beekamaa waan ta'eefi.

2. 2. Maalummaa Fakkoommii

Fakkoommiin mallattoo yoo ta'u, kunis kan yaada tokko bakka bu'u jechuudha. Akkasumas, fakkoommiin mallattoo wanta nuti sammuu keenya keessatti yaadnufi waanta sana immoo gadi fagenyaan waa'eesaa ibsuun kan danda'amudha. Kanuma ilaalchisuudhaan katz (1972) yoo ibsu, "Symbolism were a form of meaning that only differed from linguistic meaning by the type of signals it used and if they set of symbol

(of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol for most symbol in most contexts as one can in a language replace most words by a definition” jedha.

Yaada kana yoo hubannu fakkoommiin unka waanta xinqooqaarra adda isa godhuufi mallattooleen kunnin immoo kan faayidaa qabaniifi sirna mallattoo ta’uu kan danda’anidha. Waanta mallattoodhaan bakka bu’amu kanammoo malaan walitti fiduun yaadolee afaaniin bakka bu’u fakkaatan kan ibsudha.

2.2.1. Fakkoommii Mallattoon argaman

Fakkoommiin mallattooleen argaman kun mallattoodhaan kan taa’an ta’anii wantoonni isaan itti fakkeeffaman sun jiraachuu isaati. Jarreen kun lamaan immoo waliitti dhufeenya yookaan hariiroo cimaa kan qabaniifi yaada walii dabarsuufi cimsuuf kan gargaaranidha.

Levi-strass (1966-64) akka ibsutti “corcering symbolic relationships, that they ‘based on contiguity’ or on resemblance’ they be ‘isensible’ or ‘intelligable’ near or far’ ‘synchronic’ ‘static’ or ‘dynamic” jedha. Yaada kana irraa waanti hubatamu fakkoommiin yaada waalitti hidhamaa ta’e tokko qabatee kan argamu ta’uu isaa hubanna. Inni kunis walitti dhufeenya fakkoommichaa jidduutti argamuu kan xiyyeeffatudha. Fakkoommichi idilee kan bakka bu’uufi madaaluu danda’uu miira fakkommichaa kan qabu ta’uu ala qabatamaa ta’uu danda’a. Walitti dhufeenya qabaachuufi dhaabbataa yookiin jijjiiramaa ta’uudhaan yaadicha kan bakka bu’udha.

Walumaagalaatti, fakkoommiin mallattoo tokko yaada dhiyaate sana guutummaan guutuutti dhugeeffannoo jiru faana dhiyaachuu kan qabudha. Iddoowwan adda addaatti immoo mallattoowwan kun baay’inaan kan argamanidha. Fakkoommiin kunis yaada dhiyyaatu sana waaliin hariiroo kan qabuufi dhugeeffannoo sirrii kan qabudha.

2.2.2. Beekumsaafi Fakkoommii

Fakkoommin beekumsaa kun ammo dhimma seeraafi duudhaa sirriitti adda baasanii beekuudha. Fakkoommiifi beekumsa keessatti waan walmakaa ta'e tokko amalaafi ibsa isaa sirna mallattoo tokko keessatti beekuudha. Leach (1966:97) "symbolic knowledge resembles encyclopedic knowledge" jedha. Kun immoo beekumsi fakkoommi beekumsa waliigalaa ta'uu nutti agarsiisa. Kanumaan walqabatee uummata Oromoo biratti fakkoommii beekumsaa tokko fudhannee ilaalu ni dandeenya. Innis 'Furda' kan jedhamudha. Kana jechuun mana warra ayyaantuu keessatti iddoo waantonni akka galchaatti galan taa'aniifi namni ayyaantuun sun bira taa'anidha. Furda jechuun karaa biraatiin dhagaa muudaa jedhama. Kanaafuu, mallattoon kun akka walii galaatti beekamaa kan ta'eefi iddoo guddaa sirnoota ayyaana kana keessatti kan qabudha.

2.3. Sirna Raawwii Ayyaaneffannalee

Dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessattiifi muuxannoo isaa keessatti sirnoota ayyaaneffannalee hedduu kan raawwatudha. Rapaparto (1992:250) akkana jechuun kan ibsudha. "If there is no performance there is no ritual: performance it self is an aspect of that which is performed. The medium is a part of the message is encoded in the ritual" jecha. Kana jechuun ayyaaneffannaan tokko gochaan kan hin mul'anne yoo ta'e ayyaaneffannaa ta'uu akka hin dandeenyedha. Raawwiin kun immoo ofuma isaatii akaakuu ayyaaneffannalee akka ta'es ni ibsa. Wantoonni raawwiin mul'atan kun immoo ergaa isaa kan mirkaneessanidha. Kanaafuu, aadaafi ayyaaneffannaan raawwii tokko malee adeemsifamuu kan hin dandeenyeefi sirni ayyaaneffannaa kun immoo gara raawwiitti kan hin jijjiiramne yoo ta'e gatii kan hin qabne ta'uu isaati.

Raawwiin tokko amala mallattoo fookloorii hundaa of keessatti akka haammatudha. Kanaafuu, sirni ayyaaneffannaa yoo jiraate kun immoo raawwiidhaan mul'achuu akka qabudha. Sirna ayyaaneffannaa Duudhaa Ekerdubbistuu kunis sirna raawwii mataa isaa kan of keessaa qabudha. Sababni isaa duudhaan kunis gosoota fookloorii keessaa isa tokkofi fooklooriin kamiyyuu immoo raawwii walitti fufaa ta'e kan of keessaa qabudha.

Inni biraan sirna raawwii isaa kana keessatti ayyaaneffannaan kun immoo kabaja guddaa kan qabuufi hariiroo kan uumuu danda'udha. Kanaafuu, sirni raawwii ayyaaneffannaa kun aadaa hawaasaa sun kan kaayyeffate ta'ee tokkummaa, jaalala, nama kamiyyuu biratti immoo aadaa walii walkabajuufi k.k.f. hawaasa sana gidduutti uumaa kan deemudha.

2.3.1. Kabaja Sirna Raawwii

Hawwaasa kamiyyuu biratti ayyaaneffannaan kamiyyuu kabajaafi iddoo guddaa kan qabudha. Sirni ayyaaneffannaa kun immoo hawaasa walkabajee, waliin ta'ee jiruufi jireenya isaa gaggeessuufi muuxannoowwan hawaasaa kamiyyuu kanneen akka amanti, duudhaawwan kan ta'an kan akka sirna qaalluu, ateetee, irreecha, sirnoota gaddaafi gammachuufi kanneen biroo keessatti kan argamuu ykn mul'achuu danda'udha. Kanaaf, miseensa hawaasaa sana sadarkaa tokko irraa gara sadarkaa birootti yommuu ce'u sirnichi hawaasicha akka riqicha ce'umsaatti kan gargaarudha. Kanaafuu, sirni ayyaaneffannaalee kamiyyuu hawaasa biratti garaagarummaa haaqabatu malee sirni ayyaaneffannaa Ekerdubbistuus hawaasa naannoo sana jiraniifi warroota sirnichaaf iddoo laatan biratti haala gaariin kan ayyaaneffatamudha.

2.3.2. Adeemsa Sirna Raawwii Ayyaaneffannaalee

Ayyaaneffannaleen yeroo ayyaaneffatamu keessatti adeemsaafi akkaataa ittiin adeemsifamu qan qabudha. Kana yeroo jennu sirni raawwii ayyaaneffannaa kamiyyuu ka'umsa isaatii jalqabee hanga xumuraatti adeemsa qabaachuu isaa kan ittiin mirkaneessinudha. Dorson (1972:16) irratti "Festival activities where thus consruded as symbolical representation of situations the participants woud like to occur" jedha. Sirnoonni raawwii ayyaaneffannaa tokkoratti adeemsifamu kabaja kan qabu sirnoonni adda addaa kan jiru, kanneen ayyaaneffatan kan jiran ta'uus ni hubanna. Kanaafuu, sirni duudhaa Ekerdubbistuu kunis sirna raawwii ayyaaneffannaa isaa keessatti adeemsa mataa isaa qabatee kan ayyaaneffatamudha.

2.3.3. Yeroo Sirna Raawwii

Wantootni hawaasa biraatti beekamaniifi yeroo adda addaa keessatti sababa garagaraatiin ayyaaneffatan biratti sadarkaa jalqabaatti waanti beekamuu qabu yeroo sirni raawwii ayyaaneffannaa sun beekamuu kan qabudha. Kun immoo bakka raawwiin sun itti raawwatamuuf yeroo itti raawwatamu kan of keessatti haammatudha Kana jechuun raawwiiwwan akkasii kamiyyuu sagantaa dhaabbata mataa isaa akka qabuufi wantoonni yeroo sunitti raawwatamuu qaban akka raawwataman kan ibsudha. Kanaafuu, waan kamiifuu yoomessa beekuun barbaachisaa ta'usaa beekuun isa olaanaadha.

2.4. Sakatta'a Qorannoowwan Walfakkii

Asjalatti qorannoowwan qorannoo kanaan walitti dhufeenya qaban sakatta'uun kan ibsamanidaha. Karratti walfakeenyaafii garaagarummaa qorannoowwan gidduu jiru adda baasuuf kan gargaarudha. Kanaafuu, qorannoowwan hanga ammaatti sakatta'amanii qorannoo kanaan walfakkaatan muraasni kan jiranidha. Isaanis:

Inni jalqaa qorannoon Imaanaa (2007) Mataduree “Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Duudhaa Amantii Oromoo Naannoo Shawaa irratti xiyyeeffate” kan jedhudha. Wantoonni qorannoo kanaan wal isaan fakkeessu keessaa muraasni waa'ee ayyaanaa ilaalchisee ibsa waliin lafa kaahuu isaati. Akkasumas, meshaawwan kan akka caaccuu, callee, Kallachaafi kkf itti gargaaramuun walisaan fakkeessa. Dabalataan, akkaataa namoonni ayyaana isaaniitti araaramuu akka danda'anifi raawwii raawwataman jiraachuu isaaniiti. Garaagarummaan isaanii garuu kayyoofi akkaataan ibsa ykn xiinxala fakkoommii achi keessa jiranii kan adda isaan taasisudha.

Inni itti aanu Xaahaa Mohaammad mataduree qorannoo “Qaaccessa Adeemsa Raawwii Sirna Muuda Faraqqasaafi Firiwwan Fookloorii” kan jedhu irratti kan xiyyeeffatedha. Haata'u malee wanti walisaan fakkeessu duudhaa irratti xiyyeeffachuufi adeemsa qorannichi ittiin adeemsifamu ilaalchisee guyyaa dhaabbataa bakka itti raawwatan qabaachuu isaaniiti. Akkasumas, ayyaanni kallattii afuuraan ilaaluu irratti xiyyeeffachuu isaaniiti. Namni ayyaanaan qabame tokko namummaafi gochoota yeroo lafatti dalagan

dhaabuun ayyaana ykn afuura isaan irra jiru qofaaf ajajamuun kan walisaan fakkeessudha. Wantoonni dhimmoota kana keessatti lagataman jiraachuufi sirnoonni tokko tokko kan akka araaraa, kennaa ykn galchaan hordoftootaan galu, sirni dhibaayyuufi kkf kan keessatti argamanidha. Wanti adda isaan godhu qabiyyeefi kaayyoon isaanii kan gargar ta'edha. Akkasumas, akkaataan qaaccessaa kan adda ta'edha.

Inni broon Qorannoo Caalaa (2014) “Xiinxala Fakkoommii Meeshaalee Ayyaanaa Ayyaantuu warra Oofaa Aanaa Meettaa Roobii” kan jedhurratti kan xiyyeeffatu yoo ta’u wantoonni wal isaan fakkeessu meeshaaleen sirna kanaaf oolan kan akka Faachoo, caaccuu, Eeboo, siiqqee, calleefi kkf keessatti kan argaman ta’uu isaati. Akkasumas, maalummaa ayyaanaa ilaalchisee waan waaqaa bakka bu’ame akka uummatni safuu isaa eeggatee kallatti waaqni itti adeemsisuun akka gidduu deemsa raawwatuutti kan ibsamedha. Kun immoo ayyaantuun icciitii dhokataa waaqarraa qabaachuun ykn ayyaanni kun namarra buluudhaan baraafi faloo hawaasichaaf kan dhaamaa deemu ta’uun isaanii kan walfakkeessudha. Adda addummaan isaanii garuu kaayyoofi adeemsi isaa kan gargar ta’edha.

BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNICHAA

Boqannaa kana keessatti wantoonni yookiin mata dureewwan haammataman kanneen akka malleen qorannichaa, irraawwatama qorannichaa, madda odeeffannoo, iddattoofi mala iddatteessuu, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaannaman, qindeeffamaafi malleen qaaccessa ragaa kan ofkeessatti haammatudha.

Kaayyoon qorannoo kanaa akkuma duraan ibsame xiinxala adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat jedhu irratti kan ta'udha. Kaayyoo kana galmaan gahuufis qorannoon kun malleen qorannoon tokko itti gargaaramu fayyadamuun kan adeemsifamuu danda'udha. Kana gochuufis qoratichi gosa qorannoo akkamtaa (qualitative research) fayyadamee jira. Sababiin isaas qorannoo kana keessatti odeeffannoon guuraman lakkoofsaan osoo hin taane mala ibsaan hiika kan argate waan ta'eefidha. Dabalataan, Dassitaa (2002:20) "Qorannoon mala kanaan yookiin akkamtaan gaggeeffamu odeeffanno argate mala addeessatiin yookaan mala ibsaatiin dhiheessa." Jedha. Qorannoo kana keessatti kanumatu dhimma bahame. Gama biroottiin, qorannoo kana keessatti odeeffannoon argame gadi fageenyaan ragaan deegaramee kan xiinxalame waan ta'eefidha.

Addunyaa (2011:12) yaada kana yoo cimsu," qorannoo kana (akkamtaa) gaaffiwwan akkam? Maalif? Jedhan kaasuun gadifageenyaan xiinxaluurratti humna waan qabuuf, amanuufi hubannoo bal'isuuf haala mijeessuu isaati" jedha. Yaada kanarraa malli kun gadifageenyaan xiinxaluurratti humna qabaachuufi gama amanuufi hubannoo bal'isuufis haala kan mijeessu ta'uu hubanna. Kanaafuu, kaayyoon qorannoo kanaa xiinxala adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kedhu irratti waan ta'eef, qoratichi mala kanatti dhimma bahuuf jira.

3.1. Irraawwatama Qorannichaa

Qorannoon tokko irraawwatama qabaachuu qaba. Yaada kana Addunyaa (2001:1) yoo ibsu "qorannoon irraawwatama namootaafi dhimmoota qorannoon sun irratti

gaggeeffamu waan ilaallatuuf, kan irratti raawwatame gaalee jedhu irraa adeemsa suphuutiin kan uumame” jechuu akka ta’e haala qorannoon irraawwatamaa irratti xiyyeeffatu lafa kaa’a. Kanaafuu, xiyyeeffannoon qorannoo kanaa hawaasa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat irratti kan raawwatamuufi xiinxala adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu irratti kan raawwatamedha. Malli qorannoon kun itti gargaames mala miti carraan itti yaadamee kan raawwatamedha.

3.2. Madda Odeeffannoo

Maddi odeeffannoo qorannoo kanaa madda tokkoffaafi lammaffaadha. Sababiin isaa, maddi odeeffannoo tokkoffaan odeeffannoo qorannichaa adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu irratti argamuun adeemsaafi sirna isaa daawachuufi namoota dhimma kanarratti hirmaachuun sirna isaa beekan kallatumaan dubbisuudhaan kan argamedha. Akkasumas, immoo waajira Aadaafi Turizimii Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat keessa jiran keessaa qaama dhimmi kun ilaallatu dubbisuudhan kan argamedha. Keessumattuu, waajirri kun immoo dhimmichaaf odeeffannoo kennuu irratti akka madda tokkoffaatti tajaajiluu danda’a. Maddi odeeffannoo lammaffaan barruulee dhimma duudhaa kanaan walqabatan sakatta’uun kan argamedha.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Akkuma daangaa qorannichaa irratti ibsamuuf yaalametti kanneen qorannoon kun ilaallatu hundarraa odeeffannoo guuruun bu’aa qabeessummaa isaa daran akka cimsu beekamaadha. Haata’u malee, human qorannoo kanaatii olta’a. Kunis yeroo, baajataafi meeshaalee barbaachisan gahaatti argachuu waan nama gaafatuufidha. Kanaafuu, iddaattoo gargaaramuun barbaachisaadha.

Gosa qorannoo qulqulleeffataa keessatti baay’inaan haalota gochootaa, yookaan dhimmoota ibsuurratti waan xiyyeeffatuuf dhimmi iddaattoo xiyyeeffannaa guddaa akka hin qabne kumar (2005:165) akkanatti ibsa.”in qualitative research the issue of sampling has little significance as the main aim of most qualitative inquires is aither to explore or describe the diversity in a situation, phenomenon, or issue.”Qoratichi qorannoo kana

gaggeessuu keessatti iddattoon dhimma itti bahe gosa iddatteessuu keessaa miti-carraatti kan gargaarameedha. Kun kan ta'eef, jamaa filataman keessaa iddattoo filachuuf carraan waan hin eeyyamamneefidha.

Kana ilaalchisee kathari (2010:59) akkanatti ibsa ,”probability sampling is that sampling procedure which does not afford bases for estimating the probability that each item in the population has of being included in the sample.” Kanaafuu, gosa iddatteessuu miti-carraa keessatti, qoratichi ta'e jedhee carraadhaan ala ofiisaatii iddattoo kan filatu ta'uu hubanna. Dabalataan, iddatteessun miti-carraa yeroo baay'inni jamaa hin beekamne yookaan tokko tokkoon addaan baasuufis rakkisaa kan fayyadamnu ta'uu kumar (2005:177) akkanati dhiheessa,” Non probability sampling designs when the number of elements in population is either unknown or cannot be individually identified.”

Kanumaan walqabatee, qoratichi gosa iddatteessuu miti-carraa kana keessaa ammo gosa tokko kan ta'e iddatteessuu akkaayyoo (purposive sampling)tti dhimma bahee jira. Sababni isaa, iddattoon filataman qabiyyee qorannichaafikaayyoo qorannichaa irratti waan hundaa'aniifidha. “Akkaayyoo kan jedhamus, akka kaayyoo qorannichaatti yookaan qoratichaatti odeeffataa yookiin deebistoota filachuu waan ta'eefidha.” Addunya, (2011:67) yaada kana cimsuun saranakos (2005:164) akkanatti ibsa, “in this (purposive sampling) technique the researchers purposely choose subjects who in their opinion, are relevant to the project. The choice of respondents is guided by the judgement of the investigator.” Yaada kanarraa qorataan tokko odeef-kennitoota dhimma sana itti dhiheenyaan nibeeku jedhee itti amana ofiin murteessee kan filatu ta'uu hubanna.

Kanaafuu, qorannoo kanarratti qoratichi gosa iddatteessuu keessaa miti-carraafi achi jalatti immoo iddatteessuu akkaayyoo dhimma bahuun odeeffannoo guuraa jira. Haaluma kanaan, milkaa'ina qorannoo kanaatiif odeeffannoon kan irraa funaannaman namoota adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu beekan kan Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabaratitti argaman irratti kan xiyyeeffatudha. Gamabirootiin, Odeeffannoo argame cimsuuf waajira Aadaafi Turuzimii Gdina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat kana keessaa qaama dhimmichi ilaallatu namoota lamaafi namoota aanichatti argaman keessaa

namoota sirna duudhaa Ekerdubbistuu beekan keessaaa namoota jahaaf gaafannoo afaaniin dhiyaatera. Kunis muuxannoo namoonni sirnicha irratti qaban bu'uureffachuun iddatteessuun darbaa dabarsaafi iddateessuu akkaayyootti fayyadamuudhaan filataman. Iddatteessuu darbaa dabarsaanadeemsa walitti hidhatiinsa qabuun iddattoo filachuu ta'a.

3.4. Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Meeshaaleen funaansa odeeffannoo kamiyyuu dhibbaan dhibbatti odeeffannoo sirritti fudhatama agarsiisuuf gahaa ta'e akka hin jirre kumar (2005:119) yoo ibsu "Non of the methods of data collection provides 100% accurate and reliable information." jedhe. Yaada kanarraa meeshaaleen odeeffannoo funaanu kamiyyuu hanqina qabaachuu akka danda'u hubanna. Haata'u malee, qorannoo kana gaggeessuuf qoratichi meeshaalee mijatoofi odeeffanno gahaa hin argamsiisu jedhee kan filate daawwannaa fi af-gaaffiitti dhimma baha.

3.4.1. Daawwannaa

Daawwannaan meeshaalee odeeffannoon jalqabaa funaanuuf oolan keessaa tokko akka ta'efi karaa gocha tokko ittiin daawwachuun yookaan dhaggeeffachuun odeeffannoo funaanu ta'uu kumar (2005) yoo ibsu "observation is one way to collect primary data. It is a purposeful, systematic and selective way of watching and listening to interaction or phenomenon as it takes place" jedha. Kanaafuu, meeshaa kanatti fayyadamuun qoratichi xiinxala adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabaratitti argamun kana gaafa guyyaa (09/08/2008) daawwateera. Yeroo daawwatus iddoo tokko tokkotti yaadannoo barbaachisaa ta'e qabachuudhaan, akkasumas, suuraa kaasuudhaan ragaaleen barbaachisoo ta'an qabatamaatti walitti qabamaniiru.

3.4.2. Af-gaaffii

Af-gaaffiin namoonni lama yookaan isaa ol walitti dhufuun yaada sammuudhaa qaban tokkorratti kan waliin dubbatan ta'uu kumar (2005:123) yoo ibsu "any person-to-person

interaction between two or more individuals with specific purpose in mind is called an interview.” Jedha. Kanumaan walqabatees, kotharin (2010) meeshaan odeeffannoo funaanuuff afaaniin deebii kennuurratti kan hundaa’eefi caalmaadhaan qorannoo gadifageenya barbaaduuf kan oolu ta’uu ibsa. Haaluma kanaan, qoratichi af-gaaffii dursa qopheeffachuudhaan, jechoota walfakkaataafi duraa duuba walfakkaataadhaan odeef-kennitootaaf dhiyyeessuudhaan odeeffannoo guurrateera. Walumaagalatti, meeshaan kun kan namoota dhimmichi ilaallatuuf qoratichi eenyummaafi kaayyoo ofii ibsuun odeeffannoo irraa funaannatudha. Kanaafuu, meshaa funaansa odeeffannoo kanaatti gargaaramuun qoratichi gaaffilee banaa Afaan Oromootiin qopheessuun namoota adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana beekaniifi dura bu’aawwan waajira aadaafi turizimii aanaa sana keessa jiraniif hanga tokko rabsuun odeeffannoo gaafa guyyaa (08/08/2008-20/08/2008) walitti qabateera.

3.5. Meeshaalee Waraabbii

Odeeffannoon qorannoo kanaaf oolaan yeroo sassaabaman keessatti ragaaleen bifa waraabbiiitiinis walitti qabamaniiru. Meeshaaleen waraabbii aloola qorannoo kanaaf itti gargaaramee odeeffannoo sassaabe kunniins, waraabbii viidiyoofi kaameraadhaani. Waraabbiiin iddoo raawwii sirna Ekerdubbistuun jirutti argamuun waan isaan jedhan hunda waraabuudhaan akkaataa mijatuun akka qindaa’an ta’aniiru. Akkasumas, kaameraan ammoo afgaaffiifi iddoo sirna Ekerdubbistuutti qabxiilee barbaachisoo ta’an waraabuufi kaameraadhaan kaasuun galmee barbaachisu argadhee kana immoo gara CD’tti ragaalee funaanaman jijjiiree jira.

3.6. Naamusa Qoratichaa

Qorannoon tokko jalqabaa kaasee hanga dhumaatti yeroo gaggeeffamu keessatti qoraticharraa waanti eegamu inni jalqabaa naamusadha. Haala kana keessatti qoratichi hawaasa bira jiraachuudhaan akka isaaniitti yaaduudhaanifi dhimmaa aadaa hawaasichaaf safuu eeggachuun waliin haasawaa marii dhimma hawaasichi gaafatuuf deebii deebisuun gaaffilee saanii osoo hin tuffatiin deebisuun murteessaadha. Dabalataan, akkaataa

uffannaa isaanii, aadaa, nyaata, amantaa, jechoota kabajaafi saalfii iddoo namni argamuu qabuufi hin qabneefi k.k.f. addaan baasanee sakataa'ee tokko tokkoon gama naamusa ogummaatiin jidduutti argamee odeeffannoo isaa funaannatee qorannoo isaa milkeessuu qaba. Kana yoo ta'uu baate qorataan sun haala barbaachisuun odeeffanno qorannoo isaa haalaan milkeessuu hawaasa naannichatti argaman irraa funaannatee qorannoo isaa akkaataa isa irraa eegaamuun galmaan gahuun baay'ee kan ulfaatudha. Kanumaan walqabatee qorataan kun duraan dursee maanguddoo Qaanquree Hammasaa jedhamu gaafa guyyaa 09/08/2008 fudhatee gara mana warra Ekerdubbistuu kana dhaqe. Isa booda dhimmoota barbaachaa dhaqneef erga itti himnee booda Ekerdubbistuu kana eeyyamsiisuun suuraalee barbaachisoo ta'an kaasuufi odeeffannoo gadi fageenyaan irraatii argadheera. Wantoota bifa suuraan argaman kanaafi odeeffannoo kana gadi fageenyaan kanan itti fayyadameefi ibsa isaa waliin kan taa'anidha.

3.7. Qindeeffamaafi Mala Qaaccessa Ragaalee

Qorannoo kana keessatti odeeffannoon mala daawwannaafi af-gaaffiitiin walitti qabaman muuxannoo qoratichaafi qorannoo mana kitaabaa bu'uureffachuun qindaa'aniiru. Haaluma kanaan, adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu irratti ragaalee namoota waa'ee adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu beekaniifi waajira aadaafi turizimii keessaa argaman haala waltti dhiheenya qabuun qidaa'anii qaaceffamaniiru. Odeeffannoon af-gaaffiin argamanis walkeessa nyaachifamuun qaaceffamani. Haaluma kanaan, qoratichi odeeffannoo karaalee daawwannaafii af-gaaffiitiin argaman fakkeenyaafi ragaadhaan deeggaruun qaaccessa. Dhumarrattis, odeeffannoon guuraman karaa ibsaatiin yookiin mala qulqulleeffataatiin hiika argatanii argannoo barbaachisaarra gahanii jiru.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA RAGAALEE

Boqonnaa kana keessatti ragaawwan mala afgaaffiitiin argamantu qaacceffama. Kunis, gaaffilee bu'uuraafi kaayyoo qorannichaa bu'uura godhachuun kan dhiyaatudha. Dhimoota Ekerdubbistuu sababa godhachuun afgaaffii yaadolee adeemsa ittiin dhiyaatu, yoomessa duudhaan sun ittiin dhiyaatu, faayidaa sirni duudhaa kun qabu, sirni duudhaa kun eenyuun akka raawwataman, akkaataa sirnichi ittin iyyaatu, hirmaattonni ilaalcha akkamii akka qabaniif, fakkoommiifi wantoota fakkoommiin kun mul'isan, haala nyaataafi uffannaa, ayyaaneffannaalee Ekerdubbistuu kana keessatti argaman ilaalchisee tartiibaan yeroo akkamii akka ayyaaneffatanfi wantoota achi keessatti ka'uu qaban deebisuun kan xiinxalamedha. Kana yoo jennu wantoonni sirna duudhaa kanaan wal qabatanii ka'an waan hedduudha. Akkuma armaan olitti ka'amuuf yaalameetti gaaffilee afgaaffii keessatti ka'aniif deebii armaan gaditti walitti qabamuun cuunfamee kennamuun haal namaaf ifa ta'uu danda'uun suuraan dhimma duudhaa kanaan wal qabatan bifa adda addaatiin dhiyyaachuun kan qaacceffamanidha.

4.1. Maalummaa Ekerdubbistuu

Sabni kamiyyuu duudhaa mataa isaa kan eenyummaa isaa ibsuu danda'u qaba. Duudhaawwan kunis sirnoota adda addaa ittiin raawwatamaniifi adeemsifamuu danda'an niqabu. Sirnoota seera mataa isaanii qabachuun hawaasa keessatti raawwataman keessaa inni tokko sirna Ekerdubbistuuti. Akka Qaanquree Hammasaafi (08/08/2008) afgaaffii gaggeeffamerratti "Ekerdubbistuu jechuun nama afuura ykn lubbuu namoota warra du'anii haasofsiisu jechuudha." Akksumas, akkaataa itti suuraan ykn fakkiin namoota du'anii akka yeroo lafa kanarra jiraniitti biftiifi guutummaan dhaabbii isaanii namatti mul'achuun afuurri nama du'e kanaafi ayyaantuun Ekerdubbistuu jedhamu kun waliin itti dubbachuu danda'anidhaa. Karaa biraan, Ekeraa ykn du'aa dubbisuu jechuudha. Kun immoo lubbuu nama du'e sun waliin kan wal qabatudha jedhu. Ekeraa jechuun afuura ykn lubbuu nama du'eefi fakkaattii ykn suuraa nama du'ee yoo ta'u Ekerdubbistuun kun immoo ekeraa afuura nama du'ee kan dubbisu jechuudha. Yeroo tokko tokko namoonni

‘abalummoo ekerasaatu deema’ jedhu yaadni akkasii kun afuurumasaatu deema jechaadha malee fooniin lafa kanarra deema jechuu hin miti.

Kanumaan walqabatee, Akka obbo Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhutti, “Ekerdubbistuun nama ayyaana qabeessa kennaa ganama waaqni kenneefiin faloo namoota lafarra jiran kanaaf akka laatuuf jecha waaqni lafa kanarra isa kaahedha. Inni kun immoo carraa ykn gahoo isaa yoo ta’e waaqni ykn ayyaanni abbaasaa akkasumatti taa’ii murteessi jedhee kan addaan baafamedha” jedha.

Kanarraa wanti nuti hubannu lafa kanarra namoota ayyaantuu ta’an hedduun akka jiranidha. Haata’u malee ayyaantuwwan kunneen faloo namootaaf laachuuf jecha namoota taa’an ta’uu isanii kan hubanudha. Isaan keessaa Ekerdubbistuun isaan tokko. Namoonni akkasii kun karaa biraa “warra ayyaanaa” jedhamuun kan beekamanidha. Kuns wantoota duudhaa kanaaf barbaachisan kan akka godoo meeshaalee barbaachisan mara guutachuun guyyaa dhaabbata Dafinoofi Kamisaa duudhaa kana kan adeemsisanidha. Kanaafuu, Ekerdubbistuun Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat Ganda Dirree Faajjii kun isaan keessaa isaan tokko kan ta’eefi akka aanaa kanaatti bay’ee beekamaa kan ta’edha. Sirna duudhaa Ekerdubbistuu ilaalchisee Obbo Haatahuu (09/08/2008) mooraa Eerdubbistuu isaa keessatti balbabala dura teenyee akka jedhanitti sirni duudhaa kun baroota dheeraaf hawaasa naannoo kanaa keessatti haala ho’aa ta’een akka adeemsifamaa tureefi hawaasa sana biratti immoo kabajaa guddaaf hirmaattota hedduu qabaachuudhaan dhaloota darban irraa kaasee hanga ammaatti kan jiru ta’uu isaa Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) ibsanii jiru. Kunis, haala suura armaan gadiitti arginu kanaan Godoo ykn mana ayyaanaasaa fuuldura taa’uun qorataa kanaaf odeeffannoo kana kan kennaa jirudha.

Suuraa: 1. Suura yeroo qorataan odeeffannoo (09/08/2008) guuru agarsiisuufi fuuldura mana Ekerdubbistuu kan argisiisudha.

4.1.1. Seenaa Duudhaa Ekerdubbistuu

Argama Ekerdubbistuu ilaalchisee odeeffannoo warri keenna yaada walfakkaataa akka ta'edha. Inni kunis, namootaa duriirraa akka achii asdhufedha. Yaada kanarratti immoo yeroo durii keessa namni du'ee erga galee Ekerdubbistuu ta'uu akka jalqabedha. Namni akkasii kun kennaa ayyaana namoota warri du'an itti mul'ataniifi waliin dubbatan kan argatudha jedhu. "Ekeraa" jechuun kun "afuura" ykn "lubbu nama du'ee" yoo ta'u Ekerdubbistuun kun immoo dhibee baayy'ee hamaa ta'een erga namni hamma eenyummaasaa wallaalee boodarra ykn takka turee of baraa deemeefi yeroo of wallaale kana keessatti immoo lubbuun ykn afuurri isaa keessaa deemuudhaan wantoota adda addaa arguudhaan kan deebi'ee fayyedha jechuudha. Inni kun nama afuura namoota du'anii waliin haasa'udha. Yero kanaa jalqabee nama ayyaantuu akkasii ta'e kanatti namoonni du'an kun bifti isaanii diimaa, gurraacha, dheeraa gabaabaa, furdaa, qal'aa ta'uun isaanii sagaleen isaanii kan dubartii, kan dhiiraa, ta'uun isaa, mallattoo yoo

qabaatan waanti hundinuu ni mul'ata. Yaadni kunis Afgaaffii Qaanquruu Hammasaa (08/08/2008) irraa kan argamedha.

Akkaataa argama Ekerdubbistuu kana ilaalchisee karaa lamaan akka ta'e Haatahuu Gonfaa (09/08/2008)fi Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) ni ibsu. Isaanis, namooota du'anii galaniifi warra ayyaana ykn qaalluu qabaniin akka ta'edha. Karaa warra ayyaanaa kana duudhaan Ekerdubbistuu kun akka raawwatamudha. Sababni isaas namoonni yeroo gara mana warra ayyaanaa dhaqan "ayyaana abaluu" ykn "kan abaluu himsiifachuu deemna" jedhu. Yeroo kana ayyaanni sun immoo fagee ykn nama sana hurgufsiisee waa'ee nama du'e sunillee kan himudha. Kana jechuun namni ekeraa himu takka fagee takka immoo bakkuma taa'u taa'ee osoo gonkumaa hin fagiin kan himudha jechuudha. Kanaafuu, namni kun waan ittiin du'e qawween, uleen, cuubeen, funyoon, bineensaan nyaachuu, lagatti kufuu, mukarraa kufuufi k.k.f. jechuun kan himanidha jechuudha. Kanaafuu, Ekerdubbistuun kun karaa lamaan kana argamuu kan danda'anidha. Isa kana ilaalchisee Obbo Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) akka jedhanitti, "ani kennaa ayyaantuu kana kanan argadhe du'een gale osoo hintaane waaqumatu ibsaasaa naa kenne. Jalqaba yeroon waan akkasi jalqabu lakki jedhee dinnaan akkan ani dhaabbadhee akka dhiiraatti akka ani hinficoofne nagodhe. Kanaaf dirqama waan natti ta'eefan kana himuu jalqabe" jedha. Akka inni jedhu kannatti wanti hubatamu kennaan ayyaanaa ganama waan kana hin himta yoo jedhe himuu akka danda'anidha.

4.2. Adeemsa Sirna Ekerdubbistuu

Mata duree kana jalatti, qabiyyeewwan adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu ilaallcisee wantoonni ka'an ni jiru. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun hawaasa isatti amanuufi sirni kun maal akka ta'e adda baasanii beekanii duudha bu'aa qabeessa ta'uusaa amanuudhaan warra kabajan kana biratti adeemsa mataasaa kan qabudha. Kana yeroo jennu akkuma wantoonni hawaasa biratti beekamanii kabajamaniifi ayyaaneffataman sirni duudhaa kunis hordoftoota isaa biratti kabajaaf ayyaaneffannaa mataa isaa danda'e kan of keessaa qabudha. Wantoonni akkasii kun immoo tartiiba ittiin raawwatu jalqabaa kaasee hanga dhumaatti kan qabudha.

Kanumatti aansuudhaan yeroo mooraa mana nama Ekerdubbistuu kana deemaan wantoonni gara jalqabaati mooraa isaa kana keessatti arginu inni jalqabaa Ijaarsa qe'ee kan dallaa tokkoon kan naanna'ee ijaaramee fi kan namoonni irra taa'uun dhageeffatan Madabii kan jedhanii maqaa itti mogaasaniifi mana Ekerdubbistuun keessa taa'ee himutu argama. Dallaa kana keessatti mana tokko qofa kanatu argama. Madabiin kun immoo dhoqqee, cidiifi mukarra kan hojetamedha. Teessumni kunis afaan balbalaa irratti kan argamudha. Teessumni kun naannoo 50cm kan bal'atudha. Namoonni kun yeroo teessuma kanarra taa'an fuula isaanii gara afaan balbalaatti garagalchuun taa'u. Yeroo tokko tokkos duubatti gargagaluun kan taa'anidha. Manni kunis boca reektaangilii kan qabudha. Kunis qorqoorroodhaan kan ijaaramedha. Suuraa armaan gaditti arginu kun wantoota eeraman kana keessaa suuraa madabii kan argisiisudha.

Suura: 2. Suuraa yeroo Ekerdubbistuun himu namoonni irra taa'anii dhageeffatan

4.2.1. Guyyaa Sirni Duudhaa Ekerdubbistuu Itti Raawwatu

Wantoonni muuxannoo hawaasaas ta'niifi jiruuf jireenya isaa keessatti amala ayyaaneffachuufi kabaja godhaniif kamilee yeroo itti raawwatamu ni qaba. Kana jechuun

wanti yeroo malee raawwatamu tokkollee addunyaa kana irra akka hinjirredha. Kanumaan walqabatee wanti hawaasa biratti duudheffameefi yeroo isaaf kenname keessatti akka ayyaaneffatamu kan ta'e sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun yeroo itti raawwatamu akka qabudha. Kana jechuun sirni duudhaa kun guyyaa argeefi yeroo argetti kan raawwatu osoo hin taane guyyaa dhaabbataa kan qabudha. Kun immoo torban tokko guyyaa toorba qabaachuu isaa hubachuu qabna . Guyyoonni kunis: Dafinoo, Facaasaa, Roobii, Kamisa, Jimaata, Sanbata Xiqqaafi Dilbatadha. Guyyoota kana keessatti guyyaan Ekeraa guyyoota lama akka ta'an namoonni odeeffannoo keennan Dagituu Gammadee (12/08/2008) fi Bookashii Dabalaa (15/08/2008) ni addeessu. Guyyaan kunis, Dafinoofi kamisadha. Wanti akka guyyaan kun guyyaa Ekeraa ta'uun beekames kaayyoo ykn sababa mataasaa akka qabudha. Sababni isaas guyyoonni kun guyyoota jiran keessaa guyyaa hanquu waan ta'eefi. Kun immoo maal argisiisa yoo jenne, namni tokko maatii isaa keessaa tokko yoo kan du'u yoo ta'e namoota warra jiran irratti hir'ina fideera jechuudha. Fakkeenyaaf maatiin sun nam ja'a ta'anii kan dhalatan yoo ta'e isaan keessaa tokko kan dhabamu yoo ta'e shanitti galu jechuudha. Kun immoo mallattoo hir'suuti jechuudha. Kanuma ilaachisuuf jecha guyyaa guutuu dhiisanii guyyaa hanquu kan filatani jechuudha.

Guyyaan itti warri ykn maatiin namni jalaa du'e kun gara mana Ekerdubbistuu dhaquu qaban kun immoo turtii ji'a jahaan booda. Kunis, guyyaa soddomaan (30) lakkaahanii jiini jahaa gaafa guutudha. Guyyaa irraa ka'anii lakkaahanis guyyaa Dafinoo ykn hojjaa duree kan jedhan irraa ka'aniiti. Hanga ji'a kanaatti Ekeroon nama kanaa mul'achuufi dubbachuu hindandeessu jechuudha. Kana booda jiini jahan kun erga guutee namoonni kun yommuu mana Ekerdubbistuu kana dhaqan wantoota adda addaa harkatti qabatanii gaafa guyyaa dafinoo ykn kamisaa deemu. Kana jechuun gaafa ji'a jahaffaa sana yeroo mana Ekerdubbistuu dhaqan qofa qabatanii kan deemanidha.

Dabalataan, Ekeraa kanaaf araara gochuuf jecha galanii waan gochuu qaban mara guyyaa Dafinoo ykn Kamisa akka raawwatan itti hima. Egaa galaatii kana laadhaafii jedha. Kunis dhiira yoo ta'e korbeessa Hoolaa daalacha kan eegge batteeffate ta'ee kan

hintumamne; dubartii yoo taate immoo Hoolaa goromtii kan garaa saaqqatte gaafa guyyaa dafinoo ykn kamisaa laadhaafi jedha. Kun immoo seera ekeroo sun waanta'eefi. Halluuwwan akkasii yeroo baay'ee mana warra ayyaanaa keessatti kan filatamudha. Akkasumas, dhangalaasii farsoo buqurii kan jedhamufi Daabboo kan hin bukoofne ykn maxinoofi kan irra dibaa qabu ykn buddeena qopheessanii ganama oboroodhaan nama shan ta'aatii laadhafii jedha. Namoonni laataniif kun immoo hiriyyaa nama suniiti. Yoo dubartii taate dubartiitu laataaf. Yoo dhiira ta'e akkasuma jechuudha. Ijoollees yoo taate immoo kan uumuriidhaan ishii gittu teessisuuf. Kunis ganamaa hanga sa'aatii ja'aati turuu nidanda'a jechuudha. Akkasumas, ji'a gannaa jechuu ji'oota kan akka waxabajji, Adoolessaafi Hagayya keessa Ekerduubbistuun akka hin dubbanedha. Yeroon dhangalaasiin Ekeraadhaaf akka dhiyyaatu filatame ifaan kan walfakkeeffamudha. Seera ekeroo keessatti ganamaa hanga sa'a jahaatti malee galgala ekeraadhaf hinlaatani.

Kanarraa waanti nuti hubannu ganamniifi galgalli garaagarummaa kan qaban ta'uusaati. kana jechuun ganamni umurii ijoollummaa, kan olguddachuuf adeemani. Akkuma Oromoon hojiiifi hireen ganama nama hafti jedhee mammaaku, yeroo itti dhama'anii argataniifi yeroo humna qaban ta'uusaa hubanna. Galgalli immoo, yeroo itti dadhaban guddinni namaallee itti dhaabbatu barbaadani yeroo itti homaa hinarganne ta'uusaa kan hubannudha. Kanaafuu, sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun guyyaa itti dhiyyaatu dhaabbataa kan ta'e dafinoof kamisa kan qabuufi yeroo dhaabbataa kan qabudha. Kunis, ganamaa hanga guyyaatti kan ta'edha. Kunis hir'uufi dukkan kan argisiisanidha. Kanumaan walqabatee suuraan armaan gaditti arginu kun Guyyaa Dafinoo kanatti Obbo Haatahuu Gonfaa gara Godoo keessa taa'ee ekeraa himu deema yeroo itti jiru argina. Guyyoonni inni itti bakka kanatti argamus guyyootuma amma jedhame kana Guyyaa Dafinoofi Guyyaa Kamisaati. Manni jireenyaafi bakki inni taa'ee ekeraa dubbisus adda adda kan ta'edha. Manni jireenyaafi godoon isaa kun fagina walirraa kan hinqabne ta'ee mooraa adda addaa keessatti kan argamanidha.

Suura: 3. Suura yeroo ayyaantuu Obbo Haatahuun (09/08/2008) gara Godoo isaatti seenuuf jedhu argisiisu

4.2.2. Bakka Sirni Duudhaa Ekerdubbistuu kun itti Raawwatamaa jiru

Adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana keessatti wanti ilaallamu inni tokko bakka sirni duudhaa kun itti raawatamudha. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun kan bakka argeetti raawwatamu osoo hin taane iddoo isaaf qophaa’e keessatti kan raawatamudha. Bakki sirni duudhaa Ekerdubistuun kun yeroo ammaa kana itti raawwachaa jiru Aanaa Gindabarat Ganda Dirree Faajjii Mana Obbo Haatahuu Gonfaa bakka jedhamutti. Inni kun Aanaa Gindabarat Magaalaa Kaachisii irraa gara lixaatti naannoo km15 fagaatee kan argamudha. Haata’u, Waanti kamiyyuu yeroo dhaabbataa itti raawwatuufi bakka dhaabbataa itti raawwatu kan hin qabne hin jiru. Kana jechuun wantoonni namoonni ayyaaneffatan kan akka ayyaanota waggaa, ayyaana qaalluu, ateetee, irreechifii amantiiwwan garagaraa kan akka waaqeffannaafii k.k.f iddoo isaaniif qophaa’e keessatti kan raawwatamanidha. Kanuma ilaalchisee Akka Immabeet Abbaabbii (11/08/2008),

Taarikee Hinnahuu (11/08/2008)fi Bookashii Dabalaa(15/08/2008) akka jedhanitti, sirni kun iddoo isaa keessatti malee mana nama argeefi biyya arge keessatti hinraawwatu. Iddoon sirn kun itti raawwatu mana warra duudhaa Ekerdubbistu kana keessatti kan raawwatuufi mana nama namni jalaa du'ee keessatti kan raawwatudha. Kanumaan walqabatee suuraan armaan gadii kun suura mana Ekerdubbistuu Haatahuu Gonfaa kan jedhamudha. Kun immoo bakka ykn mana inni keessa taa'ee himu kan nutti agarsiisudha.

Suura: 4. Suuraa Mana Ekerdubbistuun keessaa taa'ee himu Kan agarsiisu

4.2.2.1. Iddoo Ekerdubbistuun kun Taa'ee Ekeru dubbisu/ Raagu

Dabalataan, Namni Ekeru dubbisuu kun immoo bakki inni taa'ee Ekeru kana dubbisu ykn raagu kutaa manaa sun keessatti addatti kan qophaahuufidha. Bakka teessumaa kanarratti Tamasgeen Wayyeessaa (15/08/2008), Haatahuu Gonfaa (09/08/2008)fi Qaanquree Hammasaa akka jedhanitti, Ekeru dubbistuun ykn raagduun muka jalatti, lagatti, burqaatti diiduma argetti kan raawwatu miti. Namoota akkasii kanaaf kan qophaa'e mana namootaarraa adda kan ta'edha.

Manni kun akkuma jarri kun jedhanitti yeroo durii citaarraa kan hojetame yoo ta’u yeroo ammaa kana immoo mana qorqoorroorraa kan hojetame ykn ijaarrame keessatti kan raawwatudha. anni kunis ta’ee godoon kun lachuu immoo mana ayyaanaa jechuun kan beekamanidha. Godoo ykn Gimbii ayyaanaa kana keessa abbaan arge akka barbaade hin seenu, iddoo jireenya namootaas miti. Meeshaalees ta’ee uffannaan duudhaa Mana Ekerdubbistuu kanaaf barbaachisanis godoodhuma kana keessa taa’u malee achi keessaa baasanii itti hinfayyadamani uffataniis ittiin bashannana adda addaa hindeemani. Godoodhuma kana keessatti immoo namni ekeroo namaa himu sun kutaa manaa keessaa gara golaa ykn diinqaatti ol siiqee yoo barbaade barcumarra taa’a; yoo barbaade immoo itillee lafa afatee irra taa’ee himuu danda’a. Gimbiin kun Utubaa tokko qaba. Utubaan kunis gara kutaa diinqaatti aanee kan dhaabbateerudha. Akkasumas, kutaa tokko kan qabudha. Kutaan kunis iddoo teessuma Ekerdubbistuuti. Namni arges akka arge keessa seenuu hindanda’u.

4.2.2.2. Utubaa Muudaa ykn Furda

Utubaa muudaa wanti jedhamu kun muka birbirsaa jedhamurraa kan hojetamudha. Mukti kunis irreecha waaqaa jedhamuun kan beekamudha. Kanaafuu, irreechi kun kan godoo ykn mana ayyaanaa keessatti kan argamu ta’ee iddoo wantoonni akka galchaatti galan taa’aniifi iddoo namni ayyaantuun sun taa’udha. Inni kunis akkasumatti kan dhaabbatu otoo hinta’iin wantoonni akka mooraa ykn wayyaa marataa kan maramuudhaan dhaabbatudha. Utubaan kunis kutaadhuma mana kana keessatti kan argamu ta’ee gara diinqaafi taa’umsa Ekerdubistuu kana kan dhaabatudha. Kanuma hubachiisuuf jecha suuraan armaan gaditti arginu kun kutaa mana Ekeraa dubbistuu Obbo Haatahuu Gonfaa keessatti Utubaa muudaa kan jedhamu kana kan nutti agarsiisudha.

Utubaa

Suuraa: 5. Suura utubaa muudaa ykn iddoo wantoonni galan kaahamu kan agarsiisu

4.2.3. Nama Ekeraa dubbisuu

Yaada kana ilaalchisee afgaaffii dhiyaateen akka Qaanquree Hammasaa (08/08/2008), Daggituu Gammadee (12/08/2008), Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008) fi Bookashii Dabalaa (15/08/2008) akk jedhanitti namni arge dubbisuu akka hin dandeenyedha. Akkas jechuun fakkeenyaaf akka aanaa suniitti baay'inni namootaa garmalee hedduu akka ta'edha. Haat'u malee namoonni aanaa sunitti argaman marti isaanii Ekeraa kana dubisuu hindanda'ani ittis hinamanani. Sababiin isaa namni kenna kana ykn ayyaantuun ekeraa kana dubbisuu danda'u nama carraan isaa kenne qofa akka ta'edha. Obbo Haatahuu Gonfaas (09/08/2008) akkan jedhanitti yeroon taa'ee himu kanatti osoo nan fagsiisiin waan inni natti ibse qofan dubbadha. Waana dubbadhu kana fideet arrabakoorra kaaha Ykn ibsaasaatiin natti ibsa. Yeroo kanatti namaanillee hinduuta yoon jedhee namni sun hinoofkalu. Ilma deessa yoon jedhes akkuman ani jedhe sunitti nita'a. Arrabakoo isatu wajjin ta'a. wanta kana carraatu naaf kenne jedha. Kanaaf, ayyaantuun kun carraa qofaan kan namaa kennamu; nama gahoo kanaa argatetu hima. Dhiirri, dubartiin, Maanguddoon,

Dargaggoonifi shamarran himuu dandeessi? Isa jedhuuf garuu eeyyen himuu nidandeessiidha. Gahoon ykn carraan isaa kenninaan waanti isaan daangessuu danda’u tokkollee hinjiru. Ayyaanas, yoo fudhannee ilaalle kanuma jechuudha. Carraa ykn kan gahoon kennite qofaadha. Isaan kun Raajota ykn warra ijji isaanii banamuudhaan waan dhokataa ykn icciitii isaa itti dubbachuuf jecha uumaan abbaa carraa isaan godhedha jechuudha.

Kanaaf, namoonni akkasii kun guyyaa gaafa carroomanii kaasanii seera ykn ulaagaa isaan irraa eegamu guuttachuudhaan firoonnis ta’e namoonni dhimma kana sirriitt beekaniifi ittiin jiraatan moosifachuudhaan godoon isaa addatti qophaahuun, dhagaan muudaa (Furdi) qophaa’uudhaan gara fuulduraatti darbee akka jiraatuuf haala mijeessu. Kanaafuu, carraan kenninaan dhiirris, dubartiinis, maanguddoonis, dargaggoonis ta’ee, shamarreenis himuu kan danda’anidha.

Namni Ekeroo himu kun immoo ulaagaa isarraa eegamu keessaa Eeboo of maddii dhaabuun, Faachoo ykn Ciraa harkatti qabachuun, gingishaa kaahuun, Boraatii (kan dur mukarraa hojetamu) kaahuun, Gaachana kaahuun, Callees akka aadaa Oromooti naqachuun uffannaa aadaa uffachuun, yoo barbaadan barcumarra taa’uun yoo barbaadan immoo kal’oo lafa afachuunfi k.k.f guuttachuudhaan gara diinqaatti ol siiqanii taa’u. Wantoonni kunis dirqama osoo hintaane namoonni warri waan akkasii osoo hinguutiin dubbisanis nijiru.

Kanatti aansuun, namoonni waan qabatanii dhufuu qaban kanneen akka bunaa, ixaana, garbuu yookaan mishingaa, qarshii, jirbiifi kkf. Qabatanii gara mana Ekerdubbistuu kana fidu. Isa booda wantoota qabatanii dhufan kana mana seenanii meeshaa manaa keessaa Gingishaa kan jedhamurra kaahuudhaan gara duubaatti deebi’uun balbalaa maddii osoo sagalee homaa hindhageessisiin callisuudhaan taa’u. Akkasumas, manni keessi barii ganamaan qulqullaahuun, meeshaan mana keessaa gara diinqaatti sassaabbamuun, namni tokkollee mana keessaafi fuuldura nama Ekeraa dubbisuu kana osoo hindeddeebi’iin sareenis ta’e bineensi manaa kamiyyuu osoo mana hinseeniin bifa naamusa qabuun kan taa’anii dhaggeffatanidha. Yaada kana gaafa guyyaa (09/08/2008) kana daawwadhedha.

Sababni Gingishaarra kaahamuufis dhiimmakoo itti naaf mul'isi malee najalaa hindhoksiin kan jedhu waan ta'eefi.

Itti aansuun Garbuu ykn mishingaa qabatanii dhufan sun xaaxessuun mana keessa tamsaasuun; Buna sunis niakaahu, Ixaana sun immoo ni aarsu, caffeen ykn margi ni afama. Sana booda waaqni ibsaa qabatee bu'uudhaan nama Ekeroo dubbisu sunitt kenna. Namni kunis erga ibsaa waaqarraa argatee booda maqaa namoota lafa kana irra jirani tokkolee osoo bira hindarbiin “abaluu”, “abaluu”, “abaluu”,... jechuun waamuu jalqaba. Dhimmamtoonni taa'anii dhaggeeffatan kun bohuun, gadduun dhorkaa kan ta'eefi maalumtuu osoo isaanitti hindhagahamiin taa'anii caqasu. Yeroo namni Ekeraa himu kun maqaa namootaa “abaluu”, “abaluu”, “abaluu”, jedhanii waaman yeroo inni maqaa isaan fedhan bira gahu kana “kan kooti gooftaako naaf qabi” jedhuun.

Kana booda Ekerdubbistuun kun mallattoo nama suni, godaannisa yoo qabaate ilkaan isaa kaarruu yoo qabaate, akkaataa namni sun ittiin du'e dhibeedhaan ta'uu, uleen ta'u, cuubeen ta'uufi bifa isaa diimaa, gurraacha, dheera gabaabaa, furdaa, qal'aa, dhiira yoo ta'e dhiira dubara yoo taate dubara jechuuniifi k.k.f mara ibsaa waaqni itti kenne suniin nihima. Jarris taa'anii waan jedhamu kana maraa nidhagahatu.

4.2.3.1. Amala Nama Ekeraadubbisuu

Namni Ekeraa dubbisu sun yeroo dhiyyeessii isaa keessatti wantoonni tokko tokko isa irraa nicalaqisu. Jalqabatti namoonni dhimma kana dhagahuuf dhufan kun callisaan akka taa'ani. Sababni isaa Obbo Qaanquree Hammasaa (08/08/2008)fiTamasgeen Wayyeessaa (15/08/2008) akka jedhanitti “yoo namni yeroo Ekerdubbisuun sun himu sunitti dudubbate ykn wanti tokko fuulduraa kan qaxxaamuru yoo ta'e wanta dubbachaa jiru sun achumatti dhaaba. Sababni isaa Ekeraan sun naatet badi” jedhu. Akkasumas, namni tokkollee akka isa bira gahu hin barbaadu. Kan biro, namni dhiyyeessu kun yeroo sunitti jijjiramooni tokko tokko irraa kan mul'atanidha. Kunis sababni isaa namni kun yeroo himu kanatti afuurri ykn ayyaanni isarraan goree dubbatu akka jiru odeeff kennitoonni ni calaqqisiisu. Kun immoo yeroo sun keessatti namni kun karaa nama biraa irraan goree

dubbii dabarsu osoo hintaane innumti achi taa'ee waan isatti dubbatame ykn waan dhagahe sun fuudhee gara warra taa'anii dhaggeeffatanii sunitti kan dabarsudha. Yeruma kanatti namni kun eenyummaa isa kan foon isaa keessaa bahuudhaan ayyaana isa kan waaqaa kana keessa seena jechuudha.

Kanaafuu, wantoonni yeroo kanatti isa irraa mul'atan kunis kanneen armaan gadii kanadha.

- **Sagalee jijjiiruu**

Akka Daggituu Gammadee (12/08/2008)fi Bookashii Dabalaa (15/08/2008) jedhanitti Waanti sagalee waliin walqabatu kun waa'ee nama du'ee waliin kan walqabatudha. Akkamitti sagalee jijjira kan jedhuuf fakkeenyaaf namni du'e sun yokaan dhiira ta'uu danda'a yookaan dubartii ta'uu dandeessi. Sagaleen nama kamiyyuu immoo garaagarummaa ni qaba. Inni kunimmoo kan isa tokkoo ni qal'ata kan isa tokkoo nifurdata warri kaan nigiinga'a inni kaan immoo niloqoda, inni tokko dafee dafeet haasa'a inni biraan immoo suuta jedheet haasa'a. Kanaafuu namni kamiyyuu adda adda haasa'a jechuudha. Ekerdubbistuun kun egaa yeroo namni du'ee turee maatiin ekeraasaa himsiisachuu dhufan sun sagalee nama du'e sunii osoo irraa hinjijjiiriin akkuma nama suniitti dubbisa jechuudha. Kanammoo namoota sunitti yeroo sun sagaleesseet agarsiisa. Isa kanaan namoonni sunis mirkaneeffatanii galu jechuun yaada isaanii kan kennanidha

Dabalataan, Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) akka jetutti “inni kun sirrii ta'uusaa ani ittaan amana sababni isaa yeroo tokko haatikoo duutee bira dhaqne. Isa booda yeroo inni maqaa namaa hunda waamee waamee kan keenya bira gahee kan keenya waamu nuufqabi kankeenya jenneen yerodhuma sunii kaasee akkuma sagaleeshiitti dubbachuu jalqabe. Yeroo kana nutuu ishumatu nutti haasa'aa jira seene baay'ee rifannee turre. Isa booda, Ekeraan kun akkamitti akka duute hunda nutti himatte. Yeroo sunitti dhibeenkoo lapheekoo ammayyuu natti jira, animmo otoo hin yeroonkoo hin gahiinan dabarfannoodhaanan du'e. Haata'u malee animmoo gumaakoo nan baafadha jettee

himatte . Kanaafuu soba miti jettee yaada ishee kenniti”. Jeti. Kanaaf, qooqa jijjiiruun kun amalasaa ta’ee kan mul’atudha.

- **Sochii qaamaafi jijjiirra fuulaa ilaalchisee**

Daggituu Gammadee (12/08/200), Bookashii Dabalaa (15/08/2008)fi Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008) akka jedhanitti, inni kun yeroo sunitti ofii isaa deemee argisiisuu haa dhiisu malee akkaa namni sun ittiin deemuufi bifa nama du’e sunii guutummaan guutuutti kan himuudha. Kana jechuun namni du’e sun yoo kan okkolu ta’e akkaataa inni ittiin okkoluufi miila bitaan okkoluufi miila mirgaan okkoluu isaa kan himu ta’uu, dafee dafee deemuufi suuta jedhee deemuufi k.k.f ifa godhee maatii dhagahachuu dhufan sunitti ifa ykn sirriidhumatti kan himudha. Kana malees, Fuula nama kana osoo irraa hin goriin itti hima. Kana jechuun, diimina isaa gurraachummaa isaa,magaalinni isaafi kan kana fakkaatan jechuun kan ibsanidha. Kanaafuu, wantoonni akkasii kun kanneen amala nama duudhaa kana himu calaqisiisanidha jechuudha.

4.2.3.2. Yeroo Namoonni Faloo Ekerdubbistuu Irraa Dhagahuuf Taa’an

Namoonni akka abbaa dhimmaati dhufan yeroo inni himu kanatti balbala dura taa’ani dhaggeeffatu. Yeroo kanatti namni hunduu yeroo inni gola keessaa maqaa nama abaluu abaluu jedhee tarreessu sunitti caqasanii kan kooti naafqabi jedhuun. Isa booda achuma taa’eet himuu jalqaba. Yeroo kana abbaan dhimmaa sun yoo barbaade taa’ee yoo barbaade immo ka’aniiti waan inni isaanitti himu dhaggeeffatu. Jarri warri dhageeffatan kun achuma taa’anii dhaggeeffatu malee garasaatti ol hin seenani. Suuraan armaan gaditti argamu kun namoota taa’uun ykn dhaabbachuun yeroo Ekeraa dubbistuun gola keessa himu caqasaa jiran kan argisiisudha.

Suura:6. Suura yeroo namoonni taa'anii dhageeffatan agarsiisu

4.2.4. Sababa Namoot Mana Ekerdubbistuu Deeman

Namni kamiyyuu jiruuf jireenya isaanii keessatti sababa adda addaatiin bu'aa bahii hedduu keessa darbuun kan jiraatudha. Yeroo kana keessatti immoo dhimmoota jireenya isaaniif barbaachisan deeman kana keessatti gufuu baay'eetu nama muudachuu danda'a. Kanarraa ka'uun dhalli namaa osoo hin beekamiinis ta'ee karaa beekamuun lubbuudhaan lafa kanarraa dhabamuu danda'a. Namoonni akkasii kun yeroo namni karaa hin beekamiin lafa kanarraa dhabamu akkaataa itti darbeefi maaliin akka darbe faloo barbaacha mana warra waa beekaa kana dhaqu. Yaaduma kana ilaalchisee Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) fi Adaanuu Baqalaa (20/08/200) akka jedhanitti, namoonni mana Ekerdubbistuu deeman yeroo namni karaa hin beekamiin umrii malee, nagaadhaan manaa bahee, halkan nagaadhaan ciisee ganama kan miidhamee buluufi akka tasaa qabamee yeroo du' u deemu malee namni arge yeroon ykn umriin isaa gahee yoo du'e hindeemani jedhu. Kana jechuun daa'imni umrii lamaa kaasee hanga dargagootaatti fi namoota baay'ee jaalataman kan yeroon isaa hingenye kan jedhudha jechuudha.

4.2.5. Kennaa Namoonni Yeroo Mana Ekerdubbistuu Dhaqan Kennan

Namoonni yeroo gara mana Ekerdubbistuu dhaqan wantoota tokko tokko qabatanii deemu. Kunis sababni isaa seera duudhaa kanaa wan ta'eefi. Akka Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhanitti kennaa akkasii namoonni kan qabatanii dhufaniif yeroo wantokko qajeelfachuu barbaadanidhafi yeroo wanti waadaa isaaniif galame tokko guutu waan isaan barbaachise fidanii dhufu jedha. Dabalataan ana waan natti ibse tokko yoon isaanitti himu akkasumatti ta'aafi. Dubartiillee Gadameessa ishii yoon qabadhee ilma dahi jedhe hinta'aafi kanaaf yeroo isaaf guutummoos isaanis homaa natti hinhir'isani jedha.

Akka Bookashii Dabalaa (15/08/2008),Daggituu Gammadee (12/08/200)fi Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) jedhanitti namoonni yeroo mana Ekerdubbistuu kana dhaqan wanttoonni isaan qabatanii deeman kun : Qarshii,Buna, Garbuu ykn Mishingaa, Jirbii, Ixaana Daawwitii, Baatiriifi kkf ta'uu danda'a. Walumaagalatti, wantoonni kun kan geessamaniif seera Ekeraa waan ta'eef ittiin waaqa kadhachuufi. Kanarra wanti nuti hubannu mana ayyaantuu warra ayyaanaa kana yoo deeman kenna ykn galchaa kan jedhamu qabatanii deemuu isaaniiti. Suuraan armaan gaditti arginu kunis kennaa namoonni mana duudhaa Ekerdubbistuu kana yeroo dhaqan qabatanii deeman kan nutti agarsiisudha. Isaan kunneenis suuraawwan kanneen akka Daawwitii baatiriifi kkf

Suura: 7. Suura kennaa namootni galchan agarsiisu agarsiisu.

4.2.6. Hirmaatota Sirna Ekerdubbistuu

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu raawwachuu ilaalchisee akka Tamasgeen Wayyeesaa (15/08/2008) Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008), Bookashii Dabalaa (15/08/2008)fi Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhanitti namni kamiyyuu daangaa akka hinqabnedha. Kana yeroo jennutti Sirni duudhaa kun yeroo adda addaatti ayyaaneffanna cimaa kan qabudha. Inni kunis akkaataa kamiin akka ayyaaneffatamuufi eenyuun akka ayyaaneffatamu afgaaffileen odeefkennitootaan gaafatamuun addaan bahee jira.

Namni Ekerdubbistuu ta'uu danda'u nama carraan kenne eenyumayyuuti. Akkaataa kabaja isaa ilaalchisee jalqaba irratti murteessan namni du'e jiraachuun murteessaadha. Kana booda namoonni namni jalaa du'e kun faloo gaafachuun dirqamadha. Erga faloo gaafatanii galanii booda waan gochuu qaban tokkollee osoo hinhafiin Ekeroo nama suniif laatu. Wantoonni laataman kunis akkuma dura ka'etti waanta Ekeroo nama suniif kaahaa jedhaman qofatu taa'a. Kan Ekeroodhaaf laatan kuniifi kan namootaaf qophaa'e garaagarummaa niqaba. Kan Ekeroodhaaf qopheessan sun namni duubaa hinnyaatu yoo firaafi maatii ta'e malee. Kanaaf, qophiin kun marti kan dhiiraa yoo ta'e akkumasaatti kan dubartiis yoo ta'e akkumasaatti qophaa'a. Kunis Hoolaan qalmaas qophooftee, nyaanniif dhugaatiin qophaa'ee, Mukti laaftoo muramee, gufteen haammamee, mooraan dallaa keessaa qulqullaa'ee, barcumni naanna'ee tarraa'ee, firriif namni waammamee dhufee sagalee callisuutiin taa'anii akkaataa kanaatii dhangalaasii ykn dhibaayyuu nama suniif kennu jechuudha.

Kanumaan walqabatee eenyutu sirna duudhaa kana raawwata kan jedhus nijira . Inni kun kallatumaan akka Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhutti namoota warra namni jalaa du'eefi hordftoota duudhaa kanaa kan ta'anidha. Kanatti dabalee yaadni dhiira, dubartii maanguddoon, dargaggoomoo shamarrani jedhus nijira. Yaadni kun iddoodhuma tokkotti kan ilaallamudha. Kana jechuun maatiin namni jalaa du'e sun marti waliin ta'anii dhimma akkanaa kana kan raawwatanidha.

Kanaafuu, daangaa nama tokko qofaa irratti kan daangeeffame miti jechuudha. Yoo akkas jedhamu dhiirris, dubartiinis, maanguddoonis, dargagoonnis, shamarran qopheessuu ykn hirmaachuu nidanda'u jechuudha. Dabalataan, suuraan armaan gadii kun Suuraa Ekeraa dubbistuu kan ta'e Obbo Haatahuu Gonfaafi namoota yeroo suniitti duudhaa kanarratti hirmaachaa jiran kan argisiisudha.

Suura: 8. Suura namoota sirna duudhaa Ekerdubbistuu irrati hirmaatan agarsiisu

4.2.7. Bakka dhibaafannaafi Sirna dhibaayyuun Itti Raawwatamu

Oromoon yeroo durii irraa kaasee hang ammaatti duudhaawwan gama adda addaatiin argaman kabajaafi ayyaaneffataa tureera. Adeemsa kana keessatti sirni dhibaafannaa kan raawwatamudha. Kanaaf jecha hawaasi yeroo abdaarii isaaniifi ayyaana isaaniif kennan sirni dhibaayyuu kun ni mul'ata. Haata'u malee adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti dhibaafannaan akkaataa itti raawwatu niqaba. Isa kanaaf akka Obbo Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) yaada kennanitti dhibaafannaan nutis namoonni yeroo isaanii guutetti akkaataa humna isaaniitiin waan baay'ee osoo hin taane as dhufanii ni dhibaafatu

jedha. Dhibaayyuu jechuun kan namoonni waan itti amanan tokko karaa adda addaatiin qalma qaluun waan nyaatamufi dhugamu qopheessuun kan kennanidha. Yeroo kennaan ykn dhibaafatan kana nyaataaf dhugaatii qophaa'an kana otoo eenyuyyuu irraa hin nyaatiin jalqaba mataa isaa fuudhanii bakka itti ibaafatan sun geessanii daddarbachuun dhibaafatu. Isa kana ilaalchisee akka Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhutti dhibaayyuu kan dhibaafatu maanguddoota ykn jaarsoliidha. Yeroo dhibaafatan kana akkas jechuun kan dhibaafatanidha.

Toli toli ayyaanni abbaa nuuf toli
Abdaariin biyyaa nuuf toli
Hamaaf hammaataa nurraa qabi
Irraa gora nu oolchi; Dogongoruu nu oolchi
Biyya keenya nagaa godhi; Kan dhibame haafayyu
Kormi cirrii haa ta'u ; Rimaan hapee haata'u

Inni kunis, bakka hunda osoo hintaane bakka waan akka dallaatti ijaarame kana keessatti kan dhibaafatanidha. Wanti dhibaafatan kun immoo yoo danda'an Hoolaa akkaataa halluu dura dhagahanitti ,waan nyaataa dhugaatii adda addaatiin ta'uu danda'a jedhu.

Suuraa :9. Suuraa siidaa ykn bakka dhangalaasii agarsiisu

4.2.8. Ilaalcha Hawaasni Sirna Ekerdubbistuuf Qaban

Sirni duudhaa Ekerdubbistuu bakka hundumaafi nama hundumaan kan ayyaaneffatamu miti. Irra caalaatti namoota duudhaawwan adda addaatiif iddoo laataniin kan adeemsisifamudha. Akkuma duudhaawwaan adda addaa hirmaatota isaa biratti kabaja qaban duudhaan Ekerdubbistuu kunis hirmaatota isaa biratti ilaalcha gaariifi kabaja gaarii qaba.

Haata’u malee, Hawaasni naannoo kanaa ilaalcha adda addaa duudhaa kanaaf qaba. Kana ilaalchisee Qaanquree Hammasaa (08/08/2008), Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008) akka jedhanitti hawaasni naannoo kanaa amantaa garagaraa kan hordofanidha. Amantaawwan kunneenis Ortodoksii, Perotestaantifi waaqeffataadha. Keessattuu yeroo ammaa kana naannoo kana keessatti amantaan perotestaantii bal’inaan kan adeemsifamudha. Isaan kun immoo duudhaa warra Ekerdubbistuu kanaan afuura seexanaati jedhu. Namoota warra sirna kanarratti hirmaataniinis warra seexanatti sagadu jechuudhaan akka hawaasa kana keessatti hinadeemsifamneef dhiibbaa kan geessisanidha jedhu. Kanarraa wanti nuti hubannu sababoota ilaalcha akasii kana irraa kan ka’een yeroo ammaa kana naannoo kana keessaa duudhaawwan bifa kanaan adeemsifaman kan akka ayyaanaafi barsiifata hawaasichaa kan ta’an dhabamaa kan itti dhufanidha. Kana waan ta’eef duudhaan kun yeroo ammaa kanatti hirmaattota baay’ee muraasa ta’aniin adeemsifamaa kan jirudha.

4.2.9. Gahee Sirni Ekerdubbistuu Sirna Araaraa Keessatti Qabu

Gochoota sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti wanti beekamu inni biraan sirna araaraati. Araara jechuun akkuma nomoonni sababa adda addaatiin jiruuf jireenya isaa foyyeffachuuf fiigu keessatti dhuunfaanis ta’ee garee jidduutti yeroo tokko tokko walitti bu’iinsi kan uumamudha. Akkasumas, namni ayyaana isaafi ayyaana kan abbaasaa ykn warra isaanii waliin walittu bu’uu nidanda’a. Kanaafuu, walitti bu’iinsi akkasii kun yeroo namoota jidduutti raawwatu maanguddoon ykn jaarsi biyyaa baheet walitti kan araarsanidha. Haaluma kanaan, ayyaannis qaama ayyaana araarsu niqaba. Yeroo kanatti

namoota warra ayyaana biraatiin walitti bu'anis kan walitti fidudha. Kanumaan walqabatee akka Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhutti, namoota bifa kanaan ayyaana isaaniitiin walitti bu'uun yeroo namoonni haala kanaa rakkoo keessa seenan akka isaan dhaqanii dhiifama godhan nitaasifama. Yeroo ayyaana isaaniitiin walitti bu'an maatiin isaanii dhahichaafi hir'ina baay'eedhaan miidhamuu danda'u. Namoonni karaa adda addaatiin ayyaana isaaniif kenna kan akka dhangalaasii qalma adda addaatiin sooraa turanii jidduutti kan addaan kutantu jira. Waan akkasii kana dafaatii ayyaana keessan araarfadha isinitti aaree jira. Rakkinni gama maatii tokkoo yoo jiraate akka isaan hooddatan taasisa. Kunis Jaarsa waamaa, nama waamaa ,hiriyyaa waamaatii faladha jechuun hiikoo dhaama. Dafa gufuu buqqisaa, dhiifama waliif godhaa jechuun maqa ykn dabdo qomoon ykn sanyiin isaani dur godhanii darban arguun dursee kan itti himudha

Fkn. Jal'uun yoo jiraate ykn dabdoon yoo jiraate

warri isaanii dur akaakileen/ akaakayyuun nama ajjeesanii yoo dhoksanii jiraatan ta'e

Horii namaa morma micciiranii kan ajjeesanii gatan yoo ta'ee jiraate

Yaawaaqiin ykn wal awwaarrasiin yoo jiraate

Qabeenya namaa karaa malee kan saame yoo ta'e

Isa kana ilaalchisee maatiin kun kan raawwachuu dhiisan kan ta'u yoo ta'e, ammas rakkina isaanitti dhufuuf jiru itti hima. kunniinis, kana gochuu waan dhiiftaniif lubbuu namaa irratti, lubbuu horii irratti, qabeenyaa keessani irrattifi kkf irratti miidhaan dhufaa jira jechuun dursee itti hima. Waan kanaan dura gochaafi turtan irraa waan kuttaniif qe'ee keessan balleessuuf deema jechuun dhaamsa dabarsaaf. Isa booda namoonni kun guyyaa gaafa kana dhagahanii kaasanii yoo wanta dhagahan kana raawwatan ta'e ayyaanni isaanii dhiifama godhaafi. Maatiin sunis kanarraa kan ka'e qabbanni nibu'aaf wanti ta'uufi didee isaan rakkisaa ture hin ta'aaf kanaan araarri ta'a jedhu.

4.2.10. Wantootaa Sirna Ekerdubbistuu Biratti Lagataman

Lagannaan ayyaantuwwan warra Ekerdubbistuu keessatti iddoo guddaa kan qabudha. Waadefannaafi lagannaa jechuun adeemsa waan ayyaanni hinbarbaanne gochuu dhiisuuti. Waanti waadefatamuufi lagatamu gochoota adda addaa gochuu dhiisuu irraa hanga nyaata gosa adda addaa nyaachuu dhiisuufaa kan ilaaludha. Waadaan yeroo hirmaattonni waan isaanirraa eeggamu raawwatan kana siigodha hinmilkoofta jechuun ayyaanni sun kan namaaf kakatudha. Yeroo sirna duudhaa Ekerdubbistuu raawwataniifi mana ayyaanaa ykn qaalluu deeman wantoonni tokko tokko ni lagatamu. Warri ayyaantuun kunis wantoota tokko tokko nilagatu. Akka Tamasgeen Wayyeessaa (15/08/2008)fi Bookashii Dabalaa (15/08/2008) jedhanitti yoo seera laguu kana raawwachuu dhiisan akka waan qabeenyi isaanii keessaa kan akka loonii, hoolotaafi kkf waraabessatu nyaata jedhu. Akkasumas dhahicha biraatu namatti dhufa jedhaniiti of sodaatu jedhu. Wantoota lagataman kana fudhannee yoo illaaluu kanneen armaan gadii kana.Isaanis;

Guyyaan Dafinoofi Kamisaa kana mana warra gaafatanii biratti guyyaa Ekeraa waan ta'eef ganamaa hanga sa'aatii ja'aatti balbala hin cufani.

Wantoota Ekeraa sanaaf taa'an waan akka daabboo,buddeen, farsoo buqquriifi kkf fuudhanii hin nyaatanis hindhuganis.

Muka lolchiisaa jedhamu ibiddatti hin bobbeessani

Re'ee nyaatanii hin deemani

Dubartiin xurii baattee hin deemtu; Sagaagalanii hin deemani

Guyyaan Dafinoofi kamisaa guyyaa Ekeraa waan ta'eef sanyii hin facaasani

Guyyaa Ekeraa kana lamaan midhaan hin dhahani

Isa kanarraa wanti hubatamu guyyaa ekeraa jedhamanii warra armaan olitti kana yoo kan hojetan ta'e wanti hunduu nama jalaa hir'ata ykn hanquu ta'a jechuudhaan kan lagatanidha. Mukti kun kan bobbeessan yoo ta'e foolii ajaa'aa ta'e waan dhageessisuuf namoota achi taa'an kan jeequudha. Walumaagalatti, wantoonni mana Ekerdubbistuutti

lagataman kun kabajaafi safuu,duudhaa kanaaf qaban argisiisuufi qulqullin isaa eeguuf jecha kan lagatamanidha.

4.2.11. Raaga

Raaga jechuun waan gara fuulduraatti namoota ayyaantuu ykn waabeekaa jedhamaniin himamudha. Kunis, Gadaafi barri fuuldura namaa jiru waan akkamii fidee akka dhufu kan himaniifi hanga jireenya nama dhuunfaatti waan dubbatamuu danda’u jechuudha. Adeemsa sira duudhaa Ekerdubbistuu keessattis wanti ayyaantuu kanaan waa’ee jireenya nama kan du’erra dhaabbatee warroota jiraniif himudhaan furmaata barbaachisaa kennu nijira. Kanaaf adeemsa sirna duudhaa Ekerduubbistuu kana keessatti Obbo Haatahuu Gonfaatu dhimma akkasii kana raagaa. Akka Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008), Taariikee Hinnahuu (11/08/2008) jedhanitti Wanti isaan raagan kun hordofoota isaa biratti dhugeeffannoo sirriitti waan argatuuf baay’ee kan itti amanamudha. Haalli inni ittiin raagu kunis, barri dhufu siif ta’a, hin argatta, bakka kana gadhiisi, dhibee qaba, fuuldurakee ifa jira, isa kanarratti waaqa kadhu, bara dhufu hinhahu, gara uumaakeetti deebi’i kkf. Jechuun kan raaganidha. Kanaaf, hordofoonni waan inni jedhe kana galanii qajelfatu. Akkasumas, ayyaana isaanii kadhachuudhaan rakkina isaanitti deemu ofirra dabarsu jechuudha.

4.2.12. Wanta Duudhaan Kun Hawaasa Biratti Ittiin Beekamu

Akka Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) jedhutti haalli inni itti taa’ee ekeraa himuufi ayyaanni itti himamu garaagarummaa hinqabu. Kana jechuun isaa akkaataa himaatii isaa keessatti ibsaa waanqni isaa kenneen bakkuma taa’u taa’ee dubbata. Hinfagsiisu, bakka dhokataa hintaa’u karaa nama darbaa dabarsaa osoo hinta’iin ofumasaatiin kan dubbatudha. Akka naannoo kanaatti namoonni akka Ekerdubbistuuttis akka warra ayyaanaattis kan beekanidha.

Duudhaan Ekerdubbistuun kun akka Taariikee Hinnahuu (11/08/2008)fi Daggituu Gammadee (12/08/2008) jedhanitti warra qaalluus ykn warra ayyaanaa irraa garaa garummaa akka hinqabnedha. Sababni isaas hojiin jarri kun hundinuu hojetan

garaagarummaa tokkollee akka hinqabnedha. Jarri kun sadanuu namarraan akka ta'e meeshaa wal fakkaataa akka qaban godoo ykn mana addatti akka qabaniifi, haalli isaan itti rakkoof faloo laatan tokko akka ta'e hubachuun nidanda'ama. Ayyaana jechuun waan baay'ee of keessaa kan qabuufi yaada bal'aa kan ofkeessaa qabudha. Kana jechuun ayyaanni namaa nijiraa ayyaanni tulluuwwanii ykn gaarreenii nijira, kan laggeenii nijira, ayyaanni mukkeenii nijira jechuudha.

Waanti uumaa waaqaa ta'ee uummame martinuu ayyaana mataa isaanii kan qabanidha. Uummamee kan ayyaana hinqabne tokkoo hinjiru. Kanaaf, namoonni yeroo karaa deemaniifi yeroo waa hojjetan ayyaana akkasiitti abdachuun maqaa isaanii waammachuun karaas deemu hojiis hojetu. Fakkeenyaaf, ayyaana abbaakoo nan gatiin, ayyaanni tulluu kanaa na gargaari, ayyaanni laga kanaa nagargaari jechuun kadhatu. Yeroo kana namoonni akkasitti maqaa ayyaana isaan gargaaruu danda'an kadhatanii ykn waammatanii karaas ta'ee hojii dhuunfaa isaaniif deeman eenyumtuu milkaa'ee argatee, injifatee deebi'ee gala. Wantoonni kun immoo kan isaan agarsiisan namniifi waanti kamiyyuu ayyaana kan isa eegu akka qabudha.

Akkasumas, ayyaanni waggaa, kan waggaa waggaan kabajamus nijira. Ayyaana waggaa kan jedhaman kun immoo kan namoonni waggaa waggaan kabaja ykn ayyaaneeffannaa gochuudhaan namoonni waammamuun firri waammamuun afeerran nyaataaf dhugaatii qophaahuun kan nyaatanii dhuganii kabajatanidha. Ayyaanota waggaa kanneen jedhaman kun immoo kanneen akka ayyaana qillee (gannaa), taaboree ijoollee (ukee), ayyaana cuubbaa, ayyaana irreechaa, ateetee, ayyaanota amantaa garagaraatiin walqabatan, kanneen barsiifata waliin walqabataniifi kanneen kana fakkaatan kan of keessatti haammatudha. Kanaaf, akka amantii Oromootti ayyaanni kun kan dhugummaa ykn icciiti beekumsaa argachuudhaan kan ittiin walbarsiisan, waldeebisan walgorsaniifi ittiin jiraatanidha. Ayyaanni kunis kan namarra buluudhaan waa'ee baraa, jireenya dhala namaafi k.k.f, faloo ykn furmaata laachuu danda'udha.

Karaa biraan Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) akka jedhutti ayyaanni uummama waaqa qaalluu keessan mul'achuu danda'uufi namaafi waaqa immoo kan wallitti fiduu ykn wal

quunnamsiisuu danda'udha. Kana jechuun ergamaa mootummaa waaqaa ta'ee kan mallattoo mataa isaa qabu. Kana ta'ee osoo jiruu eessa akka jiraatuufi garamii akka dhufu kan beekkammedha. Kanaafuu, ayyaanni kan namarra buufatuufi kan nama eeguu danda'u ta'uu isaa kan hubannudha.

4.2.13. Akkaataa Namoonni Mana Isaaniitti Ekeraaf Laatan

Qaanquree Hammasaa (08/08/2008)fi Haatahuu Gonfaa (09/08/2008)akka jedhanitti Sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana ayyaaneffachuuf wantoonni ayyaanichaaf barbaachisan hundi hanga danda'ametti guutuu qabu. Kunis, kan inni ta'uu danda'u akkaataa humna nama ayyaaneffatu irratti hundaa'eeti. Kana jechuun namni tokko waan qabu ykn dandeettii ofii irratti hundaa'ee ayyaaneffata jechuudha. Akkaataa jedhaman suniin duudhaa kana ayyaaneffata ykn kabaja.

Itti fufuun maatiin nama warra du'ee taa'anii dhaggeeffatanii waan isaaniin jedhame kana maraa galanii niraawwatu.Kanaan faloon dhufa. Isa kanaan duuti namarraa cita, dhalli bulu nidhufa, kormi cirrii ta'a, rimaan haphee ta'a,qotiyyoon harqotatti nibula,ameessi okolee immoo ni dhala. Kana booda ekeraan kun araaramtee dhuftee nyaatti. Sana booda guyyaa jimaataa immoo ayyaanaaf akka kennan taasisa.

Akkuma jedhametti ykn dhagahatanii galanitti yoo kan duute dubartii taate Hoolaa goromtii kan garaa saaqqatte,yoo dhiira ta'e immoo korbeessa Hoolaa daalacha kan eegee batteeffate niqopheessu. Firri nama kanaa, hiriyyaan isaanii keessaa namoonni isaan jaalatan kun niyaamamu. Affeerriin gama nyaataan ta'ee gama dhugaatiin wanti tokko illee otoo hin hafiin niqophaa'a.Yeroo kennan sanatti "asii gadin siikenna asii ol naa laadhuu" jedhuunii. Isa booda Ekeraa suniif ni taa'a. Wantoonni taa'an kun immoo waan namni sun yeroo lafa kana irra jiru jaalatu kaahuuf. Fakkeenyaaf, nyaata keessaa yoo buddeena jaalate buddeena yoo daabboo ta'e daabboo yoo Foon ta'e Foon gosa dhugaatii keessaas akkasuma waanuma inni jaalatu yoo farsoo ta'e farsoo yoo haraqee ta'e haraqee kaahuuf jechuudha. Akkasumas, nama jiraatti jaalatu teechisuun hiriyyaan waamamuun firri waamamuun Guyyaa Dafinoo ykn Kamisaa kana mana warra maatii biratti Laaftoon

muramee Gufteen haammamee balbala duraa dhaabuudhaan ibaayyuu ykn dhangalaasii raawwat

Yeroo laatan kana maanguddoonni dhufan kun akkas jechuun laatuuf:

Asiigadi sii kennan; Asii ol nuuf kenni
Karaa karraa nutiksi ; Sa'aa namaan nutiksi
Asiigadi sisoorra; Asii olnuxoori
Sa'aa namaaf nuutoli; Han jiruun nuuqajeeli
Handabe hinhiikkanna; Kan jal'ate nuufqajeelchi.
Dabdoon yoo jiraate nuudhaami nihiikkanna jedhu

Dabalataan manni hin cufamu. Nyaanni qophaahe sun hin qadaaddamu. wanti kamillees kan akka tisiisaafi k.k.f hamma yeroosaa gahutti akka irra hinqubanne niittifama. Sa'aatiin kun yeroo ja'a ta'utti namoonni waamaman hiriyyaas ta'e firrii nyaatee dhugee eebbisee ka'ee gala. Akkaataa kanaan yeroo hundumaa akka ekeroon sun himatettii waggaa waggaadhaan Masqalli darbee guyyaa Dafinoo ykn Kamisaafi Faasigaan darbee gaafa guyyaa Dafinoo ykn Kamisaa laatuuf jechuudha.

4.2.13.1. Wantoota Sirna dhibaayyuu duudhaa kanaaf barbaachisan

Sirna dhibaayyuu kanaaf wantoonni barbaachisoo ta'an nijiru. Kana yeroo jennu wantoonni kun ulaagaa ykn seera ta'uudhaan kan tajaajilanidha. Daggituu Gmmadee (12/08/2008)fi Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) akka jedhanitti Wantoonni kunnins

Muka laaftoo =balbala fuuldura kan dhaaban
Buqqee duudaa = dhibaayyuun kan ittiin taa'u
Guftee = gosa migiraa kan muka laaftoo jalatti mataasaa olqabanii dhaaban
Hoolaa korbeessa daalacha kan eegee batteeffate
Hoolaa goromtii kan garaarraa barruu= Dhibaayyuuf kan qalaman
Daabboo irra dibaa qabu; Tumaa Nuugii
Farsoo buqqurii = Kan laaftoofi guftee dhaabbate sun jalatti dhibaafamu
Barcuma irra taa'aniifi Haaduu ykn billaa

4.2.13.2. Eebba Sirna Ayyaaneffannaalee Duudhaa Ekerdubbistuu Boodaa

Akka aadaatti erga sirna ayyaaneffannaa duudhaa irratti affeerrin qophaa'e nyaatamee dhugamee booda maanguddooniifi firoonni sirna kanarratti hirmaatan yeroo sirnicha xumuran namoota warra jalaa du'e eebbisanii waaqa kadhataniifi gara mana isaaniitti galu. Eebba kanas maangudootuma duraatu eebbisa. Tamasgeen Wayyeessa (15/08/2008) akka jedhutti eebba kanas akkas jechuun eebbisu jedha:

Kansii kennee ati kenni;
Dhagahii jaal'uu fudhuuf
Sa'aa namaan isaan tiksi;
Isaan siyaadatani ati isaan yaadadhu
Lubbuun haa maaramtu ;
Ekeraan isaa jennata haa seentu
Duuti isinitti hin deebi'iin ykn isin irraa haa citu
Kan jiru isiniif haabarakatu;
Karri keessan haa bulu
Dhalli isiniif haa bulu;
Balaa dhukkubaatti isin hin deebisiin
Rabbiin isin haa jabeessu;
kan bade kana bakka isiniif haabus
Kan ekeraaf kenne haakennu;
Isa du'etti biyyoon haa salphatu

Kanarraa waanti hubannu sirna duudhaa kana keessatti yeroo qophiin ykn dhangalaasiin kun raawwatutti Ekeraan nama sunii dhuftee soorratee erga jettee booda baay'ee nigammaddi. Waaqnis dhiifama isaaniif godha. Kanaafuu, kanaan booda duutis warra sunirraa nidhaabbata, margaan niguddata, karri isaanis nibula jchuudha. (Afgaaffii waa'ee sirna eebbaa kanarratti namoonni odeeffannoo kennan: Qaanquree Hammasaa 08/08/2008, Tamasgeen Wayyeessa 15/08/2008fi Haatahuu Gonfaa 09/08/2008)

4.2.14. Faayidaa Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu

Fooklooriin maal akka ta'eefii faayidaa akkamii akka qabu hayyoota garagaraatiin yaadni adda addaa itti kennameera. Kunis, nama bashannansiisuu akka danda'an gaddaafi gammachuu ofii akka ittiin ibsatan aadaafi afaan ofii akka ittin calaquisiifatin, amantaaf duudhaa ofii akka ittiin gaggeeffataniifi k.k.f. akka of keessaa qabanidha.

Kanumaan walqabatee sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun immoo faayidaa akkamii qaba isa jedhuuf yaadoleen garagaraa argameera. Haatahuu Gonfaa (09/08/2008)fi Tamasgeen wayyeessaa (15/08/2008) akka jedhanitti, Sirn kun hordoftoota isaa biratti kabajaafi safuu guddaa kan qabudha. Oromoon duudhaawwan garagaraa yeroo garagaraatti kabajuudhaan akka isaan waliin ayyaneffatanii jiraatan taasisaa tureera. Faayidaan isaa kunis yeroo namoonni namni jalaa du'e kun sirnoota raawwatamuu qaban kana raawwatan irratti kan xiyyeeffatudha.

Yeroo kanatti waanti hundinuu niqajeelaaf.
Dhalli namaa guddata; Dhukkuba gararaan dhibamuun hin jiru
Dubartiin yeroo ishii eeggattee garaatti ni baatti; Nagaadhaanis ni deessii
Qaama hir'uu kan akka jaamaa, duudaa, naafa, dinkiifi k.k.f ta'anii
hindhalatani
Duuti namarraa cita; Karri namaaf bula
Horiinis ni horti; Kormi yaabeet dhalcha
Maseenummaan hin jiru; Ameessi ni dorroba
Waatiin ni guddaatti ; Ameessis ni mirgisa
Qotiiyyoon harqotatti ni bula; Bushaaheen goroonnoo ni horti
Roobnis haalaan akka roobu ni ta'a; Oyiruun midhaan gaarii magarsa
Midhaan gootaraa ykn gumbii keessatti ni barakata
Daana'oonis gumbii keessatti hin nyaatu midhaan min nyaatu.
Morri nama hin danda'u; Waaqnis namatti hin dheekkamu
Ekeraan nama du'ees deebi'ee hin kajeelu.

Walumaagalaatti, wantoonni kun marti bu'aa sirna duudhaa kanaaf raawwachuurraa argamudha. Wantoonni jedhame marti yeroo isaatti yoo qophaa'e ykn yoo qajeele namnis hinrakkatu, maatiin mana suniis deebi'ee hinrakkatu. Kanarraa kan ka'een duudhaan kun hordoftoota isaa biratti kan kabajamu kan jaalatamuufi wagga waggaan firri yaamamee hiriyaan yaamamee, ollaan ykn maanguddoon waamamanii haala ho'aadhaan kan ayyaaneffatanidha. Kana jechuun sirna dhibaayyuu kan jdhamutu gaggeeffama jechuudha. Isa kanaan hordooftoonni duudhaa kanaa du'aafi abaarsa ykn dheekkamsa isatti dhufu ofirraa ittisaa deemaa.

4.2.15. Dhiibbaa sirna duudhaa Ekerdubbistuu

Sirni duudhaa kun akkuma faayidaalee hedduu fiduu danda’u dhiibbaallee heduu fiduu danda’a. Jalqaba irratti Ekeraa sun sooruudhaf dhagahachuu qabu. Waan kana kennaafi kanammoo dhuwwadhaa kan jedhudha. Kana dhagahanii gochuun immoo dirqamadha. Kana jechuun immoo hordofoota duudhaa kanaa ta’anii wantoota gochaa turaniifi akka godhaniif itti himamee dhagahanii callisan irratti wantoota dhufuu dandaa’u jechuudha. Kunis, bifa dhangalaasii ykn dhibaayyuutiin kan kennaniif jechuudha. Akka Haatahuu gonfaa (/09/08/2008)fi Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) jedhanitti, “Ekeraan nama du’ee sun gara maatii sunii dhuftee qooda ykn gahoo ishii fudhachuu dhufi” jedhu. “Yeroo kanatti waan barbaaddu sun yeroo argattu gammaddeet jara eebbistee deemti yoo waan barbaaddu qooda ykn gahoo ishii argachuu dhabde immoo maatii sunitti ni gadditi ni aarti jechuudha. Kanarraan kan ka’e jara abaarteet deemtii” jedhu.

Kanaafuu, yeroo kanatti wantoonni yeroo isheen gahoo ykn qooda ishee fudhachuuf barbaacha dhuftee dhabdee ittiin jettee abaartee deemte kun akkuma jiruutti maatii sun irratti ta’a jechuudha. Kanarraan kan ka’e maatiin sun dhiibbaa keessa galuu danda’u.

Dhalli yoo dhalatte hin guddattu ; Kan dhalattee guddattes dhibamtuu taati
Duuti namarraa hin citu ykn hin dhaabbatu; Dubartiin nagaan hin deessu
Kan dhalattu kun immoo qaama hir’uu,naafa, jaamaa, duudaa, dinkii taatee
dhalatti
Horiin namaa hin hortu ; Karri namaa hin bulu
kormi yoo yaabe hin dhalchu; Ameessis yoo dorrbes ni gatata
Ameessi kunis hin mirgisu; Waatiin hin guddattu
Bushaaheen isaanii hin hortu; Roobnis yeroosaatiin hin roobu
Maasiin midhaan gaarii hin baasu; Gumbii keessattis midhaan hin barakatu
Dheekkamsi waaqaallee namatti baay’ata jechuudha.

4.2.16. Meeshaaleefi Fakkoommiwwan Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu

Meeshaaleen warra Ekerdubbistuu meeshaalee duudhaa kanaaf barbaachisaniifi tajaajila adda addafi fakkoommii adda addaa kan qabanidha jedha. Akka obbo Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) jedhanitti Meshaaleen mana Ekerdubbistuu kana keessatti argaman keessaa kanneen akka Gingilchaa, Faachoo, Jabanaa, Shiinii, Eeboo, Callee,Siiqqeedha.

Meeshaaleen kun godoo ykn galma Ekerdubistuu sun keessatti kan argamudhaan tajaajilaafi fakkoommii mataa isaanii danda'aniin kan dhiyyaatanidha jechuun lafa kaahu Kanaaf, meeshaalee kana mata duree kana jalatti tokkoon tokkoo meeshaalee kanaa gosoota maalummaa isaanii, haala ittiin dhiyeenya isaanii, fakkoommii isaaniifi tajaajila isaanii kan ilaalludha.

Fakkoommiin mallattoo waan tokkoo yoo ta'u, kun immoo yaada tokko kan bakka bu'uudhaan tajaajiludha. Mallattoon kun fakkaattii walii ykn bakka walii bu'uu kan danda'uufi waanta sammuu keenyaan yaadnu tokko mallattoodhaan kan ittiin gadi fageessanii ibsanidha. Mallattoowwan ykn fakkoommiwwan kunnin immoo wantoota garagaraatiin bakka bu'uun yaada biraa ibsuu kan danda'anidha. Waanti mallattoodhaan taa'ee kuniifi waanti sammuu keenyaan yaadnu sun immoo hariiroo walii kan qabanidha. Kana jechuun fakkoommin tokko mallattoodhaan kan argamu yoo ta'u; mallattoon kun immoo ergaa biraa ykn agarsiisa biraa faana deemuufi kennuu kan danda'udha. Fakkoommiwwan kana bakka lamatti qoodnee ilaaluu dandeenya. Isaanis fakkoommiwwan sirna duudhaa Ekerdubbistuu irratti dhiyyaatanii fi fakkoommiwwan mana Ekerdubbistuu keessatti argamanidha.

4.2.16.1. Gingishaa

Namoonni yeroo dhufan waan adda adda qabatanii gara kana deemu. Namoonni kun waan qabatanii dhufan kana Gingishaa kanarr kaahu malee harka namichaatti hin kennani. Gingilchaan gosaa meeshaa mana keessaatti namoonni itti fayyadaman keessaa isa tokko ta'ee meeshaa migiraafi shiboo irraa oomishamuudha. Haalli gingishaan kun itti oomishamu yoo ilaalle akkaataa gosa midhaanii keessaa xaafiifi daakuu dabarsuu danda'uun qaawwa xixiqqoo ykn karaa jalaan xixiqqeessanii u'uraa hanbisuun gara olii ykn qabannaa isaa immoo akka gundoo hodhanitti kan hojjetamudha. Mana keessatti namoonni midhaan wajjin wantoonni akka dhagaa xixiqqoo ykn ashawaa biyyoo jajajjabaafi kosiin adda addaa hin dabarreef kan ittin gingishanidha. Sirna kana keessatti wantoonni yeroo dhangalaasii godhan nuugii sana irra kaahuun achi iddoo dhiyeessii sun kaahu. Karaabiraatiin, meeshaa kana mana duudha Ekerdubbistuus ta'ee mana ayyaana

kam keessatti kan argamudha. Isa kanammoo namoonni yeroo keennaa ykn galchaa fidanii dhufan harka nama ayyaantuu kanaatti kennu osoo hin taane waan qabatanii dhufan kan gingilchaa kan irraa kaahu. Gingishaan kunis furda ykn utubaa muudaa sun jala kan taa'udha. Kanaaf, Gingishaan kun mana Ekerdubbistuu kana keessatti safuus seeras niqaba. Namoonni yeroo mana Ekerdubbistuu kanaa dhaqan akkas jedhu. Gundooke nujalaa fuudhiitii gingishaa kee najala qabi jedhu. Kunis sababa jedhamuuf ni qaba. Kun immoo maal argisiisa isajedhu irraa tilmaamuu nidandanya.

Akka aadaa duudhaa kanaatti wanti gingichaan kun argisiisu ifadha gundoon duudaa ijaa ta'eef keessaan waa arguu akka hin dandeenyedha. Kanaafuu, namoonni kun akka waaqni qaawwa isaa keessaan nama gadi ilaalutti kan fudhatamudha. Kanuma ilaalchisee suuraan armaan gaditti arginu kun suuraa gingishaa kan agarsiisudha.

Suura:10. Suuraa Gingishaa kan yeroo namoonni wanta qabatanii dhufan irra kaahan agarsiisu.

- **Fakkoommii Gingishaa**

Akka Haatahuu Gonfaa 909/08/2008) Daggituu Gammadee (12/08/2008) jedhanitti meeshaan ykn gingishaan kun fakkoommii mataa isaa danda'e qabatee dhiyyaate malee

meeshaa faayaaf dhiyaate miti jedhu. Kunis, akka duudhaa kanaatti ibsaa ykn ifaa bakka buusuun ilaalu. Messhaalee biroo kan akka gundoo kana kan fudhachuu dhiisaniif dukkana waliin walqabsiisanii kan ilaalanidha. Kanaafuu, dukkana keessaan wanti tokko mul'achuu akka hin dandeenyefi wanti dhokataas ta'ee wanti kamiyyuu ifa keessaan mul'achuu akka dandu'u agarsiisuu isaa kan hubachiisudha. Waan kana ta'eef yaadni gundoo kee najalaa fuudhiitii gingilchaakee na jala qabi jedhu kun yaaduma kana dukkanaa nafuunduraa kaasiitii ifakee najala qabii kan jedhudha.

Walumaagalaatti, waa'EEKOO eenyummaakoo, rakkinnikoo, dhibeenkoo, haalliin ani keessa jiru hundinuu si jalaa hin dhokatiin sitti naafaa mul'atu, iddookoos ta'ee waanan ittiin qabame hunda naaf argi jechuun akka waaqatti mul'atan kan argisiisu jechuudha.

- **Faayidaa Gingilchaa Mana Ekerdubbistuu Keessatti.**

Meeshaan kamiyyuu iddoo isaaf malu sunittiifi yeroo barbaachisu sun keessatti faayidaa mataa isaa kan hin qabne tokkollee kan hin jirredha. Kanumaan walqabatee meeshaan Gingilchaa jedhamu kun mana duudhaa Ekerdubbistuu keessatti faayidaa mataasaa niqaba. Fayidaa isaa keessaa inni tokko namoonni waan qabatanii dhufan qarshiis, jirbiis, bunas, garbuu ykn mishingaas haata'u kamiyyuu kan irra kaahanidha. Kanaafuu, gingilchaan mana duudhaa Ekerdubbistuu keessatti kabaja guddaafi safuu kan qabudha jechuudha.

4.2.16.2. Faachoo

Faachoon meeshaa hooda ayyaanichaa kan ta'eefi kan mana duudhaa Ekerdubbistuu kana keessatti argamu keessaa isa tokkodha. Faachoon meeshaa ayyaantuu yeroo fuula galmaa taa' uufi yeroo ayyaaneffannan naannoo qe'eetti argamutti kan gargaaramanidha. Karaa biraan namoonni akka faayaattis kan itti gargaaramanidha. Kunis eegee fardaa baay'ee adii ta'e irraafi muka qabannaadhaaf ta'u irraa kan hojetamudha. Namni Ekerdubbistuu ta'e kunis yeroo himu kana harkatti qabatee kan taa'udha. Yeroo taa'u

sunitti sa'aatii dheeraaf taa'ee turuu ijaa danda'uuf yoo tisiisni irra kan qubattu ta'e kan ittiin of irraa ittisuu danda'a.

Suura :11. Suura Faachoo argisiisuuf yeroo Ekerdubbistuun qabatee taa'u

- **Fakkoommii Faachoo**

Faachoon kun kaayyoofi fakkoommii mataa isaa qaba malee callisanii kan itti gargaaraman miti. Kana jechuun eegge fardaa irraa waanti oomishameef akkuma loonis ta'e fardeen egee isaaniitiin titiisa of irraa ittisan akkasuma maanguddoon balbala dura yeroo taa'u kan ittiin of irraa tisiisa ittisudha. Kanaaf, jaarsaraa hamaa kan isa waraanuuf deemu ykn kan isa lolu kan ittiin ittisanidha. Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) akka jedhutti, Faachoon eegduutti ykn loltuutti fakkeeffama. Yaadni kun akkuma fardeen irraa waan hamaa ta'e ittistu nurraas waan hamaa kana nurraa eegii jechuutti kan fakkeeffamudha.

- **Faayidaa Faachoon Mana Duudhaa Ekerdubbistuu keessatti qabu**

Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) akka jedhanitti, Faachoon dirree waaqeeffannaa bal'aarrattillee yoo beekamuu baatellee qe'ee galmaa keessatti tajaajila guddaa qaba. Tajaajilli isaa inni guddaan kun immoo tajaajila sirna kadhaafi abaarsaa keessatti kan gargaarudha. Kana jechuun fakkeenyaaf sirna kadhaa keessatti Faachoon kun toora galmaaf qe'eetti ba'anii ittiin waaqa kadhachuun kan danda'amudha. Nageenya ittiin kadhachuudhaaf jecha warri ayyaantuu kun yeroo kennaa ayyaanaatti Faachoo kana fuudhanii gosa dhugaatii keessaa booka kan jedhamu dhibaayyuuf kan qophaa'e kana keessa cuubuudhaan loonitti facaasanii qe'EEKOO karra koo naa eegi nageenyakee naaf kenni jedhanii ittiin kadhatu.

Akkasumas, warri ayyaantuu kun Faachoo kanatti gargaaramanii abaarsaf diina isaanii biyya irraa naannooo irraa qe'ee irraa ittiin kan abaaranidha. Inni kun immoo namni ayyaantuu ta'e kun Faachoo kana gara waaqaatti olgaragalchuudhaan “ yaawaaqayyo warra hammeenya nurratti yaadu diinota keenyarratti ati abidda kee facaasi” jechuudhaan kan ittiin kadhaa isaanii gara waaqaatti dhageessisiifatanidha. Kanaafuu, Faachoon kun mana duudhaa akkasii keessatti kabaja guddaa kan qabuuf yeroo baay'ee mana ayyaanaa kamiyyuu keessatti tajaajila guddaa kan qabuudha. Akka faayaattis taa'ee akka eegduutti ykn akka loltuuttis kan itti gargaaramanidha. Akkasumas, ittiin wal eebbisuufi diina isaanii of irraa abaaruuf kan dhimma itti bahanidha.

4.2.16.3. Jabanaa

Meeshaalee sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti argaman keessaa inni tokko jabanaadha. Jabanaan meeshaa hawaasa kam birattiyyuu beekamaafi iddoo olaanaa kan qabudha. Kana jechuun jireenya namoota guyyaa guyyaa keessatti yeroofi sa'aatii kamittillee kan hindagatammedha. Meeshaan jabanaa jedhamu kunis dhoqqee saphee jedhamu irraa kan oomishamedha. Jabanaan kunis ijaa supheerraa hojetameef akka barbaadetti waan barbaadeen cabuu kan danda'udha. Kanaafuu, yeroo itti fayyadaman keessattiif yeroo dhiqanis yeroo ol kaahan of eeggannoo guddaan kan godhamuufi wanta

jabaataa ta'e kanneen akka dhagaafi sibiila dabalatee muka irraa suuta jedhanii akka nama killee kaahuutti kan kaa'anidha. Meeshaan kun mana ayyaanaa keessattis iddoo guddaa kan qabudha. Inni kun sirna kanarratti buna ittiin danfisuuf kan gargaarudh

Suuraa:12. Suuraa Jabanaafi Shiinii agarsiisu

- **Fakkoommii Jabanaa**

Meeshaan jabanaa jedhamu kun mana ayyaanaa kana keessatti fakkoommii guddaa kan qabudha. Fakkoommiin jabanaa kanaas namoonni jabanaadhaan buna danfisanii walwaamanii dhuguudhaan kan ittiin dadhabbii isaaniirraa boqotanidha. Kanaaf, namoonni yeroo buna kan keessaa dhugan dadhabbii isaaniirraa baay'ee boqochuudhan uffee jedhanii kan ofitti gamadanidha. Jaalalaa namoota gidduutti kan uumuufi boqonaa kan irraa argatanidha. Bunni yeroo danfu eebba of keessaa qaba. Kanaf nageenya jaalalatti kan fakkeessanidha.

- **Faayidaa Jabanaan Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu Keessatti Qabu**

Jabanaan mana/ godoo warra ayyaanaa kana keessatti faayidaa niqaba. Bookashii Dabalaa (15/08/2008) Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008) akka jedhanitti Faayidaan isaa inni jalqabaa kunis hirmaattota sirna duudhaa kanarratti hirmaataniif buna ittii danfisu. Isa booda namni erga buna kana dhugee booda shiinii isa ittiin dhuge kana keessaa lafatti gadi dhangalaasee Ekeraa dubbistuu sinitti kenna. Ekeraa dubbistuun sunis Shiinii kana irraa ilaaleet dubbata.

4.2.16.4. Shiinii

Shiiniin bunni yeroo danfisan kan meeshaa bunaa keessaa hafuu hin dandeenyedha. Kanaaf, Shiiniin gosa meeshaa manaa keessa isa tokkoofi kan buna ittiin dhuguuf nama gargaarudha. Meeshaan kunis akkuma jabanaa supheerraa hejetamuu kan danda'udha. Akkasumas, meeshaa Sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti argamu keessaa isa tokkodha. Meeshaan Shiinii jedhamu kun mana duudhaa Ekerdubbistuu keessatti iddoo guddaa kan qabudha. Akka Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008) jettutti, Namoonni buna qabatanii gara mana duudhaa Ekerdubbistuu kana dhufu. Yeroo kana bunni kun danfee namoonni warri namni jalaa du'e keessaa dhuganii nama waa'ee ekeraa namaa himu sunitti kennatu. Isa booda namni sun Shiinii kana ilaaluudhaa waa'ee nama sunii itti dubbata jechu.

- **Fakkoommii Shiinii**

Shiiniin ibsaatti fakkeeffama. Akkuma jalqaba himame namni tokko yeroo du'u akkaataa namni sun ittiin du'eefi waan namni sun ittiin du'e baruuf gara mana Ekerdubbistuu kana dhaqu. Yeroo kana bunni danfee erga dhugamee booda nama ekeraa himu sunitti kenama. Isa booda namni ekeraa namaa himu sun Shiinii kana irraa laalee dubbata. Inni kun immoo waa'een namicha du'ee sun waaqatu irratti barreessa kanaaf namni sun irraa dubbisee nama sunitti himaa deema. Namni himu kun immoo waan iji isaa banameef ykn ibsaa waaqaa waaqarraa fudhatee ijaa jiruuf irraa arguu danda'a

jechudha. Kanaaf, Shiiniin kun akka ibsaattis ni fakkeeffama. Waraqaa qulqulluu irratti barreessan ni fakkeeffama.jechudha.

- **Faayidaa Shiinii Mana Duudhaa Ekerdubbistuu Keessatti**

Faayidaan Shiinii inni jalqabaa buna ittiin dhuguufi. Isa booda mana duudhaa Ekerdubbistuu keessatti immoo waa'ee nama du'e tokkoo kan irraa ilaalanidha. Kun immoo waa'een nama sunii guutammaatti irraa ni ifa. Buna ittiin dhuguuf ni gargaara. Kanaafuu, siiniin duudhaa Ekerdubbistuu keessatti safuufi kabaja guddaa kan qabudha. Siinii galma kana keessa jiru baasanii mana ofiittis itti hin gargaaramani. Akkasumas, namoota olla jiraniifis akka meeshaalee tokko tokko ergisan kan hin ergifamnedha.

4.2.16.5. Gaachanaafi Eeboo

Akka Haatahuu Gonfaa (09/08/2008) fi Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) jedhanitti Gaachanniifi Eeboon mana nama ayyaantuu ta'e kamiyyuutti kan argamufi sirna ayyaaneffannalee duudhaa akkasii irratti kan barbaachisanidha. Yeroo sirna ayyaaneffanna duudhaa kana eeboon nihirkata, gaachanis maddii eeboo sunii kaahu. Sababni isaa maanguddoon dhuma sirnchaa irratti eeboof gaachana qabatee waaqas kadhatee eebbisee kan deemanidha jechuun yaada kennu.

Gaachanni duudhaawwan kanneen ta'an, manoota ayyaana garagaraa keessatti kan argamudha. Inni kun immoo mana ayyaanaa keessatti iddoo guddaa kan qabudha. Gaachanni kun baay'ee jabaataa kan ta'eefi meeshaaleen qara qabu kan akka eeboofi rasaasaa keessa bahuu kan hin dandeenyedha. Gaachanni gogaa bineensa Roobii jedhamu irraa kan hojetamudha.

Akkasumas, Eeboon immoo hadheessa ykn harooressa irraafi sibiila diiminaan batteessuun oggeessaan hojetamuun kan qophaa'udha. Erga akkaataa kanaan erga qophaa'ee booda sirna ayyaana jilaa irratti hawaasichaaf kan dhiyyaatudha. Meeshaaleen ayyaanaa kanneen akkasii kun sirnoota garagaraa keessatti kanneen akka abaarsa, eebba waadaa sirnootaa guddifachaa keessatti kan gargaaranidha. Gaachanaafi Eeboo warra

ayyaanaa kana immoo abbaa argetu qabata osoo hin taane namoota Gadaa keessaa foolleetti kennuudhaan yeroo malkaafi tulluutti bahanii ittiin waaqa kan kadhatanidha. Kanaaf, gaachanaan kadhatanii waraanatti adeemuun waan hundumaan milkaa'anii galu. Yeroo milkaa'an kanatti qalma qalanii dhiiga isaa korma qara eebootiin muudanii fiixee gaachanaa tuqanii ittiin waaqa kadhatu

Walumaagalatti, sirnoota adda addaa keessatti fakkoomiin gaachanaafi eeboo yeroo jilarratti argaman gaachana dhadhaa muudanii, eeboo dhiigaa kormaan muudanii akka galchaniif akka fakkeeffaman namoota odeeff kennitootaan ni ibsama. Akkasumas waraana keessattis baroota duriirraa kaasee hanga ammaatti kan tajaajilanidha.

- **Fakkoommii Gaachanaafi Eeboo**

Gaachanaafi Eebboon mana duudhaa Ekerdubbistuu keessattis fakkoommii mataa isaanii kan qabanidha. Yeroo baay'ee meeshaaleen kun iddoo lolaa keessattiifi adamoo garagaraa keessatti kan gargaaramanidha. Sirna kanarratti maanguddoon sun yeroo waaqa kadhatuuf eebbisutti “Gaachanakee irra qabi, Hamaa isaanii eebookeetiin waraani” jedhee kadhata. Akkaataa kanaan ayyaanni jaraa akka issan eeguufi isaaniiif lolutti kan fakkeessanidha. Yeroo karaa deemaniifi dhimma tokkoof deemanillee waaqa ittiin kadhatu. Adda naaf kenni, irra na oolchi, Gaachanakee narra qabi jedhanii ittiin kadhatu. Kanaaf gaachanniifi eeboon waraanatti kan fakkeessanidha. Kana yeroo jennutti namoonni yeroo jilaafi waraana deemu gaachana isaa ofiirra qabee ykn jala seenee eeboo isaa qabatee deema. Gaachanni kanaaf kan itti baqatanidha ykn kan namaaf gaaddisa ta'uudha diina ofii jalatti baqatanidha. Eeboonis akkasuma yeroo waraana deeman gaachana ofii ofirra qabuun diina isaan waraanuuf deeman kan ittiin waraananidha. Kanaafuu, waanti gaachana kana bira darbee gara isaaniitti dhufu kun eeboo kanaan kan waraannamudha.

Walumaagalatti, namoonni yeroo gara waraanaa kana deeman waraana natti deemu kana gaachanakee jala nadhoksi, gaachanakee narra qabi jechuun diina natty deemu narraa qabi jedhanii kan ittiin kadhatanidha. Isa booda kan kana bira darbee nutti as

deemu nurraa waraanii jechuun eeboodhanis kadhatu. Kanaafuu, gaachanni iddoo ykn dahoofi waan itti baqatan tokkotti kan fakkeeffamu yoo ta'u eeboon immoo diinnaan loluuf kan itti tajaajilaman ta'uu kan argisiisanidha. Gaachanniifi eeboon kun safuu guddaa hawaasicha biratti kan qabudha. Inni kuns, gaachana mana ayyaanaa kan ta'eefi eeboo mana ayyaanaa kan ta'etu safuu qaba malee kanneen bakkee adda addatti argaman maratu safuu qaba mti. Kana waan ta'eef, gaachanniifi eeboon hawaasa biratti kabaja qaba, iddoo guddaa qaba. Kanaaf namoonni yeroo karaa deeman fiixa eeboollee lafaan hin tuqani. Olgaragalchanii qabatu malee.

- **Faayidaa Gaachanaafi Eeboo**

Gaachanniifi Eeboon mana ayyaanaa keessattis ta'ee eddoowwan garagaraa keessatti faayidaawwan garagaraa kan qabanidha. Hawaasni Oromoo duudhaawwan adda addaa keessatti calliseet itti kan gargaaraman miti. Faayidaa isaanii yeroo ilaallu kanneen armaan gadii kanaan taa'aniiru. Isaanis:

Sirna guddiffannaa keessatti;
Sirna eebbaa keessatti,
Diinaa ittiin loluuf; Ittiin abaaruuf

Walumaagalatti, Gaachinnis ta'ee Eeboon akka yaada Haatahuufi Qaanqureen jedhanitti meeshaa mana duudhaa kamiyyuu keessatti argamuufi iddoowwan waraanaa, abaarsa, dhibaafanna, eebbaa waadaafi kan kana fakaatu keessatti kan tajaajilan ta'uu isaanii kan hubannudha.

Inni biraan sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti wantoonni fakkoommiidhaan ibsama ni jiru. Isaan kun immoo erga namoonni mana ekerdubbistuu dhaqanii waan dhaghatan dhagahanii galanii booda gara manaatti itti gargaaramanidha. Isaan kunnin immoo, kanneen akka Laaftoo, guftee, buqqee duudaafi k.k.f dha.

4.2.16.6. Laaftoo fi guftee

Sirna duudha kana keessatti namoonni erga dhagahanii galanii booda ayyaaneffannaan ykn kenni Ekeraa kanaaf godhamu ni jira. Kana keessatti mukti laaftoo fi gufteen

qophaa'anii guyyaa kennaa jedhaman kana balbala maatii nama du'ee sun fuulduratti wantoota kana dhaabuudhan dhangalaasii raawwatu. Kanaafuu, laaftoofi gufteen kun iddoo dhangalaasii ykn bakka dhibaayyuudhaaf qophaa'edha. Laaftoofi gufteen kan filatameef akka Taarikee Hinahu (11/08/2008)fi Daggituu Gammadee (12/08/2008) jedhanitti seera duudhaa Ekeraa waan ta'eef. Laaftoo yoo fudhannee ilaalle gosoota mukaa keessaa muka baala qaqalloo qabuufi qoraattii qabudha. Gosa mukaa kana jala namni akka gaadisaatti itti hin gargaaramani. Sababni isaa qoraatti waan qabuuf nama waraanuu danda'a.

Inni biraan marga guftee jedhamudha. Inni kun immoo gosa margaa ta'ee kan baay'ee qaqallattufi yeroo baay'ee namoonni mana ittiin kan ajjeeranidha. Margi guftee jedhamu kun baay'ee lalisuu kan danda'uufi ajjeerrii manaatiif kan filatamudha.

- **Fakkoommii Laaftoofi Guftee Seera Dhangalaasii Ekeraa keessatti**

Fakkoommiin laaftoofi guftee yoo ilaallu akka yaada jara kanaatti mukti laaftoo kun qoraattii kan qabudha. Kun immoo rakkinatti kan fakkeeffamudha. Kana jechuun namni lafarra jiru kun waanta nama waraanuu danda'u jala akka jiraatu kan argisiisudha.

Gufteen immoo marga lalisuu danda'u kan ittiin mana ajjeeranidha. Kanaaf kunis namni akka rakkina kana keessa darbee lalisuu akka danda'uufi waan gaariitti bahuu kan danda'u ta'uusaati. Kanaaf, dhibaayyuun kun ekeraa nama kanaaf achitti qaluun kan dhibaafatamudha.

4.2.16.7. Buqqee Duudaa

Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) akka jettutti, Buqqeen kun duudaafi hadhooftuu kan qabu ta'ee yeroo dhangalaasii dhaaban kan ittiin kaahanidha. Buqqeen ittiin dhaaban kunis baay'ee guddaa otoo hin taane xiqqaa isaatiin kan dhaabanidha.

- **Fakkoommii Buqqee Duudaa**

Akka namoonni odeeffannoo kennan jedhanitti buqqee duudaan kun keessi isaa baay'ee kan hadhaa'udha. Kanaafuu, jireenya hadhaa waliin walqabata jechuudha. Duuti kun mataa isheetti ni hadhoofti kanaaf kan ibsuuf jecha kan ittin dhibaafatu jechuudha.

Walumaagalatti, fakkoommin wantoota garagaraa fayyadamuun yaada tokko gadi fageenyaan ibsuuf cimsuuf kan gargaaranidha. Fakkoommii nyaataa keessaa Foon Re'ee fudhannee yoo ilaalle amalli Re'een qabdu baay'ee rakkisaa ta'uu isheetti. Namni foon Re'ee kana yoo nyaates akka waan amala badaa qabuutti waan ilaalaniif. Saalquunnamtiifi laguus akka xuraawaatti ilaalu.

4.2.17. Haala Nyaataafi Uffannaa Sirna Duudhaa Ekerdubbistuu Keessatti

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana keessatti waanti xiinxalame waanti biraan waa'ee uffannaa adeemsa sirna duudhaa kana keessattiifi haala nyaataa adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana keessatti argamudha. Egaa yeroo kabajaa adda addaa, ayyaaneffannaa, ykn jila irrattifi k.k.f uffannaan aadaafi nyaatni aadaa caalmaadhaan kan iyyaatanidha. Kanaafuu, dhimma kana ilaalchisees afgaaffileen qophaa'anii namoota dhimma kana gadi fageenyaan beekan haala barbaadamuun mariisuu akka xiinxalamu ta'eera. Sababni isaa sirnoota duudhaa kam keessatti haalli nyaataafi haalli uffannaa baay'ee murteessaafi duudhaa sana gadi fageenyaan ibsuu kan danda'amudha. Kabajni duudhaa kamiyyuu haalli nyaataa yoo jiraateefi haalli uffanna yoo jiraate malee duudhaas namatti hin fakkaatu. Kana ijaa ta'eef yaada namootaa dhimma duudhaa kanaarratti kennan kana akkaataa armaan gadii kanaa qoratichi yaada isaa itti dabaluun kan xiinxalamedha.

4.2.17.1. Haala Nyaataa

Sirna kabajaafi ayyaaneffannaa duudhaa kanaa keessatti wanti beekkamaa ta'eefi iddoo guddaa qabu keessaa tokko haala nyaataati. Haalli nyaataa kunis kan inni qophaa'u qe'ee warra namni jalaa du'ee keessattidha. Akka Adaanuu Baqqalaa (20/08/2008), Daggituu Gammadee (12/08/2008), Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) fi Bookashii Dabalaa

(15/08/2008) jedhanitti sirna duudhaa kanaarratti nyaatni bifa adda addaatiin kan dhiyaatudha. Isaan kunneenis, bifa daabboon, buddeen, qalmaan, dhugaatiinniifi k.k.f. kan dhiyaatudha. Kana keessatti nyaatni kun kan inni dhiyaatuuf kaayyoo mataa isaa kan qabudha. Kaayyoon isaa kunis namni tokko yeroo du'u akkaataa inni ittiin du'eefi maaliin akka du'e beekuuf jecha mana Ekerdubbistuu kana deemu. Erga deemanii booda namni waa'ee ekeraa himu kun akkamitti akka du'e, maaliin akka du'e, maalif akka du'e hundumaa erga itti himee booda galaatii waan inni yeroo lafa kana irra jiru jaalatu kaahaafi dhibaayyuu isaa dhangalaasaafi jedhee isaanitti hima. Kana yoo gootan ekeraan isaa ni sooratti araarris kanaan dhufa jechuun kan isaan qajeelchudha jechuudha. Isa booda namoonni kun akkuma dhagahanitti galanii godhu. Kanaaf, gosoota nyaata sirna kanarratti dhiyaatan tokko tokkoon haa ilaallu.

- **Daabboo**

Nyaata sirna kanarratti dhiyaatu keessaa tokko daabboodha. Daabboon midhaan garagaraa kanneen akka xaafii, qamadii, boqqoolloofi k.k.f.dha. Haata'u malee akka Taarikee Hinnahu (11/08/2008) jetutti gosa midhaan hundaatu sirna kanarratti daabboodhaaf dhiyaata miti. Irra jireessa kan ekeraan kun filattuu gosa midhaanii keessaa xaafii diimaadha. Kanaaf, Daabboon Xaafii diimaa kun erga tolfamee booda dhadhaa irra dibuudhaan dhiyyeessu. Isa booda sa'aatiin ekeraadhaaf itti kennamu kun yeroo gahutti daabboo kana fuudhanii erga muranii booda keessuummoota dhufaniifi maatii isaaniis ta'ee firoota dhufaniif kennuun kan nyaatamudha.

Kanaafuu, yeroo baay'ee daabboon ayyaaneffannaalee kamiyyuu kanneen akka ayyaana masqalaa, taaboree gannaa, faasigaa, yeroo namoonni ayyaana ykn abdaarii naannootiif kennaaniifi k.k.f. keessaa caalmaadhaan kan dhiyaatudha. Haata'u, malee, sirna kana keessatti kaayyoo guddaan daabboon dhiyaatuuf maalif jennee yoo xiinxallu aarsaa dhiyyeessuuf, akka kennaa qalmaatti kan ilaalanidha. Kana jechuun namni abdaariifis kennu, daabboo tolchanii caccabsanii toli toli jedhanii kadhatanii abdaarii isa isaan eegu suniif dhiyyeessu. Yeroo kana xiqqoo turanii yoo ilaalan daabboon sun achi hin jiru

jedhama. Abdaariin sun dhufet nyaataa kan jedhanidha. As keessattis, akka waan ekeraan nama du'ee sun dhuftee nyaattuutti kan ilaalanidha.

- **Sirna nyaataafi dhugaatii**

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti waanti beekaamaan kan biraan affeerriidha. Kana jechuun waa'ee kenna kana ilaalchisee waggaa keessatti si'a lama akka ta'e ka'ee jira. Inni kunis wagga waggaan ayyaanni Masqalaa darbee gaafa Dafinoof Kamisaafi ayyaanni Faasigaa darbee gaafa Dafinoofi Kamisaati jechuudha. Akka Daggituu Gammadee (12/08/2008)fi Taarikee Hinnahuu (11/08/2008) jedhanitti guyyaa kan yeroo hundumaa nama namni jalaa du'ee mana Ekerdubbistuu deemee dhagahatee, galii kana dhiyyeessi jedhamee biratti kan raawwatamudha.

Kanaafuu, guyyaa kana afeerriin sirriitti kan dhiyyaatudha. Affeerriin kunis buddeen sirriitti ni tolfama, waxiin niwaxama, qalmi niqalama, bunni nidanfisama, dhugaatiin ni qophaa'a. Isa booda, waanti kun martuu erga dhiyaatee booda akkuma kan daabboo suni hanga sa'aatiin gahutti hin nyaatamu. Yeroon isaa erga gahee booda keessummaan dhufan martuu nyaate dhugeet waaqa kadhatee gara mana isaatti deebi'ee gala jechuudha.

Egaa kanarraa wanti nuti hubannu,maatiin kun yeroo waan akkasii dhiyeessutti araara argachuuf akka ta'edha. Yaadni kun Ekeraan namaa yeroo dhiyyeessiin kun dhiyaatutti isheenis nidhiyyaatti ijaa jedhameef yeroo kana waan barbaaddu erga argattee booda eebbisteet deemti jechuudha. Kanaaf nagaan nibu'a, hormaanni nita'a,dhalli niguddata duutis kanaan cita jedhameet kan amanamudha.

- **Sirna Qalmaa**

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana keessatti beekamaan inni biraaniifi iddoo olaanaa kan qabu keessaa inni tokko sirna qalmaati. Yaada kanarrattis Bookashii Dabalaa (15/08/2008)fi Tamasgeen Wayyeessaa (15/08/2008) akka jedhanitti qalmi sirna dhiyyeessii duudhaa kanaa akkaataa saala nama du'e sanaatiin garaagarummaa niqaba. Haata'u malee saala lachuufu qalmi qalamu kun hoolaa akka ta'e nu hubachiisa.

Garaagarummaa isaanii kana irratti kanneen dhiyyaatan yoo ilaallu, fakkeenyaaf namni du'e sun dhiira yoo ta'e qalmi dhiyaatu korbeessa hoolaa ta'edha. Korbeessii Hoolaa kuni daalacha kan ta'eefi Hoolaa eegee batteeffatetu qalama jechuudha. Akkasuma immoo dubartii yoo taate Hoolaa goromtii kan garaarraa barruu qabduufi baay'ee cululuqxuu kan taatetu qalama. Kan dhiiraas ta'ee kan dubartii akkaata jedhamanitti guyyuma jedhame kanatti kan qalamuudhaan sirna duudhaa kana kan ittiin raawwatanidha.

Yaadolee kanarraas waanti nuti hubannu Hoolaan kun yeroo qalamtu kanatti dhiigni ishee ni lola. Isa kanas yeroo dhiigni lola'u kana akka waan ekeraan nama sunii dhufttee dhugduutti ilaallama. Hoolaan qalamuun rakkina kan biraa kan namatti deemu qalma kanaan of irra dabarsuufi. Dhiigni lola'u kun immoo dhibaayyuuf ykn ayyaana isaanii sooruuf akka ta'e kanarraa kan hubannudha. Kanaaf, qalmi sirn ayyaanelee garagaraa keessattifi yeroo ayyaanaafi abdaarii isaanif kennan kan raawwatamu ta'uus ni hubanna.

4.2.17.2. Haala Uffannaa

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti wanti ilaallamu inni biraan waa'ee uffannaati. Waa'ee uffannaa adeemsa sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti gaaffilee afaaniitiin Haatahuu Gonfaa (09/08/2008)fi Qaanquree Hammasaa (08/08/2008) mariisisun yaadoonni argaman akkaataa kanaan xiinxalameera. Inni kunis yeroo mana warra Ekerdubbistuu deeman namni ayyaantuun sun uffata aadaa kan sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana yeroo taa'ee himu akka qabudha. Fakkeenyaaf Obbo Haatahuun uffata yeroo sirna kanarratti hirmaatu uffatu kan haalluu isaa baay'ee namatti tolu kan qabudha. Sababni isaa ayyaanni nama tokkorraan bahu halluu uffataa ni filata .Fedhiin halluu uffataa kun immoo saala nama sanaafi ayyaanicha irratti kan hundaa'edha.

Oboo Haatahuuninis kanarratti hundaahuun kan halluu uffata adii kana filatanii. Uffannaan Ekerdubbistuun kun baay'ee adii kan ta'eefi waan akka gogaa Qeerransaa kan fakkaatufi baay'ee akka warqiitti kan calaqisu dugdaafi gateettii irraan gadi uffatanii kan taa'anidha. Innis wanti irraan uffatan kunis ofirraa wan lama kan qabudha.inni kunis gateetii isaa lamanirraa gadi bu'ee naannoo handhuura isaa irratti kan hafudha.

Akkasumas, mataarraas waan akka isa dugdarratti uffatu gogaa qeerransaa fi baay'ee kan calaqqisu akka gonfootti kaawwata.

Kanaafuu, ayyaantuun kun uffata akkasii kana uffatee Faachoo isaa qabatee iddoo taa'ee dubbatu taa'ee kan himudha. Uffannaan akkasii kun mana warra ayyaantuu kamiyyuu yoo kan dhaqan ta'e kan hin dhabamne ta'uu isaa ni hubanna.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO QORANNICHA

Boqonnaan kun mata dureewwan xixiqqoo kanneen akka: cuunfaa, argannoofi yaboo qaaccessa adeemsa sirna duudha Ekerdubbistuu Godina shawaa lixaa Aanaa Gindabarat Ganda Dirree Faajjiitti argamu haammateera.

5.1. Cuunfaa

Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun gosa fookloorii keessaa isa tokko ta'ee afaaniin dhalootaa dhalootatti kan dadarbaa dhufedha. Sirni kun Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat kana keessatii darbee darbee kan adeemsifamudha. Akkaataa jalqabbii duudhaa kanaa yoo ilaalle; sirni kun baroota dheeraadhaaf hawaasa wajjin kan turedha. Kun immoo namni tokko du'ee erga galee ykn lubbuun erga itti deebi'ee booda carraa kana argachuu akka danda'udha. Namni akkasii kun Ekerdubbistuu ykn ayyaantuu jedhamuun kan beekamudha. Sababni isaa ayyaantuufi Ekerdubbistuun kun amala walfakkaataa kan qabanidha. Yeroo dhaaman keessatti yaada mataa isaanii kan dubbatan osoo hintaane afuurri isaan irraan goree dubbatu waan jiruufi. Ekerdubbistuun kun guyyaa gaafa carraa kana argatee kaasee iddoo taa 'ee himu godoo kan jedhamu addatti ijaarrachuun kan of qopheessudha. Karaa biraan namoonni ayyaantuu ta'uudhaan ayyaana himanis carraa Ekerdubbistuu ta'uu akka danda'anidha. Inni kun carraa kana waaqarra kan argatu yoo ta'e dhiira dubartii dargagoo maanguddoo osoo hin jedhiin himuu danda'u. Isaan kunis qophii isaan irraa barbaachisu mara kanneen akka Godoo, ciraa Gingilchaa, waan bunni itti danfuufi itti dhugamu mara qopheeffachuun furmaata barbaachisu himuu kan danda'anidha. Isa booda namoonnis yeroo gara kana dhufan wantoota akka qarshii, buna, jirbii, garbuufi k.kf. qabatani dhaqu. Waan qabatani deeman kana Gingilchaa irra kaahu. Kun immoo seera waan ta'eefi.

Haalli sirna duudhaa Ekerdubbistuun kun itti kabajamu yoo ilaalle qophiileen garagaraa akka qophaa'anidha. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kunis kan inni kabajanu waggaatti si'a lama. Isaanis, wagga waggaan masqalli darbee guyyaa Dafinoo ykn kamisaafi

Faasigaan darbee guyyaa Dafinoo ykn kamisa kan dhiyyaatudha. Guyyaa kana namoonni warri namni jalaa du'ee mana Ekerdubbistuu dhaquun dhagahatan kun akkaatuma dhagahatan sanaan dhibaayyuu Ekeraa suniif kennu. Yoo kun ta'uu baate maatii nama sunii irratti dhiibbaan biraa dhufuu kan danda'udha.

Walumaagalatti, adeemsi sirna duudhaa Ekerdubbistuu kun akkaataa armaan gadiitiin xiinxalameera. Isaanis: Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun guyyuma arge kan dhiyaatu osoo hin taane guyyaa hir'uu kan ta'edha. Guyyoonni kunis guyyaa Dafinoofi guyyaa Kamisaati. Fakkoommiin achi keessatti argaman Laaftoo, guftee, Jabanaa, Buqqee duudaa,

Faayidaan sirna duudhaa kana irraa argamus kanneen armaan gadii kanadha. Isaanis

- ✓ Duuti maatii isaaniirraa nidhaabbata
- ✓ Dhalli isaanii yoo dhalate ni guddata.
- ✓ Oyiruun isaanii midhaan gaarii ni magarsa.
- ✓ Maseenuummaan namaaf sa'aan hin jiru
- ✓ Karri isaanii ni hora
- ✓ Waanti hundumtuu isaaniif ni qajeela.

5.2. Argannoowwan

Akkuma yaada barreeffame kanaafi cuunfaa sirna duudhaa Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat kana irraa hubachuun akka danda'amutti argannoowwan armaan gadii argamaniiru.

- ✓ Adeemsi Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kan warra Haatahuu Gonfaa Godina Shawaa lixaa Aanaa Gindabarat Ganda Dirree Faajjiitti kan argamu kun addaan bahamee hubatameera. Kun immoo guyyaa Dafinoo ykn kamisaa ganama sa'aatii tokko irraa kaasuun hanga sa'aatii jahaatti kan gaggeeffamudha. Adeemsa sirna kanaaf namni yeroo du'urraa jalqabuudhaan hanga gaafa dhibaayyuu isaa

kaahamuutti kan ayyaaneffannaalee isaa adeemsifamu kanatu ilaallamee bira gahameera.

- ✓ Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun warra ittiin jiraataniif ykn yeroo warri namni jalaa du'e mana Ekerdubbistuu dhaquun waan Ekerdubbistuun sun kennaafi jedhee isaanitti hime galanii akkaataa jedhamaniin Ekeraa suniif kennaaniif bu'aa argamsiiseera. Kana jechuun namoota kanaaf wanti hunduu niqajeelaaf. Kunis, karri isaanii nibula, duuti isaan irraa nicita, sangaan yaabeet dhalcha, ameessi nidorroba, daa'imni nagaan nidhalatti, maseenummaan hinjiru jechuudha.
- ✓ Sirni duudhaa Ekerdubbistuu bakka argeef yeroo argetti kan raawwatu osoo hin taane yoomeessa mataa isaa kan qabudha. Bakki sirni kun itti raawwatus godoo mataa isaa keessaafi mana warra maatii sun jala namni du'e sun keessatti kan adeemsifamudha.
- ✓ Sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti haala uffanaafi haala nyaataa ilaalchisee uffannis ta'e nyaanni baay'ee kan barbaachisan ta'uun isaa hubatameera.
- ✓ Hirmaatonni sirna duudhaa Ekerdubbistuu namoota warra namni jalaa du'ee ta'ee, dhiira, dubartii, maanguddoo, dargaggoofi shamarran irratti ykn namoota kamiinuu raawwachuu akka danda'udha.

Sirna duudhaa Ekerdubbistuu keessatti fakkoommiiwwaniifi meeshaaleen achi keessatti ni argamu. Fakkoommiiwwan kun fakkeenya waliin ibsamaniiru.

5.3. Yaboo

Adeemsa hojii qorannichaa keessatti sirni duudhaa Ekerdubbistuu haala kamiin akka dhiyaatu ilaaluun danda'ameera. Kunis, hambaa kana kunuunsanii tursiisuurratti rakkoowwan adda addaa kan mul'atanidha. Haaluma kanaan, argannoowwan qorannichaan bira gahaman kana irratti hundaa'uun haala waliigala adeemsa sirna

duudhaa Ekerdubbistuu irratti yaboon qoratichaan kennaman kanneen itti aanan kana ta'u.

- Qorattoonni garagaraa qabiyyee sirna duudhaa Ekerdubbistuu kanaa karaa garagaraatiin irratti hojjechuun isa qorannoo kanaan bira hin gahamne osoo dhiheessani;
- Sirni duudhaa Ekerdubbistuu obbo Haatahuu Gonfaa kun akka duudhaawwan naannoo sunitti argaman keessaa tureessa ijaa ta'eef isa kanammoo yeroo dheeraaf akka jiraatu gochuun giddu gala turizimii aanaa suniif akka ta'uuf irratti hojjechu .
- Biiron Aadaafi Turizimii adeemsa sirna duudhaa kanaa beeksisuuf hojiilee gadi fageenyaan hojjechuun osoo hawaasaaf dhiheessee sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun hambaawwan seenaa biyyattiin ittiin beekamtu keessaa isa tokko ta'uusaa osoo beeksisani;
- Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kana dhimmamtoonni kamiyyuu akka dhimma itti bahaniif daandiin seeraa ifaafi wantoonni barbaachisoo ta'an waan hin guutamneef osoo hawaasni naannoo qaama biyya bulchan waliin akka sirratu goodhanii turistoonni akka daawwataniif haala mijeessani gaariidha.

Wabiilee

Addunyaa Barkeessaa .(2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee. Oromiyaa.

Addunyaa Barkeessaa.(2014). *Seemmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*. Finfinnee. Oromiyaa

Alan Dundes. (1965).*The Study of Foklore*. England Cliffs: N.J prentice Hall,Inc.

Bartels, Lambert, (1983). *Oromo Religion*. Cambridge Univarsity press.

Caalaa Diroo.(2014). “Xiinxala Fakkoommii Meeshaalee Ayyaanaa Ayyaantuu Warra Oofaa Aanaa Meettaa Roobiirratti Xiyyeeffate”:Finfinnee (A.A.U).

Daniel Ayana.(1984). “Protest Missionary in Wollega:a study of the Activities of Missionaries and the Love Converters,” 1898_1935”, M.A. Thesis in History(A.A.U)

Fikre Gurmessa.(1998). “Retual practices in Traditional Belief Systems of Oromo and its Socio Economic Significance: Acase of Jimma Rare of Easten Wollega”, B.A. Thesis in Sociology and Social Admnistration (A.A.U)

Finnegan, Ruth. (1970). *Oral Literature in Africa*. Nairobi:Nairobi Univarsity press.

Gadaa Melbaa. (1988). *Oromia:An Introduction*. Khartoum

Girmaa Maammoofi Warri biroo.(2001). *Wiirtuu Jildii_9:Barruulee Qormaataa Waaltina Afaan Oromo*.Finfinnee.Oromiyaa

Ian Woodward (2007).*Understandig Material Culture*.UK: London, SAGE Publications Ltd.

- Immaanaa Bayyanaa.(2007). “Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Amantii Duudhaa Oromoo Naannoo Shawaarratti Xiyyeeffate”:Finfinnee:(A.A.U)
- Jeylan W.Hussein.(2005). *The Functions of African Oral Arts: The Arsi Oromo Oral Arts in Focus*: African Study Monographs, 26(1):15_58,
- Katz:J.J.(1972). *Semantic Theory*. New York Harper and Row
- Kothar,C.R.(2010). *Reaserch Methodology. Methods and Techniques*, 2ed New Dellic Newage International Publisher Ltd.
- Kumar,R.(1996). *Research Methedology: A step_by_step Guide fore Beginniners*. Addition Wesley Longman Australian pty Limited
- Leach, E.(1966). *Virging Brith In Proceedings Of The Royal Antroppological*. Instute
- Levi Strass. (1966). *The Sallagemind*. London Weidfeld and Nicaolson
- Misgaanuu Gulummaa.(2011). *Dilbii: Bu’uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Filfinnee, Oromiyaa
- Rappaport, Roya. (1992). *Ritual. Foklore, Cultural Performance, and Popular Entertainment (ed)*. Ricard Bowman. New York: Oxford University Press.
- Sarantakos,S.(2005). “*Social Sciens Research*” (3rded). Palgrase:macmillan.
- Sims C.M and Martine, S. (1965). *Living Foklore: An Introduction to the Study of People and their Traditions*. Logan Utah: Utah State University Press.
- Tilahun Gamta.(1989). *Oromo English Dictionary*. Addis Ababa.AAU.
- Xahaa Mohaammad.(2014). “Qaaccessa Adeemsa Raawwii Sirna Muudaa Faraqqasaafi Firiwwan Fookloorii Aanaa Arsii Nageelleerratti Xiyyeeffate”: Finfinnee: (A.A.U).

WWW.Dictionary.com/ browse/ghost

Dabaleewwan

Dabalee I Afgaaffii

Yuunivarsiitii Finfinnee

Sagantaa Eebbaan Boodaa

Koolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Sabquunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

Maqaa----- umrii----- Teessoo-----

Gaaffiiwwan afaanii kanneen deebistoota afaaniitiin akka deebisaniif kan dhiyaatanis kanneen armaan gadii kunneenidha.

1. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun adeemsa yookiin tartiiba akkamii keessa darbuun /hordofuun kan dhiyaatudhaa? Haalli dhiyeenya isaa yookaan akkamitti jalqaba? (seera qabaa?)fkn.jalqaba, gidduufi dhumarratti maal fakkaata?
2. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun guyyaa akkamii kan dhiyaatudha yookaan guyyuma arge kandhiyaatudhamoo guyyaa dhaabbataa qabaa? Maalif? Yeroon inni itti dhihaatu hoo (ganama, guyyaa moo galgala)?
3. Furmaata barbaachaaf jecha yeroo namootni iddoo adda addaatii gara warra Ekerdubbistuu kana deemaan nan arga. Haata’u malee, qabatamaatti furmaanni duudhaan kun kennu maalfaati?
4. Duudhaan Ekerdubbistuu kun jalqabasaa eessaatii kan argamedha? Hawaasa birattoo maaliin beekama? Warra qaalluuti moo warra ayyaanaati? maalif? Ayyaana jechuun maal jechuudha?
5. Eenyutu sirna duudhaa Ekerdubbistuu kana raawwata? (dhiira, dubartii, maanguddoo, dargagootamoo shamaranii?) maalif?
6. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun iddoo yookaan naannoo itti raawwatu qabamoo (iddoo qophaa’eef keessattimoo) idduma argetti raawwatamuu danda’aa?

7. Akkaataa sirnichi itti dhiyaatu ilaalchisee, namni dhiheessu sun dhiheessi isaa irratti:
 - a. sochii qaamaa garagaraa ni agarsiisaa?
 - b. sagalee ni jijjiiraa/ti?
 - c. Fuula isaa /ishii ni jijjiiraa/ti?
8. Sirna duudhaa Ekerdubbistuu kanaaf hirmaattonni ilaalcha akkamii qabu?
9. Sirni duudhaa Ekerdubbistuu kun fakkoommiiwwan akkamii kan ofkeessaa qabudhaa? Fakkoommiiwwan kunneenis maal maal agarsiisuu?
10. Haalli nyaataafi uffannaa adeemsa sirna duudhaa ekerdubbistuu kana keessatti bifa kamiin kan dhiyaatudha?
11. Duudhaa Ekerdubbistuu keessatti ayyaaneffaannaalee argaman nuuf tarreessuun gaaffii armaan gadiif deebii kennaa.
 - a. Tartiiba ayyaaneffaannaalee jaiqabaa hanga dhumaatti naaf himi.
 - b. Ayyaaneffaannaaleen kunniin yeroo akkamiifi maalif ayyaaneffamu?

DABALEE B

YUUNIVARSIITII FINFINNEE

KOOLLEJJII SAAYINSII HAWAASAAFI NAMOOMAA MANA BARUMSA

AFAANOTAA, GAAZEXEESSUMMAAFI QUUNNAMTII

MUUMMEE AFAAN, OGBARRUUFU FOOKLOORII

Namoota Odeeffannoo Afgaaffii Kennan

T.L.	Maqaa	Umurii	Saala	Ganda	Guyyaa	Gahee	Sad.Barumsaa
1.	Bookashi Dabalaa	38	Dhalaa	Haroo Berbaaboo	15/08/2008	Qote bulaa	Homaa
2.	Daggituu Gammade	65	Dhalaa	Gooroomana ergaa	12/08/2008	Qote bulaa	Homaa
3.	Haatahu Gonfaa	78	Dhiira	Dirree Faajjii	9/08/2008	Qaallichaa	Homaa
4.	Qaanqure Hammasa	70	Dhira	Gooroomana ergaa	8/08/2008	Qotee bulaa	Homaa
5.	Tamasgeen Wayyeessa	52	Dhiira	Kaachisii	15/08/2008	H/mootummaa	Dippiloomaa
6.	Tarikee Hinnahuu	60	Dhalaa	Gooroomana ergaa	11/08/2008	Qotee bulaa	Homaa
7.	Immabeet Abaabii	30	Dhalaa	Kaachisii	11/08/2008	Qotee bulaa	Digirii
8.	Adaanuu Baqqalaa	30	Dhalaa	Gooroomana ergaa	20/08/2008	Qotee bulaa	Homaa

DABALEE C

Suuraa: 1. Suura yeroo qorataan
odeeffannoo guuru agarsiisu.

Suura: 2. Suuraa yeroo Ekerdubbistuun
himu namoonni irra taa'anii dhaggeeffatan.

Suura: 3. Suura yeroo ayyaantuu Obbo Haatahuun gara Godoo isaatti seenuuf jedhu
argisiisu

Suura: 4. Suuraa Mana Ekerdubbistuun keessaa taa'ee himu Kan agarsiisu

Suuraa: 5. Suura utubaa muudaa ykn iddoo wantoonni galan kaahamu kan agarsiisu

Suura:6. Suura yeroo namoonni taa'anii dhageeffatan agarsiisu

Suura: 7. Suura kennaa namootni galchan agarsiisu agarsiisu.

S uura: 8. Suura namoota sirna duudhaa Ekerdubbistuu irrati hirmaatan agarsiisu

Suuraa :9. Suuraa siidaa ykn bakka dhangalaasii agarsiisu Suura:

10. Suuraa Gingishaa kan yeroo namoonni wanta qabatani dhufan irra kaahan agarsiisu.

Suura :11. Suura Faachoo argisiisuuf yeroo Ekerdubbistuun qabatee taa'u

Suuraa:12. Suuraa Jabanaafi Shiinii agarsiisu

Ibsa

Ani qorataan/tuun maqaafi mallattoonkoo armaan gaditti eerame, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaakoo kanaan dura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessattuu qorannoo eebbatiif hindhiyyaane ta'uusaafi wabiilee qorannoo kanaaf dubbise hunda fayyadame hunda isaanii wabii keessa kaa'uukoo nan mirkaneessa.

Maqaa _____

Mallattoo_____

Guyyaa_____